

KORUNK

ÖNISMERETI PROLEGOMENA •
TERMODINAMIKA ÉS INFORMÁ-
CIÓELMÉLET • LÁTHATATLAN
KOLLÉGIUM • KORUNK-MŰHELY
AZ EGYETEMEN • VIZSGÁLAT
FILMKULTÚRÁNK ÜGYÉBEN • A
MINNA KAUTSKY-LEVÉL • EGY
TÖRTÉNELMI RIPOORT MARGÓ-
JÁRA • MAI MAGYARORSZÁGI
KÖLTŐK • HORNYÁK JÓZSEF
REGÉNYRÉSZLETE • MI A BIO-
FIZIKA? • SZAKMAI SZELEKCIÓ
ÉS GAZDASÁGI HATÉKONYSÁG

1976 • 4

A Szocialista Művelődési és Nevelési Tanács folyóirata

KORUNK

XXXV. ÉVFOLYAM, 4. SZÁM ● 1976. ÁPRILIS

VAJDA LAJOS ● Május 1. — május 8. 241
MEER PÉTER ● Rendszerelméleti gondolatok a „két kultúráról“ II. 245
CSEHI GYULA ● A Minna Kautsky-levél 250
VALTER ROMAN ● Termodinamika és információelmélet 257
SZESZTAY ANDRÁS ● A „láthatatlan kollégium“ 260

MAI MAGYARORSZÁGI KÖLTŐK

JUHÁSZ FERENC ● A reménység irodalma (vers) 265
ILLYÉS GYULA ● Ami a palackból még kitelt (vers) 266
MESZÖLY MIKLÓS ● Riport (vers) 267
CSOORI SÁNDOR ● Évforduló (vers) 267
TANDORI DEZSŐ ● Levél Tihanyból — Kosztolányinak (vers) 268
NAGY GYÖRGY ● Ünismereti prolegomena 269
ANTAL ÁRPÁD ● Korunk-műhely az egyetemen 273
OCTAVIAN SIREAGU ● Megváltó pillanatok vajúdása (vers) 277
HORNYÁK JÓZSEF ● Az ezüst ivópohár (regényrészlet) 278

JEGYZETEK

KÁNTOR LAJOS ● Szemlér Ferenc sorsa 281
ANISZI KÁLMÁN ● Csodák és igazságok 282

FÓRUM

DANKANITS ADÁM ● Kerekasztal-utószó 284

HAZAI TÜKÖR

LUPÁN ANNA-MÁRIA—RADU TEUCA—PROHAMMER LÁSZLÓ ● Szakmai szel-
lekcio és gazdasági hatékonyság (konzultáció) 286

KATEDRAKÖZELBEN

CSÁKY ZOLTÁN ● Vizsgálat filmkultúránk ügyében 289

ÉLŐ TÖRTÉNELEM

EGYED AKOS ● A székely hadrendszer és katonai társadalom a XVI. századig 294

SZEMLE

SÁROSI BÁLINT ● Romániai magyar népdalok 301
DÁNE TIBOR ● Egy történelmi riport margójára 304
URAY ZOLTÁN ● Mi a biofizika? 306
M. J. ● Die Wolkentrompete. Rumänische Dichtung der Avantgarde 308
V. Z. ● Zoltán Bogáthy: Indreptarul psihologului industrial 309
G. GY. ● Jelenlét 310

LÁTÓHATÁR

Művelődés, Utunk, Era socialistă, Valóság, Tribuna, Poland, Telos, The Daily
Telegraph Magazine, Muzica, Time

SZERKESZTŐK—OLVASÓK

ILLUSZTRÁCIÓK

Abrahám Jakab, Deák Ferenc, Feszt László, Finta Edit, Kunio Jamanaka, Karancsi
Sándor, Kazinczy Gábor, Paulovics László

KORUNK

ALAPÍTOTTA Dienes László (1926) — **SZERKESZTETTE** Gaál Gábor (1929—1940).
Főszerkesztő: Gáll Ernő ● Főszerkesztő-helyettes: Rác Győző
Szerkesztőségi főtítkár: Ritoók János
Szerkesztőség: Kolozsvár-Napoca, Mócok útja 3.
Telefon: 2 18 36 (főszerkesztő); 1 60 30/117 (titkárság); 1 60 30/125 (szerkesztők).
Postacím: 3400 Cluj-Napoca, căsuța poștală 273. Republica Socialistă România.

Május 1. — május 8.

Ha évfordulókra emlékezünk, meg szoktuk idézni a hajdani eseményeket, méltatjuk jelentőségüket. Mi történt és hogyan, merre haladtunk azóta?

Május 1. bizonyos fokig más ünnep. Ezt a napot mindig is rendkívülinek tekintették, évezredek óta ünneplik, tavasz hírnökeként köszöntik, meleget, virágzást, bőséget várnak tőle. Az ünneplés azonban régente sem állt csupán eszemiszomból, táncból és énekből. A világosabb fejek vagy a megkeseredett emberek mindig is látták, tudták — szomorú tapasztalatok alapján —, hogy a tavasz, a meleg idő, a természet föléledése önmagában még nem mindenkinek hoz örömet és nagyobb darab kenyeret, a bőséges termésből terített asztalhoz kevesen ülnek, a többségnek a morzsa jut. A május elsejei összejövetelek, vigalmak kísérője volt mindig a harcos nekifeszülés, az elszánás is: a társadalmi igazságtalanságok, az egyenlőtlenség, a kizsákmányolás ellen.

A munkásmozgalom az utóbbi vonását emelte ki május 1-ének, amikor a dolgozók harci napjává, a nemzetközi összefogás ünnepévé avatta. Nem is bocsajátotta ezt meg azóta sem a burzsoázia. A múlt század kilencvenes éveinek elejéről tudósító lapok, visszaemlékezések dühödten ostromozzák a munkásságot: a majális, a szalonnasütés, borozgatás, kirándulás napját tüntetések, összecsapások, követelések véresvörös májusává avatta. Az osztályharc, utcai összetűzések, bérkövetelések tavaszi riadójává. Egy szép ünneppel kevesebb lett. Szegényedtünk.

A polgárság csak ezt látta. (Lelke rajta.)

A munkásság ugyanakkor új korszak hajnalának derengését. És nem csupán a harc napját. Hanem új humanizmus napkeltét is. Mert a május 1. ünneplése ugyan országokként és időszakokként hol békés, hol véres volt, de a küzdelem át is fölragyogott az emberibb, igazabb jövő, a végső cél. A nemzetközi szolidaritásnak, minden rendű és rangú, minden fajú és anyanyelvű dolgozó testvériségének eszméje csakis a szocialista humanizmus alapján, Marx, Engels, Lenin tanításainak fényében ölthetett és öltött is testet. Bizonyosság erre az, hogy a világ sok-sok államában, ahol a dolgozók jutottak hatalomra, május 1. újra a béke, az öröm, a tavasz ünnepe. De ugyanakkor a még elnyomottak, kisemmizettek iránt érzett és — tettekben tanúsított — szolidaritás, segítségnyújtás ünnepe is.

A mi marxista—leninista forradalmi pártunk is május elején alakult meg — 55 évvel ezelőtt. Május 1. és május 8. a mi számunkra mélyértelműen összecseng, kommunista pártunk harcos elviségére, a nemzetközi szolidaritás tudatára, nép iránti hűségére emlékeztet.

Az alábbiakban a partalakulás körülményeiről szólnak.

A Román Kommunista Párt létrehozása munkásmozgalmunk fejlődésének és megújulásának összegeződése volt. Alapjául a szocialista párt átalakítása szolgált, s ez föltételezte más minőségű jegyeinek — mint új típusú, marxista—leninista, forradalmi pártnak — a fokozatos egymásra épülő előkészítését.

Az ideológiai és politikai tisztázódás folyamata a proletariátus forradalmi harci programjának kimunkálásáért egyidős a romániai munkásmozgalom színrelépésével, akárcsak azoknak a szervezeti formáknak a kiépítése, amelyek a gazdasági-társadalmi fejlődés adott szintjén a kizsákmányolás elleni küzdelemben a munkásosztályt és szövetségeseit összefogták. A programot adó dokumentumokból éppen úgy, mint a munkás- és szocialista mozgalmunk egészéből is nyomatékosan az az állhatatosság ötlük szembe, hogy a szándékok nem egyszerű másolatai voltak a nemzetközi szocialista mozgalomban megfogalmazott téziseknek és eszméknek, hanem következetes kísérletek a tudományos szocializmus vezérelveinek Románia sajátos viszonyai közepette való alkalmazására. Nyilvánvaló, hogy a hazai sajátosságokra szabott programatikuss célkitűzések megfogalmazása és kivitelezési módzatainak meghatározása az eltérő álláspontok és elképzelések vajúdásokkal teli egyeztetésének útján történt.

A romániai munkásmozgalom marxista—leninista ideológiai megalapozása, amely a kommunista eszmék fokozatos érvényesülésével történt, különös erővel nyilvánult meg az 1918—1921 közötti években. Ezek az évek mint a forradalmi fellendülés időszaka íródtak be Románia történetébe. A feltételeket, amelyek között a romániai proletariátus politikai és ideológiai radikalizálódása kibontakozott, egyrészt az elmélyülő társadalmi-politikai ellentmondások, másrészt az erőteljes, eleddig mind méreteiben, mind hatásaiban és következményeiben párat-

lanul álló munkásmegmozdulások alkották. Ezek kombattivitását serkentően befolyásolták a Nagy Októberi Szocialista Forradalom lelkesítő eszméi, a hazai szocialista mozgalom forradalmi hagyományaival együtt, amelyek a Romániai Szociáldemokrata Pártot a II. Internacionálé baloldali pártjainak és csoportosulásainak a soraiba emelték a világháborút megelőzően.

Románia állami egységének létrejöttét követően mind nagyobb tömegek kapcsolódtak be a szervezett munkásmozgalomba. A dolgozók forradalmi lendülete is parancsoló szükségességgel állította előtérbe az erők egyesítését: a történelmileg kialakult országrészek szerint szerveződött és tevékenykedő szocialista pártok összehívását egyetlen országos párt keretében az 1918. december 9-én közzétett Elvi Nyilatkozat programpontjai alapján, amely először fogalmazta meg világosan és ugyanakkor határozottan a politikai és gazdasági hatalom kiragadásának szükségességét a romániai uralkodó osztályok kezéből, bármilyen eszköz felhasználásával, és a proletárdiktatúra bevezetésének szükségességét a szocialista társadalomnak mint fő célkitűzésnek a megvalósítása érdekében. A Romániai Szocialista Párt és Szakszervezeti Szövetségek Ideiglenes Végrehajtó Bizottsága már 1919. február 13-án felhívással fordult az ország egész proletariátusához „egyetlen szocialista tömb, egyetlen proletár párt létrehozásáért, amely előrevigye az új Románia munkásosztályának harcát szocialista eszményének megvalósítása, a polgári-kapitalista elnyomás alóli felszabadítás érdekében”. (*Documente din istoria mișcării muncitorești din România 1916—1921*. București, 1966. 166—167.)

A munkásmozgalom egyesítésének folyamatában az első lépést az erdélyi és bánági párt- és szakszervezetek 1919. május 10—11. között Szebenben megtartott konferenciája jelentette; elhatározták a két tartomány eddig autonóm hatáskörrel rendelkező párt szerveinek és szakszervezeti szövetségeinek összehívását és tevékenységük irányításának kolozsvári központosítását. A munkásmozgalom élénjárói a tartományi keretekben megvalósított akcióegységet az országos szocialista mozgalom egységének létrehozásához vezető folyamat részeként értékelték. „Azok a nagy idők, amelyekben élünk — írta az *Adevărul*, az Erdélyi és Bánági Szociáldemokrata Párt hivatalos lapja —, [...] az egész új Románia szocialista mozgalmát átfogó kongresszust követelnek, hogy nyilvánosan megvitassák a politikai és gazdasági helyzetet, és a 300 000 szervezett munkás képviselői megszavazzák a szocialista párt programját.” (1919. május 18.)

Az ostromállapot útját állta ugyan a romániai szocialista mozgalomra háruló szervezeti és politikai feladatok kongresszusi szinten folyó megtanácskozásának, de sikerült összehozni Bukarestben egy pártkonferenciát, 1919. május 23—26. között, amelyen részt vettek az összes területi szocialista pártok küldöttei. Az itt elfogadott — *Második Elvi Nyilatkozatnak* vagy *Egyesülési Nyilatkozatnak* is nevezett — új program a hazai munkásmozgalomban folyó eszmei-politikai állásfoglalás színvonalát tükrözte, a helyesen értelmezett elvek keveredését zavaros, áforradalmi tételekkel; arra a színvonalra vetett fényt, amelyen a konferencia résztvevőinek sikerült a marxizmus—leninizmus tanításainak a megértése és alkalmazása hazánk konkrét körülményei között. „Két irányzat tűnt fel a mozgalomban maximális és minimális irányzat néven, vagyis baloldali és jobboldali irányzat.” (*Adevărul*, 1919. június 1.)

A baloldali forradalmi és a jobboldali szociáldemokrata irányzat közötti kompromisszum a szervezeti és ideológiai tisztázódás stádiumának és a munkásmozgalomban kialakult erőviszonyoknak volt a mutatója. De egyszersmind elindítója is a szocialista párt soraiban a forradalmi irányzat aktivizálódásának. Ez az irányzat az adott történelmi korszaknak megfelelő harci taktika alkalmazását sürgette a tőkés-füldesúri rendszer megdöntésére.

A konferenciát követően a romániai szocialista mozgalom szervezeti egységességeért folyó erőfeszítések még inkább összefonódtak az ideológiai-politikai problémák széles körű — a helyi és központi munkássajtóban, valamint a szakszervezeti gyűléseken zajló — megvitatásával és tisztázásával. Egyre nyilvánvalóbbá vált a szocialista párton belül a reformista és a kommunista állásfoglalások sarkosodása, s mindinkább körvonalazódott — az osztályharc további éleződésének (városokat és országrészeket átfogó sztrájkok tapasztalataiból is merítve), a munkásszervezetek megerősödésének, a tömegek radikalizálódásának hatása alatt —, hogy a szocialista munkásszervezetek egyesítésének forradalmi úton kell megvalósulnia a szocialista párt kommunista párttá való átalakításával és a III. Internacionáléhoz való csatlakozásával.

A párt szekciók közül a bukaresti volt az, amelyik elsőnek nyilatkozott 1920. január 25-én megtartott évi közgyűlésén a III. Internacionáléhoz való csatlakozás mellett. Az ideológiai tisztázódási folyamat előrehaladásának arányában növekedett a baloldali elemek befolyása. „Követeljük a II. Internacionáléhoz való csat-

iakozást!" — ez lett a pártsekciónak tagjai többségének jelszava egy olyan párt létrehozásáért, mely forradalmi módon fejezze ki a munkásosztály törekvéseit. Hogy ténylegesen tömeges állásfoglalásról volt szó, bizonyítja az erdélyi és bánági szocialista vezetőknek az Országos Tanács áprilisi gyűlésén tett nyilatkozata, mely szerint az irányításuk alatt levő szervezetek tagságának 95%-a a forradalmi taktika és a III. Internacionáléhoz való csatlakozás mellett van. (*Socialismul*, 1920. április 16.)

A hazai munkásmozgalom forradalmi áramlatának a megszilárdításában fontos helyet kapott az Erdélyi és Bánági Szocialista Párt 1920. augusztus 15—16. közötti kongresszusa. Ez kinyilvánította az eromániai szocialista párttal való teljes egyesülés szükségességét, s határozatilag leszögezte a következőket: „Ennek a valóra váltása céljából az Erdélyi és Bánági Szocialista Párt megszűnik önálló pártként létezni, és az országos kongresszusra bízva, amelyre később kerül sor az ország összes küldötteinek részvételével, az egyesített párt akcióprogramjának és szervezeti szabályzatának a megállapítását.” (*Documente din istoria miscării muncitorești din România 1916—1921*. București, 1966. 477.)

A kongresszus még egy nagy jelentőségű döntést hozott: csatlakozást a III. Internacionáléhoz. A határozat szerint a kongresszus „teljes rokonszenvét nyilvánítja a III. Internacionálé iránt, amelyiknek sikerült ma ismét összefognia a háború idején a szociálpatrióták által szétszört proletariátus sorait, és amelyik biztosítéka a proletariátus közeli felszabadulásának a kapitalizmus jármából...” (*Socialismul*, 1920. augusztus 20.)

A kolozsvári kongresszusnak a régi pártvezetőség felé irányuló bírálatait és a forradalmi harci módszerek melletti kiállását kommentálva az *Erdélyi Népszava* leszögezte, hogy az erőviszonyok mérlegelése, a munkásság forradalmi hangulatának elemzése alapján sikerült a taktika kérdését véglegesen megoldani: „Belátta a kongresszus, hogy vissza kell térni a tiszta marxizmushoz, mely a kérelhetően osztályharc fegyverével kívánja a munkásság győzelmét kivívni és biztosítani.” (1920. augusztus 19.) Rozvány Jenő, a párt balszárnyának markáns képviselője úgy vélekedett, hogy a kongresszuson „nemzedékekre kiható kérdésekben döntöttek, életbevágóan fontos problémákat oldottak meg. Előírták és megszabták a pártmozgalom legközelebbi irányát, szakítottak a múlt naiv, börtortalan kísérletezésével, és olyan tartalommal töltötték meg a kereteket, mely ennek az ország-résznek a munkásmozgalmát is ellenállhatatlan erővel és elszakíthatatlan szolidaritással kapcsolja össze a legélénkebb tempójú, legtevékenyebb és leghatásosabb nemzetközi szocialista munkásmozgalommal.” (1920. augusztus 18.)

1920. szeptember 19-én tartották meg Temesváron a bánági szocialista pártsekciónak kongresszusát; az eddigi vezetőség által kezdeményezett mérsékelt harci taktikát elvetették, akárcsak a még mindig megnyilvánuló és ható szeparatista tendenciákat. „A Végrehajtó Bizottságnak rögtön kapcsolatba kell lépnie a munkásmozgalom bukaresti központjával, hogy eljárjon a mozgalom sürgős egyesítése ügyében. Tesszük ezt azért, hogy az erők egyesítésével harcolhassunk a mai törvénytelen ségek ellen és a holnapi szocialista Romániáért. Ugyanakkor a kongresszus kinyilvánítja, hogy a mozgalom taktikája a III. Internacionálé szellemének megfelelő kell legyen...” (*Socialismul*, 1920. szeptember 27.)

1920 nyarának munkáskongresszusai nyilvánvalóvá tették, hogy a pártszervezetek, a szakmai és ifjúsági szervezetek tömegei az ideológiai és politikai érettség megfelelő szintjére jutottak. Ugyanakkor az 1918—1920 közötti nagy osztályharcokat betetőző 1920-as októberi általános sztrájk tapasztalatai világosan megmutatták egy következetes forradalmi párt mielőbbi létrehozásának szükségességét. Azok a véleménycserék, amelyek a szocialista párt szekcióiban napirenden voltak, s elsősorban az ideiglenes bizottságokban helyet foglaló reformista, oppor-tunista beállítottságú vezetők, valamint a tagság közötti vitákban jelentkeztek, a szocialista párt tömeges balratolódásához vezettek.

A Romániai Szocialista Párt vezetésében kialakult új erőviszonyok az Országos Tanács 1921. januári konferenciájának eredményeképpen, amely a jobboldali szociáldemokrácia vereségét és a centrista csoportosulás kisebbségbe szorítását jelentette, meggyorsították az események alakulását a marxista forradalmi párt létrehozásának irányában.

A jobboldali szociáldemokraták kétségbeesett erőfeszítésekkel igyekeztek megtörni a munkásosztályi harci egységét, és a maguk oldalára állítani a párt- és szakszervezeteket. A szocialista párt és a szakszervezetek helyi szekcióinak küldöttei, a jobboldali reformista vezetőknek a munkásság érdekeivel ellentétes tevékenységére válaszolva, 1921. február 12-én Kolozsváron nagygyűlést tartottak, s újra állást foglaltak az augusztusi kongresszus határozatai mellett, és olyan vezetőséget választottak — a Romániai Szocialista Párt Erdélyi Ideiglenes Intéző-

bizottsága elnevezéssel —, amely szoros kapcsolatban a szocialista párt központi Végrehajtó Bizottságával tartományi szinten vezette a kommunista párt megalakításáért folyó munkát. Erdély különböző központjaiban a munkásság döntő többségének a baloldal melletti állásfoglalását kifejezésre juttató gyűlések zajlottak le, tiltakozva a jobboldali szociáldemokrata vezetők egységbontó törekvései ellen.

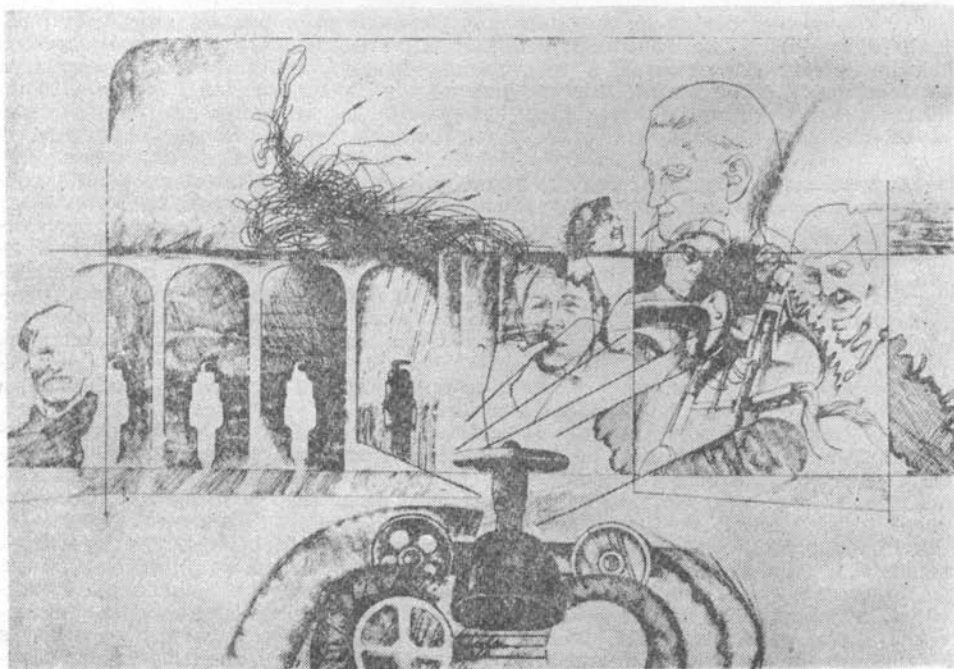
Márciustól kezdődően megsokszorozódtak a szocialista párt kongresszusát közvetlenül előkészítő akciók. A párt valamennyi szervezetében élénk és termékeny, a politikai-ideológiai tisztázódás folyamatában elhatározó jelentőségű tevékenység bontakozott ki egyrészt a kongresszusi anyagok megvitatása, másrészt a küldöttek megválasztása kapcsán. A párt szervezetek többsége azzal bízta meg küldötteit, hogy a III. Internacionáléhoz való csatlakozásra szavazzanak a szocialista párt kommunista párttá való átalakítása érdekében.

Az RKP első, 1921. május 8-án Bukarestben összeült kongresszusán a munkásosztály képviselői útján kifejezésre juttatott szavazatok egy hosszú, szervezeti és elméleti tevékenységben gazdag történelmi szakasz lezárását jelezték, amelyben az előremutató álláspontok mind tisztábban, pontosabban kirajolódtak, az erőfeszítések mindinkább egyetlen célra irányultak: a román kommunisták pártjának létrehozására.

A párt megalakításának történelmi jelentőségű eseményét a maga teljességében az eltelt 55 év határozta meg. „Romániában sohasem volt még egy olyan politikai párt — állapította meg Nicolae Ceaușescu elvtárs —, amelynek története ennyire gazdag és dicsőséges lett volna, amely önfeláldozóan harcolt volna és oly sokat tett volna a román nép boldogságáért, nemzetünk dicsőségéért. Pártunk a proletariátussal egyszerre született, vele együtt növekedett; sorsa szorosan összefügg a munkásosztály, az egész román nép sorsával. A Román Kommunista Párt cselekvő élcsapat napjaink nagy forradalmi, demokratikus és haladó mozgalmában.” (Nicolae Ceaușescu: *Románia a szocialista építés kiteljesítése útján* I. Bukarest, 1968. 416.)

Az RKP önmegújító, a marxista—leninista elméletet hazánk gazdasági és társadalmi sajátosságaira alkotóan alkalmazó tevékenységének alapvető eredménye a kizsákmányoló osztályok uralmának megdöntése és a szocialista Románia megteremtése.

Vajda Lajos

Paulovics László: Az én üzemem

Rendszerelméleti gondolatok a „két kultúráról” II.

A dialógus esélyei

A görög műzsák közt még ott találjuk Urániát, a csillagászat — és általában a tudományok — pártfogóját is a művészetek ihletői mellett. A „két kultúra” dilemmáját tehát nem a görögöktől örököltük. De akkor honnan?

Az emberi kultúra fejlődését két szempontból lehet végigkísérni. Elismerhetjük, hogy írásunk első részében (*Korunk*, 1976. 3.) felvázolt négy szintű rendszer már ősidőktől fogva létezik. Ebben az esetben egy adott tevékenységet ehhez a négy szinthez kell viszonyítanunk (anyagi, kommunikációs, kreatív és tudományos szint). De elképzelhető, hogy egy tevékenységet csak céljának tudatosítása (tudatos végzése) sorol be valamely szintre. Ebben az esetben a kultúra tudományos szintje csak a fejlődés egy aránylag későbbi fokán jelent meg.

A „két kultúra” dilemmája ilyenformán alighanem a törvényszerűségek tudatos felismerésére való törekvéssel egyidős.

A kutatók mind elmélyültebben tanulmányozták a környező világot, majd később a különböző emberi tevékenységformákat. Minden lépéssel az egyetemeségtől kerültek távolabb — az enciklopédizmus mindinkább lehetetlenné vált. Goethe, aki talán még elérhetőnek tartotta a reneszánsz emberideált (író és tudós volt egyszemélyben), szomorúan állapította meg a XIX. század elején, hogy a modern fizika „kiszorítja” az embert a fizikai kísérletből. Míg érzékszerveire támaszkodik, az ember a világ legpontosabb kísérleti eszköze. A természet olyan, érzékszerven kívüli területekre csalogatja azonban a kísérletezőt, ahol az ember helyét mesterséges modellek veszik át. Íme, valahol itt is keresendő a „két kultúra” problémájának forrásvidéke. E szembenállás csirái már a középkorban is fellelhetők. A katonai pálya és a művészi — beleértve a tudományokat is — pálya között sok középkori alkotónak kellett megosztania magát. E tevékenységek a kultúra rendszerének akkori fejlődési fokán a kommunikáció (katonai) és a kreativitás (művészi) szintjén helyezkedtek el, és a dilemma nem volt különösen súlyos.

A tudományok párbeszéde

A tudomány fejlődése az e szinten található alrendszerek szervezetségi fokának állandó növekedésével mérhető. Egy bizonyos szervezetségi fokon felül egy alrendszer logikai felépítése lehetségessé teszi más alrendszerek információs tartalmának feldolgozását is, megjelennek az interdiszciplináris tudományágak.

Az interdiszciplinaritás a tudományos szintű alrendszerek jellemző kölcsönhatása. Ez a kölcsönhatás annál erősebb, minél közelebb van egymáshoz a két alrendszer, vagyis minél kisebb szervezetségi fokok különbsége. Ezen belül a kölcsönhatás azt az alrendszert befolyásolja nagyobb erővel, amelynek szervezetségi foka kisebb. Ezért „tört be” a matematika először a fizikába, és nem a biológiába. Ugyanakkor először a fizika, és nem a matematika szövetkezett a kémiával. Az interdiszciplináris tudományágak (például a biofizika) kezdeti szervezetségi foka nagyobb, mint az őket alkotó, erősebben befolyásolt — kisebb szervezetségi fokú tudományágé (itt a biológia). A magasabb szervezetségi fokú építőelem (itt a fizika) adja meg a logikai szerkezet vázát, tehát a tevékenységek egymáshoz való kötöttségét is. Fejlődésük eleinte gyorsabb, mert régebbi kutatások eredményei szerveződnek át, egy új szemszögből felépített alrendszer keretén belül.

A szervezetségi fok szüntelen növekedése, ami egy témakört — bizonyos szempontból keresett törvényszerűségeket — jellemez, az adott alrendszerek evolúciójának vetülete. A tudományok szintjén a szervezetségi fokot meghatározó tevékenységeknek egyre több lefokozott alrendszerre van szükségük. A kutató egyre nehezebben jut el a tudományos szintig, bármennyire egyszerűsödnek is a lefokozott alrendszerek. Vegyünk egy fehér papírlapot, sodorjunk belőle egy nagy szájú tölcserőt, s tágabb nyílásával lefelé tartsuk kézben. Ha ezt a tölcserőt

szűkebbre sodorjuk, alakja megnyúlik, miközben szája egyre szűkül. Képzeld el, hogy a papírlap (a tölcser „fala”) — a kutató agyának kapacitása. A tölcser szája legyen az a tudásalap, amely a kutató számára nélkülözhetetlen ahhoz, hogy újat tudjon alkotni. A tölcser hossza — a kutatás újszerűsége. A tovább-sodort tölcser szája azért szűkül, mert „falának” felülete nem változtatható. Mivel a kutató agyának kapacitása is konstans, a tudomány csak szakosodás útján fejlődhet. Így azonban paradoxonhoz jutunk. A szervezetségi fok szüntelen növekedése nemcsak a szakosodásnak kedvez, hanem az interdiszciplinaritásnak is. Fejlődésük során a tudományok mind általánosabb törvényszerűségeket tárnak fel, az analógiák egyre kézenfekvőbbek, a kutatók aránylag könnyen tudnak átváltani egyik szakterületről a másikra.

Az új feltárást az egyéni szinten a szervezetségi fok csökkenése előzi meg. A ráébredés nehéz folyamata ez. Talán évtizedek óta fennálló és talán megtámadhatatlannak hitt igazságokat kell megtagadni. Az alrendszer logikai váza széthull, hogy az újat is befogadva, magasabb szervezetségi fokúvá álljon össze. Ha a kutató egy más szakterületen (nem feltétlenül más tudományág!) szerezte felkészültségét, a keresés pillanataiban csak a legáltalánosabb törvényszerűségeket használhatja fel. Amennyiben tudása az új szakterületen is eléri a megkívánt fokot, e folyamat látványos eredményekhez vezethet.

A tudományok szintjén két fő irányzatot mutathatunk ki. A természettudományok anyagi világunk törvényszerűségeit kutatják. A humán tudományok az embernek mint egyénnek és mint társadalmi lénynek a törvényszerűségeit keresik. A természettudományok egy szélsőséges esete a matematika. Sokan már művészetnek tartják, hisz bizonyos válfajaiban a matematikus maga választja meg a megoldandó probléma természetét. Ez a felfogás hamis. Megszületésük percében értelmetlennek tűnő teóriák (nem euklideszi geometria) később anyagi világunk törvényszerűségeinek leírásában bizonyultak nélkülözhetetlenek. Egy tudomány mégsem a matematika felhasználásával válik „éretté”. A felnőtté válás azonban mindenképpen szorosabb logikai rendszert, magasabb szervezetségi fokot feltételez. A skála másik végén nagyfokú nyíltsága alapján a filozófia helyezkedik el. Kölcsönhatása a tudományokkal, az alsóbb szinten található alrendszerekkel roppant bonyolult.

Itt mindössze csak a két főirányzatot és a két határesetet említettük. A humán és a természettudományok közti párbeszéd esélyeit nagymértékben növelheti, ha sikerül e két határesetben, a matematikában vagy filozófiában közös nyelvre találniuk. A „két kultúra” közötti szakadékok ebből a szempontból nem is olyan mély, mint ahogy tizenöt évvel ezelőtt tűnt. Láttuk: az információcsere csak általános igazságok (legyenek azok akár matematikai igazságok) formájában történhet. Napjaink humán tudományait az objektivitás felé törekvés jellemzi. Egy magasabb szervezetségi fokú alrendszerre alapozó egyén könnyebben érhet el sikert egy relatív szervezeten alrendszeren belül. A probléma teljes elválasztása az alkalmazási területtől természetesen hamis, mégis egy fontos következtetést kínál: az agyak vertikális vándorlása a természettudományok felől a humán tudományok felé irányul, valamint ezeken belül a kisebb szervezetségi fokú alrendszerek felé. Egyre inkább tért veszít az a felfogás, mely szerint egy természettudományi és egy humán tudományi alrendszer összekapcsolása, az utóbbi elavult módszereinek felfrissítése e tudományág elleni merényletnek, az illető kutatási terület (ember, társadalom) információs leszűkítésének tekintendő.

A „két kultúra” kérdését azonban nemcsak e két oldalról lehet megközelíteni. Próbálkozzunk most egy viszonylag elhanyagolt nézőponttal: vizsgáljuk a tudományközi vándorlás jelenségét a kutató mint egyén szempontjából. Az alap kutatás eszközei csillagászati költségvetéseket kívánnak, nagyon kevés ország engedheti meg magának ezt a luxust. Ha eltekintünk a matematikától, a tudományok szintjén maradva, minél lejjebb haladunk a szervezetségi fok hierarchiáján, annál kisebb anyagi befektetéssel tehetjük eredményessé a kutatást. Szerény eszközökkel is fel lehet mutatni eredményeket, erre számtalan példa van a fizikában. Ez a látszólagos helyzet arra készítet egyes kutatókat, hogy más területeken is működjenek. Az ily módon értékeset alkotó tudósok természetesen felül állnak pesszimista megjegyzéseinken, de sajnos, nem kicsi a száma azoknak, akik egyszerű, jelentéktelen analógiákat gyártanak. Igazságtalanok volnánk, ha nem jegyeznénk meg, hogy a technikai tevékenységek mesterséges felértékelése is nagyon gyakori formája a modellek túltengésének. A szem recehártájának ellenállásokból, diódákból és tranzistorokból álló modellje nem sok újat mondhat a fiziológusnak. A kibernetikai modellek az eredeti folyamatról alkotott tudásunk kiegészítését szolgálják, és nem azok ábrázolását. A szaklapok számának példátlan növekedése is befolyásolhatja az áltudományos cikkek szaporítását.

A „két kultúra“ problémáját, anélkül hogy erre a kérdésre akár a legkisebb utalást is találjunk benne, Zanussi filmjével, *A kristály szerkezetével* is illusztrálhatjuk. A hajdan sokat ígérő fizikus, jelenleg vidéki meteorológus, visszautasítja volt barátját, amikor az egy fővárosi kutatóintézetbe hívja. Bár a karakterek teljes szembeállításra a meteorológusnak ad igazat, talán nem is az etikai problémára tehető a hangsúly. A megfutamodás, az önbizalom hiánya a „két kultúra“ közti dialógusnak is egyik legnagyobb veszélye.

Napjainkban a dialógus már rohamosan fejlődő alrendszerek keretében is folyhat, a mélyebb, általánosabb törvényszerűségeket kereső tudományágak az interdiszciplinaritás második lépcsőfokát alkotják. Ide sorolható a kibernetika, az általános rendszerelmélet. Felhasználásuk a szakterületeken belül más és más formába öltöztet hasonló alagondolatokat, melyek felismerése nagymértékben növeli a dialógus esélyeit. Érdemes figyelni a tudósoknak a tudományok kapcsolatáról, saját kutatási módszereik eredményességéről írt könyveire. Bár az érintett problémák a fizikától a pszichológiáig terjedhetnek, mégis minden tudós saját szakterületének törvényszerűségeit szélesíti ki a valóság egy magasabb fokú értelmezésére. Eljött az a perc, amit C. P. Snow is megjósolt már említett tanulmányában: „...mióta csak az emberek elkezdtek introspektíven gondolkodni önmaguk felől, voltak feltevések, olykor mély megérzéseik természetük ama részeit illetően, melyek eleve meghatározottnak tetszettek. Lehetséges, hogy e feltevések némelyikét egy nemzedéknyi idő alatt az egzakt tudomány próbájának fogják alávetni. Senki sem tudja előre megmondani, mit jelentene egy ilyen szellemi forradalom. De bízom benne: egyik következménye az lesz, hogy nem kisebb, hanem nagyobb felelősséget fogunk érezni embertársaink iránt.“

Példázat a komputer-arról

A kultúra kreativitásszintjén helyet foglaló technika és művészet viszonyáról könyvtárnyi könyvet írtak már. Elég gyakori tévedés a tudományok és a művészet kölcsönhatását fejtegetni (mintha a két szféra között a sci-fi lenne a híd), hisz e kölcsönhatás csak közvetve létezik: a tudomány eredményeinek technikai alkalmazása által; valamint a tudomány visszahatása az ember gondolkodásmódjára. (Ugyanide sorolhatók a technikai fejlődés okozta mutációk is korunk eszméiben.)

A művészet és a technika között fennálló különbségek ugyancsak a „két kultúra“ problémájához vezetnének, ha mindennapi életünkhöz való kötöttségük nem szelidítené ellentétüket. A műkedvelés jelensége feltétlenül a művészetek demokratizálásához, a határok elmosódásához vezet. Az ily módon alkotott művek esztétikai értéke gyakorta vitatható, de mindenképp dicséretre méltó kísérletnek számítanak. A humanizmus mint összekötő kapocs művészet és technika között talán az orvosok művészi tevékenységének az átlagosnál magasabb színvonalával is ábrázolható.

A műszaki tevékenységek jellemzője az optimalitás gyors meghatározása, majd lefokozódásuk a kommunikáció szintjére. A művészetek szervezetségi fokkülönbsége az emberi agy felépítésével is magyarázható. Információink 85 százalékát a vizuális csatornán keresztül kapjuk. Logikus tehát, hogy sokkal többféle lehetőséget nyilvánítsunk valósnak, mint például a zenében. Ezen információs szabadság rányomja bélyegét a művészi kreativitás kötöttségére is, s csökkenti szervezetségi fokát. Mi sorol egy művészi alkotást a kreativitás szintjére („eredeti mű“) vagy a kommunikáció szintjére („értéktelen giccs vagy reprodukció“)? A válaszhoz leghelyesebb az optimalitásból kiindulni. A művészi tevékenységek itt és most csak a legtrikább esetben zártak, jellemzőjük az optimalitás nagyfokú függése a befogadó egyének saját kulturális rendszerétől. Ha e korreláció már nem jellemző, az optimalitás véglegesnek tekinthető, és az alrendszer — művészi irányzat — lefokozódik.

A modern művészetek egyik fő irányzata az elementáris forma újrafelfedezéséhez vezetett. A szeriális zene, az absztrakt festészet már könnyen lebontható a legegyszerűbb jelek fokáig. E jelek összehatásának ellenőrzését az alkotó aránylag könnyen átruházhatja egy gépre: a komputerre. A tudományok szintjén már kimutatott „két-kultúra-közi“ vándorlás a kreativitás szintjén talán még kevesetebb. A szervezetségi fokok különbsége itt sokkal nagyobb, és bár a tudományos és művészi gondolkodásmód között lényeges eltérések vannak, a számítógép adta lehetőségek háttérbe szorítják az egyén alkotótehetségét és a kreativitáshoz csak a döntés-esztétikai kritériumok szükségeltetnek. A mass media könyörtelen sodra könnyen a felszínre dobhat egy komputer-grafikust, amíg a számítógépet kezelő mérnöknek kevés esélye van erre. Nincs szándékunkban

elvetni a számítógépes művészi tevékenységet. Fontos azonban, hogy ezek a tevékenységek csak eszközök legyenek esztétikai kritériumok kutatására, a kutató magánszempélyeként. Ha egy műszaki felkészültségű egyén csak számítógépes művészzel foglalkozik, akkor valószínű, hogy eredeti szakterülete nem elégíti ki. A művészek számítógéphez való folyamódása az egyszerűbb formák könnyebb kezeléséből ered. A kvantitatív tények objektív biztonságérzete, az alkotás hozzáférhetővé tétele bárki számára régóta vágya a művészet kedvelőinek.

A számítógép szerepe az alkotás modellálásában széles skálát ölelhet fel:

— minden adott mű esetében kiszámítja az esztétikai kritériumnak megfelelő kifejezési értéket, és dönt az alkotás művészi vagy nem művészi voltáról;

— statisztikusan feldolgozza több mű adatait, és kimutatja a fennálló törvényszerűségeket;

— adott törvényszerűségek alapján műveket alkot, végigpásztázván a törvényszerűségek összes lehetőségét. Ez utóbbi felhasználási mód egyúttal a komputer-árt meghatározása is. Az alkotóművész csak egy, a szerinte legkifejezőbb alkotást hozza nyilvánosságra. A gép esetében akármelyik lehetőséget véglegesnek nyilváníthatjuk, illetve saját esztétikai kritériumaink segítségével (esetleg ezeket is a számítógépbe táplálva) szelektálhatjuk. A mű és a környező világ viszonya sokkal lazább, mint a „klasszikus“ művészet esetében, ezért érezni minden számítógép segítségével készült alkotásban oly nagyfokú személytelenséget.

Vizsgáljuk meg a komputert felhasználni kívánó művész és a számítógépet kezelő személyzet viszonyát, a „két kultúra“ egyik érdekes vetületét. Sajnos, még nem jutottunk el a konvenciók nélküli számítógépes párbeszéd lehetőségéhez. Az alkotó tehát vagy elsajátítja e párbeszéd szabályait (a programozási nyelvet), ez esetben általában képességein alul használja ki a gépet, vagy a kezelő személyzetre bizza magát, ami viszont az alkotás folyamatát nehezíti meg. A szemantika ördögével szemben a számítógépek még majdnem teljesen tehetetlenek. Így magyarázható elterjedésük különböző foka a művészeti ágakban. Az irodalomban csak ritkán használunk fel szemantikailag elemi jeleket, ezért a komputer sem népszerű e téren mint alkotó. A modern versek között gyakran találunk egyszerű felépítésű, az aleatorizmussal incselkedő struktúrákat. Ezeket számítógép segítségével is létrehozhatjuk. A művészetek között a magas szervezetségi fokú zenében, ahol az adott feladat könnyen meghatározható és közölhető, sok zeneszerző használja fel statisztikus szóródások alapján készülő műveinél a komputert. A vizuális művészetekben nemcsak a nagy szemantikai szabadság (kis szervezetségi fok), hanem a paraméteres egyenletek segítségével megjelentetett formák aránylagos egyoldalúsága miatt is a számítógép nem nagy népszerűségnek örvend a művészetek körében. A formák kontrollja alapos matematikai tudást igényel, az alkotás csak közvetítő segítségével történhetne, a grafikusok legtöbbször az emberi precizitást messze felülmúló eszköz értékeléséig jutnak el. A computer-grafika művelői talán kivétel nélkül reálfelkészültségűek. Ezért van az, hogy sok, mérnöki probléma megoldására készített rajz is szerepelhet alkotásként computer-grafikai kiállításokon.

A komputer-árnak, a művészet és a technika e torzszülöttjének talán legfőbb erénye, hogy tisztázza az alkotás folyamatát, hangsúlyozza, hogy csak a humanizmus lehet összekötő kapocs technika és művészet között. Erdemes idéznünk Haruki Tsuchija leveléből (Jasia Reichardt: *The Computer Art*. Studio Vista. London, 1971. 93.), amit a Computer Technique Group, a japán mérnökökből, formatervezőkből, építészekből álló csoport felbomlásakor írt: „Egy komputer nem tudja megérteni programja — a művészet, az életünk — értelmét. Egész munkáságom alatt éreztem, mérnök maradok, ha nem is olyan, mint azelőtt. Át kell gondolnom újból az egészet.“

Megoldás: az új típusú képzés

Az előző fejezetekben a fennálló nézeteltéréseket mindig egy közös alap, az általános törvényszerűségek, valamint a humanizmus segítségével véltük elkerülhetőnek. A kölcsönös megértés soha nem vezethet a „két kultúra“ problémájához. A meg nem értés egy másik veszélye a hamis egyéni kulturális rendszerek kialakulása. Napjainkban az egyén kulturája mozaikhoz hasonlítható (Abraham Moles). Az emberi agy természetes reakciója e hatalmas információmennyiséggel szemben a kapott tudásanyag csoportosítása. Ez könnyen hamis logikai kapcsok létesítéséhez is vezethet. Hogy ezt a veszélyt elkerüljük, meg kell tanulnunk: hol és hogyan keressük az éppen szükséges információt? „Az

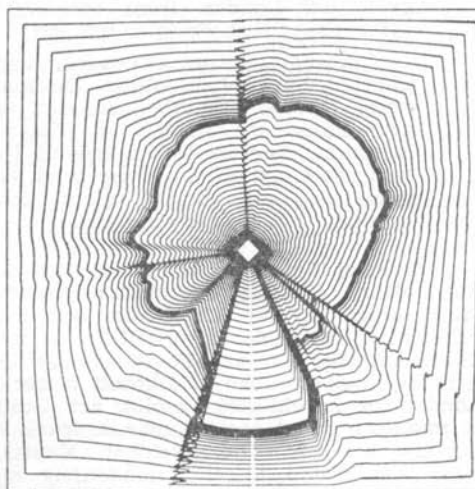
elme nem feneketlen gödör, és ha beleteszünk valamit, esetleg ki kell hagynunk belőle egy másik dolgot" — vallja Szent-Györgyi Albert. Elég, ha csak a lényeges tudást tároljuk, és megtanulunk eligazodni a szakirodalom sűrűjében. Az újdonságok követése, a szükséges alapismeretek állandó bővítése elkerülhetetlen; segítségükkel fogjuk gyorsan megtalálni a keresett információt. A szakirodalom bibliográfiai feldolgozása, a kivonatoló folyóiratok bárki igényét kielégíthetik. Érdemes azonban felhívni a figyelmet a szaklapok csoportosulási effektusára is. Egy bizonyos szaklapban (csak a jelentősebbeket véve számba) megjelent cikkek bibliográfiája a legritkább esetben nem két vagy három másik tekintélyes szaklapból való referenciára alapoz. E konvergens felépítés nagy segítségünkre lehet egy kevésbé ismert szakterületen, hisz akaratlanul is egy másodrangú folyóirattól elindulva eljutunk a témakör vezető szaklapjához.

Az információ szelektálása végtelen döntéssorozat. Már az iskolák keretén belül meg kell szoktatni a diákokat a törvényszerűség, a „semmi sem történik magától” fogalmával. „A tanárnak lehetősége van az információ értékét növelni, bemutatván a meghatározatlansági állapotokat, melyeket nyitva hagy. Az, hogy Mihai Viteazul 1595-ben megverte a törököket — tény, de nem fűzhető gyöngyszemként az események füzérére. Ha a tanár bemutatja Mihai Viteazul öt másik stratégiáját is, melyektől elállt, a történelmi adatok értéke növekszik.” (Mircea Malița: *Ideii în mers*. București, 1975. 246.) A programozott tanulás, audio-vizuális eszközök felhasználása mind növeli a diák szelektálására váró információmennyiséget.

Előzőleg már bemutattuk, hogy a felfedezések a meglévő logikai rendszerek elleni lázadások. Az abszurdítás mint alkotó tényező véleményünk szerint szintén fontos része a tananyagoknak. A „brain-storming” gyakori eszköze a technikai fejlődésnek. Azonos érdeklődési körű egyének abszurd ötletekkel játszva eljutnak a kitzűzött feladat (vagy egy teljesen váratlan probléma) megoldásához. Hasonlóképp a diákokat két, lehetőleg nagyon távol álló fogalom funkcionális összekapcsolására készíthetjük, az eredmény többnyire környező világunk törvényszerűségeinek felismerése lesz.

„Ahogy ma tanítunk, olyan lesz a holnap” — írta 1964-ben Szent-Györgyi Albert. Az átállás az új típusú képzésre nehéz, tanártól, diáktól sokat kívánó feladat, s bár C. P. Snow az oktatás reformjától nem várt csodákat, talán mégis az ő sorai illenek ide befejezésül: „...ha szerencsénk lesz, a komolyabb tehetségek nagy részét úgy nevelhetjük, hogy ne nélkülözzék sem a művészetekben, sem a tudományokban a fantáziadús tapasztalatot, s ne maradjanak tudatlanságban az alkalmazott tudomány adottságai, embertársaik orvosolható szenvedései, valamint ama felelősségek tekintetében sem, amelyeket, ha felismerjük őket, lehetlenség megtagadni.”

Kunio Jamanaka
(Computer Technique Group):
Vissza a négyzethez

A Minna Kautsky-levél

Engelsnek a Minna Kautskyhoz intézett levele a következőképpen kezdődik:

Kedves Kautskyné!

(Kérem, engedje meg nekem ezt az egyszerű megszólítást, két magunkfajtájú ember minék teketóriázzék.) Mindenekelőtt nagyon köszönöm, hogy szívélyesen gondol rám. Nagyon sajnáltam, hogy nem lehettem itt tovább együtt Önnel, biztosítom, végtelenül jólesett nekem, hogy megismerhettem egy német írónót, aki megmaradt egyszerű asszonynak — engem a balszerencse ebben a vonatkozásban csupa affektált, „művelt“ [’jebildet’ — a gebildet szó berlini változata — Cs. Gy.] berlini hölgygel hozott össze, abból a fajtából, amelyiknek az ember csak azért nem szeretné a főzőkanalat újra a kezébe nyomni, mert végül még több bajt csinálnának vele, mint a tollal. Ezért remélem, hogy nem nagyon sokára újra átkel a Csatornán, és elcsatangolhatok Önnel egy kicsit Londonban és a környéken; majd mesélünk egymásnak mindenféle mókás dolgot, nehogy túl komolyra forduljon a társalgás.

Hogy London nem nyerte meg a tetszését, könnyen elhiszem. Magam is így jártam vele évekkkel ezelőtt. Nehéz megszokni a borús időjárást és a többnyire borús embereket, a zárközöttséget, a társas életben uralkodó osztálykülönülést, az éghajlat megszabta zárt helyi életmódot. Az embernek itt kissé le kell fokoznia a kontinensről hozott elevenségét, 760-ról úgy körülbelül 750 milliméterre kell leszállítania az életkedv barométerét, amíg lassanként beleszokik. Idővel beletörődünk a dologba, s észrevesszük, hogy ennek is vannak jó oldalai, hogy az emberek általában egyenesebbek és megbízhatóbbak, mint máshol, hogy tudományos munkára egyetlen város sem olyan alkalmas, mint London, és hogy nincs rendőri zaklatás, elvégre az sem megvetendő. Ismerem és szeretem Párizst, de ha választhatnék, inkább élek állandóan Londonban, mint ott. Párizs igazából csak akkor élvezhető, ha az ember maga is párizsi lesz, a párizsiak minden elfogultságával, ha jóformán csak párizsi dolgok iránt érdeklődik, és megszokja azt a felfogást, hogy Párizs a világ közepe és netovábbja. London csúnyább, és mégis nagyszerűbb Párizsnál, igazi központja a világkereskedelemnek, és jóval több változatosságot is nyújt. Azonfelül Londonban mindenki teljes semlegességet tanúsíthat az egész környezet iránt, ami a tudományos, sőt a művészi pártatlansághoz is kell. Párizsért és Bécsért rajongunk, Berlint gyűlöljük, London iránt megőrizzük semleges közömbösségünket és tárgyilagosságunkat. Ez is ér valamit.

Apropó, Berlin. Örvendek, hogy ennek a szerencsétlen fészeknek végre sikerül világvárossá válnia. De már Rachel Varnhagen megmondta hetven évvel ezelőtt: Berlinben minden érdessé lesz, és így Berlin mintha csak azt akarná megmutatni a világnak, milyen érdes lehet egy világváros. Mérgezze meg az összes művelt [jebildet] berlinieket, varázsoljon oda egy legalábbis elviselhető környezetet, és építse át mindenestül az egészét, akkor talán még lehet belőle valami tisztességes hely. De amíg azt a tájszólást beszélük ott, addig bajosan.

A levél bevezető sorai közvetlen személyes kapcsolatra utalnak. Feltehető, hogy Minna Kautsky számunkra ismeretlen levelében éppen a szívélyes fogadtatást köszönte meg Engelsnek. Azt hiszem, hogy nem pusztá bók, hanem a valóságnak megfelelő szembeállítás az írónő egyszerűségének és keresetlenségének kiemelése, szemben az affektált és „jebildet“ irodalmi hölgyekkel, akikkel Engels nyilván fiatal korában találkozott a berlini szalonokban. Különbösen ilyen hölgyek Londonban is üldözték (amint azt Guillome-Chack grófnő már idézett példája is mutatja). Mindenesetre már a levél indításának tréfás utalásai előrevetítik a kevésbé hízelgő mondanivalókat. Kautskynének egy feltételezett újabb londoni látogatása esetén Engels „mindenféle mókás dolgot“ mesélne, „nehogy túl komolyra forduljon a társalgás“.

Aki volt már olyan helyzetben, hogy könyvről, esetleg kéziratról kellett nem túlságosan kedvező véleményt nyilvánítania a mű szerzőjének vagy éppen-séggel szerzőnőjének, nem indokolatlanul feltételezheti, hogy milyen „túl komoly“ témára céloz Engels.

A négy város összehasonlító jellemzése szubjektív elemeket is tartalmaz, de ha meg akarjuk érteni, hogy miért érzi jól magát Engels Londonban, miért csodálja Párizst, és miért nyilatkozik olyan nagy idegenkedéssel és megvetéssel Berlínről, bizonyos történelmi tényeket is számításba kell vennünk. Berlin sohasem játszotta (talán a weimari köztársaság éveinek kivételével) azt a szerepet a német nép életében, amelyet London és Párizs töltött be a tizenkilencedik század két legfejlettebb országának történetében. A francia, illetve az angol nemzetté válás során ez a két város lett a centralizált állam fővárosa, a kultúra, művészet, irodalom, tudomány, társadalmi élet központja. Ezen túlmenően Engels emlékezetében Párizs a forradalmak városa volt, London pedig az a metropolis, amely menedéket nyújtott a kontinens üldözött forradalmárainak, s lehetővé tette, hogy Engels barátja, Karl Marx évtizedes munkával kiteljesítse tudományos életművét, és megírja *A tőkét*.

A négy város eltérő sorsát és jelentőségét eléggé érezhetően mutatja szerepük, például a modern regény kialakulásában és kivirágzásában. Ez a regény csak nagyvárosban születhetett meg, amint a nagyváros szülőtte volt a nagyrészt vidékies és a nemesi életformához kötött régi irodalommal szemben az egész modern irodalom.

Berlin egy ideig teljes, majd hosszabb időszakon át viszonylagos elmaradottsága, valamint a német egység porosz úton való megvalósítása sajátosan provinciális jellegű adottság adott a berlini „társaságnak“. Ez az egyik magyarázata annak, hogy miért fejlődött a német regény ellentmondásos formákban, miért akadt el hosszabb időre fejlődése Goethe úttörő regényei után, és miért maradt még legkitűnőbb teljesítményeiben is provinciális jellegű — egészen a huszadik század küszöbéig. Ebből a szempontból Engels a német, szláv, keleti elemekben gazdag Bécs társadalmi életét termékenyebb talajnak tekintette a modern regény számára.

A Harkness-levél elemzésében* szerzett tapasztalatok alapján elég indokolt lehet a Minna Kautskyhoz intézett Engels-levélnek azt a bekezdését, amelyben a *Die Alten und die Neuent* minősíti, fokozott óvatossággal olvassunk. Fel kell figyelniük a meglehetősen magasra csigázott dicséretnek és az enyhítő formulákba zárt szigorú bíráló megjegyzések közötti ellentmondásokra. Csakis így juthatunk el Engels mondanivalójának lényegéhez:

A „Régiek és újak“-at nagyon köszönöm, már el is olvastam. A sóbányák életének rajza megint éppoly mesteri, mint a parasztléte a „Stefan“-ban. A bécsi társaság életét festő részek is többnyire nagyon szépek. Bécs ugyanis az egyetlen német város, ahol társaság van; Berlinben csak „bizonyos“ és még inkább bizonytalan „körök“, amiért is ott csak az irodalmár-, hivatalnok- és színészregénynek van talaja. Hogy regényének ebben a részében a cselekmény indoklása helyenként nem elhamarkodott-e kissé, azt Ön jobban meg tudja ítélni, mint én: sok minden, amit a magunkfajta ember annak lát, Bécsnek sajátosan nemzetközi-déli és kelet-európai elemekkel keveredő jellege folytán ott esetleg egészen természetesnek tűnhetik. Mindkét környezetben megtalálom a jellemek Öntől megszokott éles egyénítését is; minden ember típus, egyszersmind azonban meghatározott személy, egy „ez“, mint az öreg Hegel mondja, s ennek így kell lennie. Hanem a pártatlanság kedvéért valami kifogásolnivalót is kell találnom, s itt térek rá Arnoldra. Ez az Arnold mégiscsak túlságosan feddhetetlen, s ha végül halálát leli egy hegyomlásnál, ez a költői igazságszolgáltatással csak úgy egyeztethető össze, hogy valami efféle mondunk: Túl jó volt erre a világra. De mindig baj, ha a költő saját hőiséért rajong. Ön pedig, úgy látom, itt némileg beleesett ebbe a hibába. Elsa alakjában még van bizonyos egyénítés, még ha idealizálás is, Arnoldnál azonban a személy még inkább feloldódik az elvben.

Ebben a szövegrészben, amely a különben is oly hosszú előkészítés után még elidőzik Bécs jellemzésénél, Engels végre rátér magára a regényre. Itt ugyanazokat az eljárásokat fedezzük fel, mint a Margaret Harknesshez intézett levélnek az *A City Girlt* értékelő részeiben. Talán azzal az eltéréssel, hogy az

* Egy Engels-szövegről és értelmezéséről címmel megjelent a Korunk 1975. évi 10. számában (742—749.).

ellentét a dicsérő és a bíráló részek között, ha lehetséges, még nagyobb. Ennek az ellentétnek a teljes mélysége különösen kitűnik, ha nem feledkezünk meg arról az Engels által alkalmazott stílári fogalmazási eljárásról, hogy a dicséreteket felfokozott terminológiai formákba öltözteti, a kifogásokat viszont enyhítő formulákba burkolja. Ennek az eljárásnak eredményeként csak közelebbi vizsgálatra tűnik fel, hogy milyen mértékben semlegesítik, sőt visszajukra is fordítják az efféle fenntartások: *a cselekmény indoklása helyenként nem elnagyolt-e kissé...; Arnold mégiscsak túlságosan feddhetetlen...; a különben felfokozott dicsérő minősítéseket, amilyenek: a sóbányászok életének rajza éppen olyan mesteri, mint a parasztké a „Stefan“-ban. A bécsi társaság életét festő képek nagyon szépek...*

Azonban Engelsnek azt az elég világosan kitetsző szándékát, hogy messzeemenően kimélje a címzett érzékenységét, végül is áttöri az az erkölcsi kötelesség, hogy bármilyen óvatosan fogalmazva, és bármilyen tompítottan is, de őszinte véleményt mondjon egy olyan olvasmányról, amely feltehetően kevés esztétikai élvezetben részesítette, helyell-közzel annál negatívabb élményeket idézett elő a jószándék és megvalósítás között tátongó szakadék felismerésével. Végül is, talán Engels akarata ellenére, megcsendül ebben a levélben nem a realizmus, hanem az igazmondás diadalaként az ironia élesebb hangja, amely például Arnold halálával kapcsolatban effélel mondat az olvasó nevében megszólaló Engelsszel: *Túl jó volt erre a világra.* Ezért fogalmaz meg Engels, aki pedig félelmetes pontossággal szokta mondanivalóját kifejezni, túlságosan általánosított formában, egy olyan igazságot, amely csak abban az esetben érvényes, ha a szerző képtelen elhithetően ábrázolni. A világirodalom nagy alkotásai ezer példát kínálnak arra, hogy valójában semmilyen bajjal nem jár az, ha igazi írók rajonganak hőseikért Homérosz Akhilleuszától, Vergilius Aeneasától mondjuk Martin du Gard testvérpárjáig, az orvos Antoine-ig és a forradalmár Jacques-ig *A Thibault családban.* A Harkness-levélben idézett Balzac legemlékezetesebb alakjai valóban nem olyan jellemek, amelyekért alkotójuk lelke mélyén őszintén lelkesedhetett volna. De éppen Michel Chrestien alakjával kapcsolatban idézhetők olyan balzaci hősök, a Rue des Quatre-Vents társaság tagjai, akikről Balzac, valahányszor megjelennek a regényciklus különböző részeiben, fenntartás nélküli csodálattal beszél, lelkesedik értük: d'Arthez, Bianchon, Bridau és természetesen maga Michel Chrestien. Bár a lelkesedés nem a kritikai realizmus mestereinek jellegzetes magatartása hőseikkel szemben, elég sok más példát is találhatnánk az ilyen írói lelkesedésre, az ábrázolás művésziségének minden károsodása nélkül. Így lelkesedik Tolsztoj is a *Háború és béke*nek legalább négy hőse: Pierre Bezuhov, Andrej Bolkonszkij, Kutuzov marsall és Platon Karatejev iránt. (Az természetesen más kérdés, hogy mennyire osztozik az ilyen lelkesedésben a korabeli vagy későbbi olvasó.) A probléma tehát nem az írói lelkesedés a hős iránt, hanem a hős ábrázolása. Amennyiben az idézett szöveget úgy olvassuk, hogy lehántjuk a szavakról azt, amivel Engels ítéletét rejteni, enyhíteni vagy legalább kevésbé bántóvá tenni igyekezett, akkor igazi véleményének az tűnik, hogy Elsában csak bizonyos egyéniséssel, de idealizálással is találkozunk; Arnoldnál pedig *„a személy [...] feloldódik az elvben“.* Ami világosan kifejezve azt jelenti, hogy Arnold csak mint az írónó mondanivalóinak hordozója létezik, de nem mint híven és meggyőzően megformált regényalak.

Különböen Engels levelének fenti részletében néhány olyan árnyalati finomságra és olyan fogalmazásokra bukkanunk figyelmes olvasáskor, amelyek megerősíteni tűnnek azt a feltevésemet, hogy Engels tényleges ítélete erről a műről egészében szigorú és elutasító.

Különböen is, abban a regénytípusban, amelybe Minna Kautsky regényének is tartoznia kellene, a cselekmény indokoltóságának vagy elnagyoltságának a megítéléséhez nem az szükséges, hogy az olvasó ismerje a valóságos modellt, s azzal vesse össze a regényes ábrázolást. Lukács György tanulmányaiban rendkívül sokoldalúan és alaposan bizonyítja azt, hogy a realista, történelmileg és társadalmilag hűséges ábrázolás előfeltétele a hősök szellemi és erkölcsi fizionómiájának mély rajza, a társadalmi erők jellemformáló hatásának feltárása, nagy társadalmi-történelmi problematika regényes cselekményben való kifejezése.

Amit Engels mond, valójában itt sem más, mint udvarias formában kifejtett szigorú bírálat. Ezt nem enyhíti, hanem inkább súlyosbítja annak a véleményének a kifejezése, hogy tulajdonképpen vett *társasággal* a szóban forgó időszakban a német városok közül csak Bécs rendelkezett. Ez a társaság azonos azzal a *société*-vel, amelyről Engels a Harkness-levél Balzacról szóló fejtegetéseiben ír. A polgári társaságról van szó, amely a tőkés viszonyok kifejlődése által kitermelt polgári vagy polgári életmódú rétegek (tőkések, bankárok, kereskedők, értelmi-

ségiek, művészek) új életformája. Balzacnál például az arisztokratikus, udvari, nemesi-vidéki körökkel való harcukban ábrázolva.

E rétegek élete a valóságos világban a modern regénynek éppen úgy *talaja* volt, és — per analogiam — formáit is meghatározta (lásd Lucien Goldmann elméletét a piacra termelő tőkés társadalom és a modern regény bizonyos formáinak analógiájáról), amint Marx megállapítása szerint az antik irodalom *talaja* és formáinak meghatározója a mitológia.

A modern regénykutatás eredményeiből ismeretes, hogy az Engels-féle polgári világgállapot regényes ábrázolásának a klasszikus realizmus korában kialakult formái, e formák részleges továbbfejlődése és továbbélése mellett, beletorkolltak egy új mítoszteremtésbe, amelynek mélyebb okát a polgári társadalom szervi válságaiban és áthagyományozott létformáinak bomlásában fedezzük fel. Ennek, a modern regény forradalmian átalakító folyamatnak korai forrására és színterére figyelmeztet Engels megjegyzése Bécs sajátosan nemzetközi, délies és kelet-európai elemekkel keveredő jellegéről. Érdekes módon Minna Kautsky életútja pontosan azokat az állomásokat követte — Prága—Bécs—Berlin —, ahol a huszadik század első évtizedeinek a pusztulása felé rohanó Habsburg-monarchiájában, majd a két világháború közötti Bécsben és Prágában az irodalmi érzékenységek és a regényes ábrázolásnak az a szakasza kezdődött, amelyet Stefan Hofmannthal, Werfel, Kafka, Musil, Broch és annyi más társuk képviselt.

Minna Kautskynak mindehhez semmi köze sem volt. Nem valamilyen új művészet előfutárának szerepét játszotta. Nem jutott neki ilyen szerep még a szocialista valóságábrázolás előtörténetében sem. Egyedüli, de nem elhanyagolható érdemének a *témaválasztást* tekinthetjük. Valamint azt, hogy a munkásság és a munkásmozgalom életéből vett regényeivel nem magas szintű, de lelkesen fogadott *lektürt* nyújtott egy új közönségnek egy új sajtó- és kiadói hálózatban. A szocialdemokrata párt napilapjainak és kulturális hetilapjainak valóságismeretre és irodalmi élményekre éhes olvasótáborát szolgálták Minna Kautsky folytatásokban közt, majd könyv alakban is kiadott tárcaregényei.

Az író nő úgyszólván kiáltó úrt töltött be az új munkásközönség olvasmány-igénye és a régi irodalomból örökölt olvasmányanyag között. Addig is, amíg a szocialista irodalom újabb fejlődési szakaszában jelentkeztek azok az írói tehetségek, amelyek a korszerű irodalom magasabb színvonalán szólaltatták meg a szocialista eszméiségtől áthatott irodalmat.

Engels nyilván nem óhajtott a regénynek a szerzői tehetség korlátozottságából fakadó hiányosságaira kitérni. Diagnózisa szerint a mű gyengeségeit Minna Kautsky ige hirdető és nevelő szándékának a művészi ábrázolás objektív követelményeivel való összeütközése magyarázza. Ez a magyarázat csak részben helytálló. De ha elfogadjuk is, tovább nyitva marad a kérdés: miért került szembe az író nő ezekkel az objektív művészi követelményekkel? Még kevésbé világos az, hogy miért volt képtelen, nyilvánvaló jóindulata, törekvése ellenére, végrehajtani az Engels javasolta fordulatot, s miért ismételte meg Engels óvása ellenére további pályája során fokozódó mértékben a kifogásolt hibákat.

Minna Kautsky regényének rendkívül tapintatosan kifogásolt hiányosságai vezetnek el Engelst az irányzatosság kérdéséhez:

De hogy ez a hiányosság honnan ered, kiérezhető magából a regényből. Ön nyilván szükségét érezte annak, hogy ebben a könyvében nyilvánosan állást foglaljon, tanúságot tegyen meggyőződéséről a világ színe előtt. Ez most megtörtént, tudta a dolgot, és nem kell ebben a formában megismételnie. Az irányköltészetnek mint olyannak korántsem vagyok ellensége. A tragédia atyja, Aiszkhülosz, és a vigjáték atyja, Arisztophanész mindketten erősen irányzatos költők voltak, Dante és Cervantes nem kevésbé, és Schiller művének, az „Ármány és szerelem”-nek legfőbb erénye az, hogy az első német politikai iránydráma. A moderna oroszok és norvégok, akik kitűnő regényeket írnak, mind irányzatos költők. Az irányzatnak azonban, úgy vélem, magából a helyzetből és a cselekményből kell fakadnia, anélkül, hogy kifejezett utalás történe rá, és a költő nem köteles a művében rajzolt társadalmi összeütközések eljövendő történelmi megoldását az olvasó kezébe adni. Ehhez járul, hogy a mi viszonyaink között a regény túlnyomóan polgári, tehát nem közvetlenül hozzánk tartozó körökből való olvasókhöz szól, s így nézetem szerint a szocialista irányregény is teljesen eleget tesz hivatásának, ha a valóságos viszonyok hű rajzával a róluk elterjedt szokványos illúziókat szétfoszlatja, a polgári világ optimizmusát megingatja, a képtel, a fennálló rend örökérvényűségében elkerülhetetlenné teszi, még ha maga nem nyújt is közvetlen megoldást, sőt esetleg nem is

foglal tüntetően állást. Az Ön számára, aki oly pontosan ismeri és oly bámulatos elevenséggel ábrázolja mind az osztrák parasztot, mind a bécsi „társaságot“, tömegével kínálkozik ehhez az anyag, és hogy Ön hőseit azzal a finom iróniával is tudja kezelni, amely tanúsítja, hogy a költő uralkodik saját teremtményén, azt a „Stefan“-ban bebizonyította.

Az irányzatosság, különösképpen az irányzatos regény kérdésének taglálására Engels négy évvel a Minna Kautskyhoz intézett levél után visszatért Miss Harknessnek az *A City Girl* című elbeszéléssel kapcsolatban.

A kevés dicséret közé, amelyben Engels Miss Harkness részese, tartozott annak leszögezése, hogy helyesen járt el, amikor nem írt szocialista *Tendenzromant*. Ezzel szemben Engels Kautsky aszonyt bírálja azért, hogy ilyen regényt írt, s levelének udvarias hangneméből kiesve, kissé ingerülten tiltakozik az ilyen hibák esetleges megismétlése ellen. („*Ez most már megtörtént, letudta a dolgot, és nem kell ebben a formában megismélnie.*“)

Engels két levelében foglalt bíráló megjegyzései és tanácsai nemigen segítettek. Miss Harkness mint író rövidesen elhallgatott, és véglegesen megszakadtak a szocialista mozgalommal való kapcsolatai is. Minna Kautsky szorgalmasan tovább dolgozott, és sorra írta az olyan műveket, amelyekről Engels tapintatosan, de erőiesen óvni törekedett őt: a nem túlságosan művészi szocialista irányregényeket.

Az irányzatosság kérdése éppen akkor vált időszerűvé és került az érdeklődés középpontjába Németországban, amikor Engels a XIX. század harmincas éveinek végén, negyvenes éveinek elején tevékenységét szépirodalmi kísérletekkel és kritikai írásokkal megkezdte.

Annak a történelmi ténynek, hogy Németország is elindult az ipari fejlődés útján, és hogy ennek folytán mély társadalmi reformokért és forradalmi átalakulásért küzdő erők jelentkeztek a közéletben, egyik szimptomája volt az, hogy új író- és költőnemzedék lépett fel, melynek fő képviselői Börne, Heine, Gutzkow és az úgynevezett *Ifjú Németország* más tagjai voltak.

Ezek az írók szembefordultak a goethei és schilleri *Kunstperiode* szellemével, vagyis a közélet és a politika közvetlen kérdéseitől elforduló *Klassisches Weimarral*. De nem kímélték a túlhaladott romantika képviselőit sem. Az új politikai irányzatosságtól fűtött irodalom legkitűnőbb teljesítményeit a lírában érte el. Heine, Herwegh, Freiligrath, Weerth politikai költészetüket hamarosan, de időlegesen a szocialista eszmék szolgálatába állították. Heine *Die Tendenz* című programverse, Freiligrath és Herwegh nevezetes költői vitája a poéta „párthoz“ való viszonyáról megfogalmazta az ilyen szellemű politikai költészet programját. Jelentkezett a tendencia a viszonylag fejletlenebb német regényben is. Különösen Gutzkow regényei, a *Die Ritter vom Geist*, a *Wally die Zweiflerin*, a *Der Zauberer von Rom* képviselték. A politikai költészet ragyogó eredményeihez mérten a *Junges Deutschland* irányzatos regényei sokkal szerényebb teljesítmények voltak. Az irányzatos politikai széppróza e negatív vagy legalábbis nem eléggé pozitív tapasztalatai késztették Engelst tartózkodásra az irányzatos regénnyel szemben. Minna Kautsky regényei pedig csak fokozhatták idegenkedését.

Ezen előzmények ismeretében olvashatjuk együttesen a Harkness-levél és a Minna Kautskyhoz intézett levél irányzatos irodalomról szóló sorait.

Az általam használt magyar fordításban a Harkness-levélben, a *Tendenzrománra* vonatkozó megállapítás után, a következő mondat olvasható: „Minél jobban rejtte maradnak a szerző nézetei, annál jobb a műnek.“ A fordítás pontos, ugyanígy adják vissza ezt a mondatot más nyelvi fordítások is. De az eredeti angol fogalmazványban szerepel egy szó, amelyet a fordítások elhagynak: „The more the *political* opinions of the author remain hidden [...] stb.“ Tehát a szerző közvetlenül *politikai* nézeteiről és *nem általában* a nézeteiről van szó. Ez egyezik azzal is, ahogy Engels a Tendenzromant jellemzi, amely „a szerző társadalmi és politikai nézeteinek magasztalására szolgál“. A fordítók tulajdonképpen nem tértek el a fogalmazvány szövegétől, mivel Engels abban a *politikai* jelzőt kihúzta. Kalandos volna ennek okán töprengenünk, hiszen azt sem tudjuk, hogy milyen végleges formát adott ennek a levélnek.

Az 1885-ben írt Kautsky-levél, az 1888-ban írt Harkness-levél szövegösszefüggéseinek pontos ismeretében azonban helyesbíthetjük az olyan eléggé elterjedt olvasatokat, amelyek Engelsnek Minna Kautskyhoz intézett levelét úgy értelmezik, mintha abban valamilyen egészen irányzatos irodalom követelését szögeznék le. A szöveg nem jogosít fel az ilyen túlságosan általánosító értelmezésre. Mint látuk, Engels kijelenti, hogy *nem* ellensége az irányzatosságnak, amikor is a tendencián a szerző *társadalmi és politikai nézeteinek hirdetését* érti. Az ilyen

tendenciát bizonyos feltételekkel, bizonyos irodalmi formákban helyesnek és lehetségesnek tartja. Tehát szerinte a szépirodalom is hordozója lehet közvetlenül politikai mondanivalónak. De Engels véleménye szerint, ha az író nem akarja vagy nem tudja politikai mondanivalóját hatékony és meggyőző szépirodalmi formában kifejezni, a művekben így megnyilvánuló tendencia ártalmas lehet, kárára válhat mind a szolgálat ügynek, mind a mű értékének.

Annak bizonyítására, hogy Engels valóban így fogja fel a (politikai) tendencia kérdését a szépirodalomban, a Minna Kautsky-levélben szereplő világirodalmi példáokra hivatkozhatok. Mint irányzatos költők szerepelnek ebben a felsorolásban a tragédia atyja, Aiszkhülosz, és a vígjáték atyja, Arisztophanész. Felfigyelhetünk arra, hogy nem említi az irányzatos tragédiáírók között sem Szophoklész, sem Euripidész. Aiszkhülosz tragédiái közül nyilván nem esik a politikai irányköltészet kategóriájába a *Prométheusz*, de az *Oreszteia* egyes alapmotívumai kétségtelenül közvetlen politikai tendenciát hordoznak. Például az a mozzanat, amelyben az istenek az anyagiylkossáért az Erinnüszektől üldözött Oresztész pörét az athéni areopág elé utalják. Engels *A család, a magántulajdon és az állam eredete* című munkájában kimutatja, hogy az areopág ítélete az apajog győzelmét szentesíti a túlhaladott matriarchátus fölött, de egyben kifejezi azt is, mennyire büszke az athéni költő hazájának tekintélyére és hatalmára. Az sem szorul különösebb bizonyításra, hogy a *Perzsák* alapmotívuma — a szabadságát védő görögség győzelme a perzsa birodalom sokszoros túlereje fölött — szintén politikai motívum. Nem szerepelnek ilyen témák, ilyen hangsúlyokkal, sem Szophoklész, sem Euripidész tragédiaköltészetében. Engels és Marx, akiknek görögsgkultusza, a Winckelmann—Schiller—Goethe-féle klasszikus műveltségeszmény szelleméből táplálkozott, nyilván nem azonosították a politikai irányköltészetet, amelynek kezdetei a görögökhöz és az ótestamentumi prófétaírókhoz vezethetők vissza, az egész nagy irodalommal. Magát Balzacot is nehéz volna betuszkolni az irányzatos regény kategóriájába, és ez egyáltalán nem csorbitotta Marx és Engels iránta táplált nagy csodálatát. Talán nem fölösleges megemlítenem, hogy Dante neve mellett, akinek *Divina Commediája* nemcsak vallásos és filozófiai, hanem bizonyos vonatkozásaiban egyenesen politikai *Tendenz-eposz* is, nem szerepel Petrarca, Cervantes mellől hiányzik kortársa, Shakespeare, és az *Ármány és szerelem* szerzőjét sem kíséri itt a *Faust* szerzőjének említése.

A politikai irányköltészet mint az irodalom és különösen a regény egyik lehetséges és fontos, de nem egyedül idévezítő tematikus ága Engels véleménye szerint rendkívül nehéz, rendkívül igényes, kockázatos irodalmi forma.

Miben látta Engels az irányzatos regény kockázatait? A szocialista irány-regény Minna Kautsky művelte formája már első példányában figyelmeztette arra, hogy a művészi értékre rendkívül károsan hat ki az ábrázolás szigorú követelményeitől elszakadó ígéhirdetés és a belőle fakadó illusztratív jelleg. Lényegében ezeket a veszélyeket jelzi Engels *in vivo*, amikor Minna Kautsky regényének gyengeségeit feltárva azt állapítja meg, hogy véleménye szerint „az irányzatnak magából a helyzetből és cselekményből kell fakadnia anélkül, hogy utalás történne rá, és a költő nem köteles a művében rajzolt társadalmi összefüggések eljövendő történelmi megoldását az olvasó kezébe adni“.

Ez a mondat Engels levelének leginkább és leggyakrabban félreértett megállapításait tartalmazza. Ezeket az összefüggéseiből kiemelt megállapításokat használták fel nemegyszer arra, hogy Engels tekintélyére hivatkozva egy bizonyos ábrázolási módot (a szerző személyét, nézeteit és céljait a jellemzés és a történés mögé rejtő ábrázolást) mint az Engels által javasolt, egyedül helyes eljárást szembeállítsák olyan más ábrázolási módokkal, amelyekben a szerző közvetlenül fellép, kiáll a maga nézetei védelmére, hirdetésére, például publicisztikai, lírai kitérések formájában. Elégséges az Engels által indokoltan dicsérőleg idézett, de csak utalásszerűen, nevek, művek említése nélkül felhozott „modern oroszokra és norvégokra“ emlékeztetnünk, „akik kitűnő regényeket írtak“. Közöttük vannak olyanok, akiknek műveiben a tendencia valóban „a helyzetből és cselekményből“ fakad. De közéjük tartozik Lev Tolsztoj is, aki a maga eszményeit, „irányzatos“ mondandóit nemcsak ezzel az ábrázolási móddal, hanem nagy műveibe beiktatott értekezésekkel, filozófiai és erkölcsztani prédikációk formájában is kifejezi. Azzal az egyetlen hátránnyal, hogy remekműveinek olvasói esetleg nem fogadják el ezeket a közvetlenül kifejezett nézeteit, bár nem is zavarja őket a műélvezetben.

Engels idézett sorait másként is félreolvasták. Oly módon, hogy a bennük jellemzett ábrázolási módot, amely a *klasszikus realista* regény alapformája, nemcsak az ő korára abszolutizálva értelmezték, hanem egyben minden eljövendő

időkre is érvényesnek nyilvánították. Ily módon, természetesen ok és indok nélkül, felhasználták ezt az Engels-szöveget is a regény és általában a szépirodalom későbbi, a huszadik században kialakult új, a régi formákat megtörő formáinak elvetésére, kárhooztatására.

Engels véleménye az volt, hogy az akkori körülmények között (a levelet 1885-ben írta) a regény olvasóközönsége „túlnyomóan polgári“, tehát nem a szocialista körökhöz tartozik. Ezért, nézete szerint, „a szocialista irányregény is teljesen eleget tesz hivatásának, ha a valóságos viszonyok hű rajzával a róluk elterjedt szokványos illúziókat szétfoszlatja, a polgári világ optimizmusát megintgatja, a kételyt a fennálló rend örökérvényűségében elkerülhetetlenné teszi...“

Engels véleménye ez volt 1885-ben. Előfordulhat, hogy ebben a kérdésben már nem volt egészen igaz, hiszen a szervezett német munkásmozgalom számára már 1876-tól kezdve, talán még a *Sozialistengesetz* idején felmerült a szocialista próza-irodalom kérdése. Ebben az évben jelent meg ugyanis Wilhelm Liebknecht szerkesztésében a *Die neue Welt* című kulturális hetilap, melynek példányszáma hamarosan 100 000 fölé emelkedett, a századforduló körül pedig már a 200 000-et is túllépte. E lap mellett a párt politikai lapjai is közöltek folytatásokban szépirodalmi műveket. A „belső termés“ rendkívül szegényes volta miatt (ebben az időpontban az egyetlen kitarítón dolgozó szocialista regényíró Németországban Minna Kautsky volt) a lektúrszükségletet a német szociáldemokrácia sajtója behozatallal elégítette ki (Hugo, Zola, Maupassant, Selma Lagerlöf, Hall Caine stb.). A pártsajtó újraközölt korábbi német elbeszélő műveket is.

Úgy tűnik, hogy az akkor valóban új igények elkerülték az Angliában élő Engels figyelmét, akinek a regény alapjában polgári olvasóközönségét illető véleménye egy-két évtizeddel azelőtt még teljesen megfelelt a tényleges helyzetnek.

Arra, hogy milyenek kell lennie a szocialista eszmeiséget sugárzó, a szocialista pártok ideológiáját terjesztő, politikáját magas szinten szolgáló regényirodalomnak, Engelsnél nem találhatunk kész recepteket, még utalásokat sem. Ezzel szemben arra, hogy milyenek nem szabad lennie, sok vonatkozásban kellő utalással szolgál Minna Kautskyhoz intézett levele. Természetesen csakis akkor, ha nem olvasunk bele olyasmit, aminek nyoma sincs a szövegében. Azt viszont, ami benne van, egyrészt a maga keletkezési idejének szellemében igyekszünk megérteni, és így vonunk le belőle ma is érvényes következtetéseket és tanulságokat.

A tendencia és a szocialista irányregény kérdéseivel foglalkozó sorokat követő szövegrész, a maga hiperbolikus minősítéseivel („Őn [...] aki oly pontos ismeri és oly bámulatos elevenséggel ábrázolja mind az osztrák parasztot, mind a bécsi »társaságot« [...]“ „hőseit azzal a finom ironiával is tudja kezelni“) erős fenntartásokat váltana ki. Azt hiszem, Engelsnek ezekben a soraiban a német közmondás szerint: „der Wunsch ist der Vater des Gedankens“.

Ez esetben is tanulságos, feltételezve, hogy talán túlzott tapintattal van dolgunk, felfigyelni nemcsak arra, ami a levél szavaiból közvetlenül vagy közvetve kiolvasható, hanem arra is, ami szövegéből hiányzik. Engels az irónó *bányászregényéről* szóló levelének ebben a részében dicséri azt, hogy milyen jól ismeri az *arisztokrácia* és a *parasztság* életét. Feltehetőleg a regény tizennyolcadik századi pompás példájára emlékezve, az ironikus ábrázolást, ahelyett hogy javasolná, mint az irónó által már használt eljárást dicséri. Csakhogy mindezt Minna Kautsky első regényére, a *Stefan vom Grillenhofra* vonatkoztatja. Szerinte abban a regényében tudja „hőseit finom ironiával kezelni“, amelyben tanúsítja, hogy „a költő uralkodik saját teremtményén“. De nem állítja Engels, nem is állíthatja, hiszen a *Stefan vom Grillenhof* feltételezett érdemeire vonatkozó megállapításai legalábbis udvarias túlzások, hogy Minna Kautsky ismeri a bányászok életét, hogy ebben a művében is objektíven tudná ábrázolni hőseit. Az ellenkezőjét viszont elég világosan kiolvashatjuk a levél betűjéből, még inkább szelleméből.

Most már csak a levél zárósorai következnek:

De végeznem kell ezzel a témával, különben túlságosan is untatni találok. Itt minden megy a maga rendjén: Karl és felesége fiziológiát tanul, Aveling esti tanfolyamait látogatva. Különben szorgalmasan dolgoznak; én is sokat dolgozom, Lenchen, Pumps és férje ma este színházba mennek, hogy megnézzenek egy szenzációs darabot, közben pedig az öreg Európa újból mozgolódní készül. Ideje is volt már. Ami engem illet, csak azt kívánám, hogy adja meg az időt *A tőke* harmadik kötetének befejezéséhez, és azután: búcsút mondhatok!

Öszinte barátsággal és nagyrabecsüléssel
az Ön F. Engelse

Termodinamika és információelmélet

A jelenkori társadalom műszaki-anyagi alapjainak az eddiginél elmélyültebb tanulmányozásához szükségesnek látszik az, hogy az ember (a társadalom) és környezete viszonyát ne csak a termodinamika szemszögéből vizsgáljuk, mivel ez a társadalmi és gazdasági jelenségek megmagyarázásához nem elégséges.

A korábbi közgazdasági elméletek az anyagi termelőerőket a termelőeszközök, valamint a természettől „beszerzett” és feldolgozott nyersanyagok összességének tekintették. A társadalom fejlődésének mai fokán azonban — a továbbfejlődés műszaki-anyagi alapjainak biztosítása érdekében — a fentieket ki kell egészítenünk az *információelmélettel* (az információ Norbert Wiener meghatározása szerint se nem anyag, se nem energia, hanem valamely rendszer egyes elemeinek egymáshoz és az egészhez való viszonyát kifejező struktúra). A mondott kiegészítésre annál inkább szükség van, minthogy a természetben és a társadalomban létező rendszerek egyetlen nagy egységet alkotnak, s ennek az egységnek a megértéséhez olyan új szemlélet kell, amely átfogja az *anyag*, az *energia* és az *információ* kölcsönös összefüggéseinek teljességét. A gazdasági fejlődés, a műszaki-anyagi alapok növekedése nem vizsgálható a környezetből (az élő és élettelen környezetből) kiszakítottan, hiszen ezzel — mint mondtuk — egységes rendszert alkot, amelynek elemei állandó kapcsolatban vannak, és állandóan hatnak egymásra.

A társadalom műszaki-anyagi alapjait némelykor hajlamosak vagyunk valamiféle gépnek, a környezettől független önálló egységnek felfogni: olyan *zárt rendszernek*, amely nem vesz fel sehonnan s nem ad le sehova energiát és információt. A valóságban azonban semmilyen koherens együttes nem létezhet vele kapcsolatban álló környezet nélkül. Ha nemrég természetes volt is valamely mechanizmust, például egy gépet, a környezettől függetlenül tanulmányozni (hiszen a környezetnek a működésére gyakorolt csekély hatásától eltekinthetünk), manapság, amikor *egész rendszereket* vizsgálunk, amelyek egyre *bonyolultabbak*, nem hagyhatjuk figyelmen kívül ezek kölcsönhatását a legtágabb értelemben vett környezettel, amellyel folytonosan anyagot, energiát és — talán mindenekelőtt — információkat cserélnek. A társadalom műszaki-anyagi alapjai fejlődésének elemzése, különösen a tudományos-műszaki forradalom kiteljesedése korában, kötelezővé teszi számunkra a termodinamikai szemlélet túllépését.

A földi ökoszisztémákba illeszkedő műszaki-anyagi alapok rendszere *nyílt rendszer*, amely két irányban fejlődhet: növekedhet és csökkenhet (visszafejlődhet). Ha e meghatározást elfogadjuk, tekintettel kell lennünk minden olyan tényezőre, amely a műszaki-anyagi alapok fejlődését befolyásolja. Tekintettel kell lennünk arra, hogy a „növekedés” az élő természeti rendszerek (az ökoszisztémák), az élettelen természeti rendszerek, valamint az ember alkotta mesterséges rendszerek kölcsönhatásának függvénye. „A növekedés — írja R. Dubos francia szociológus — az át nem alakítható, de gazdag kihasználatlan tartalékokkal rendelkező emberi tényező és a teljes környezet közös erőfeszítésének, pontosabban a természeti erők és az emberi tevékenység integrálódásának eredménye.”

Mind az energiamegmaradás törvénye (a termodinamika első főtétele), amely szerint az energia *mennyisége* állandó az *univerzumban*, mind az entrópia elve (a termodinamika második főtétele), amely szerint az energia *minősége* folyamatosan és visszafordíthatatlanul degradálódik — forradalmi felismerések voltak, amelyek új megvilágításba helyezték az ember előtt nemcsak a természetet, hanem a természet s a társadalom kölcsönhatását is. Az energiamegmaradás törvénye ma is vitathatatlan axióma, a termodinamika második főtétele azonban egyre több kételyt ébreszt mind a természettudósokban, mind pedig a társadalomtudományokkal foglalkozókban — az utóbbiakban azért, mert nem ad kielégítő választ az emberiség mai problémáira; mert a társadalom sikkjára vetítve a folyamatos felbomlást, széthullást és pusztulást jósolja. A *lineáris* termodinamika tehát várhatóan a *nemlineáris* termodinamika irányában fog továbbfejlődni, a termodinamika második főtételét (ami nem természettörvény, csak valószínűség) összhangba hozva az evolucionista biológia feltárta törvényszerűségekkel.

Itt tesz szert döntő jelentőségre az információ tényezője. Míg ugyanis a termodinamika második főtétele szerint az energia degradálódik (ami első megkö-

zelítésben kétségtelenül kimutatható a zárt rendszernek tekintett bioszféra esetében is), az információ lehetővé teszi az energia magasabb rendű „átszervezését” — ami egyébként nélkülözhetetlen is a társadalom műszaki-anyagi alapjai fenntartásához. Az információ az entrópia szöges ellentéte, amely utóbbi — E. Schrödinger szavaival — „rendezetlenség, szervezetlenség és valószínűség”; s az a tény, hogy mind az élő természetben, mind a társadalomban kimutatható a fejlődésnek a magasabb rendű szervezettség felé tartó iránya, különösen kidomborítja az információteremtő jelentőségét.

Az információelmélet szerves beépülése a természet- és társadalomtudományokba új — egyetemes jellegű és érvényű — tudományos módszer kialakulásához vezethet. Az új módszer birtokában pedig bátrabban merészkedhetünk a kutatás olyan, eddig elhanyagolt vagy éppen tudatosan elkerült területeire, mint például a környezetünkben mindenütt jelenlévő diffúz energia felfogásának és hasznosításának kérdése (ennek az elméleti lehetőségét Einstein már 1905-ben felfedezte), ami új technikai forradalmat hozna magával, megnyitva az *energetikai függetlenség* páratlan távlatait — s ugyancsak ezzel az új módszerrel gyakorlati megoldásokat dolgozhatnánk ki az ún. „paratudományok” (például a parapszichológia) kérdéseinek a vizsgálatára. Mindez új megvilágításba helyezné — társadalomtudományi vonatkozásban — a műszaki-anyagi alapok fejlődésének több, ma még tisztázatlan problémáját is.

Meg kell jegyeznem, hogy jelenleg még igen sok szakember tagad meg minden valóságát az ún. „paratudományoktól”, és ezek művelését kilátástalannak, értelmetlennek tartja. Hiba volna azonban *ab ovo* elutasítani mindenfajta tárgyalást a „paratudományok” által felvetett kérdésekről, hiszen gondoljunk csak meg, hány — később helytállóan bizonyult — feltevést fogadtak hasonlóképpen még a közelmúltban is (elég itt csupán az antianyag példájára utalnom). Az érzékelésen kívül eső, ún. extraszenzoriális jelenségek, amilyen a telepátia és a pszichokinetika (más elnevezéssel „pszichofiziológiai információ- és energiaátvitel”), csakugyan nem tanulmányozhatók az egzakt tudományokban honos módon és az ott elfogadott követelményeknek megfelelően. Míg ez utóbbi területen valamely törvényszerűség elismerésének legfőbb kritériuma az, hogy ugyanazt a kísérletet ugyanazzal az előre megjósolható eredménnyel bármikor megismételhesük (tehát a *megismételhetőség* és *előreláthatóság* elve), a lélektanban ez az elv már nem érvényesül — pontosabban csak valószínűségi jelleggel érvényesül. Természetesen ez nem jelenti azt, hogy a lélektan nem tudomány, s hogy tárgya nem vizsgálható tudományosan, mint ahogy például az orvostudományt sem zárhatjuk ki a tudományok köréből amiatt, hogy a megismételhetőség és előreláthatóság elve nem érvényesül benne oly módon, mint az egzakt tudományokban. Mindenesetre az extraszenzoriális jelenségekkel foglalkozóknak arra kell törekedniük, hogy e jelenségek, illetve az ezeket reprodukáló kísérletek megismételhetőségét és előreláthatóságát — az adott lehetőségeken belül — fokozzák, s ennek a jövőben meg is nyílhat az útja, ami az anyag és a szellem viszonyáról alkotott képünket is finomíthatja (nyilván anélkül, hogy a materializmus talajáról lelépnénk). Amerikai kutatók véleménye szerint a probléma megoldásához közelebb visz bizonyos „pszichikai mező” létezésének feltételezése, amire vonatkozóan azonban még hiányoznak a megfelelő bizonyítékok.

A tudományban a látszólagos kudarcoknak (negatív eredményeknek) is megvan a maguk haszna, amely olykor nem kisebb a pozitív eredményekénél. Az egzakt tudományok említett alapelve a fizika területén sem érvényesül minden szinten egyformán, amire vonatkozóan elég arra emlékeztetnem, milyen változásokat hozott a tér, az idő, az anyag és az okság fogalmainak értelmezésében az a tény, hogy a tudomány — Einstein és Planck munkásságának köszönhetően — „behatolt” az atomba. Heisenberg híres határozatlansági összefüggése, amely az oksági determinizmus trónfosztását jelentette a fizikában, Bohr elmélete, amely tudatosította, hogy a makrofizika törvényeinek egy része az atomokra nem érvényes, a Dirac által előrejelzett antianyag felfedezése, valamint más tények arra mutatnak, hogy amint egyre „mélyebbre”, egyre kisebb nagyságrendekig „szállunk le” az élő és élettelen anyagba, egyre újabb világokat tárunk fel, amelyekben az anyag „magasabb” szintjeire jellemző törvényszerűségek vagy megszűnnek, vagy egészen másképp érvényesülnek, mint ahogy megszoktuk.

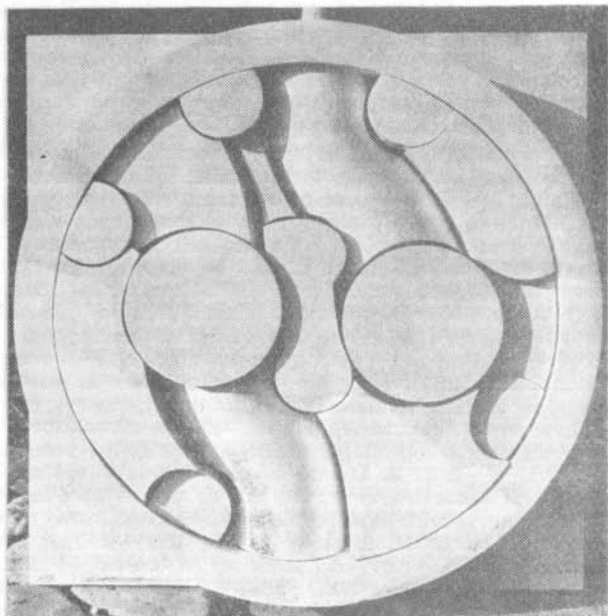
Az emberi agy lehetőségeiről s e lehetőségek állítólagos korlátait jelző vélekedésekről értekezve egy régebbi közleményemben (1960) a következőket írtam: „A probléma elhanyagolása nagy hiba volna. Halogatni egy feltevés kibocsátását, egy elmélet felállítását csupán azért, mert egyelőre nincsenek tárgyi bizonyítékok a kezünkben — egyenlő a lemaradással, a tudományos előrelátás tagadásával, az elméleti kutatómunka értéktelenségének elismerésével, az emberiség és a tuda-

mány haladásának gátlásával." Ugyanezzel kapcsolatban később (1962) ezt jegyzem meg: „Ha e távlatok (ti. az emberi agy lehetőségeinek bővülése) eléggé messziek is, felelőtlenül tagadni a létezésüket az emberi gondolkodást jellemző alkotó szellem hiányára vall, s a megismerés lehetőségeinek önkéntes korlátozását jelenti, ami szöges ellentétben áll a marxista világnézettel.“

Igaz, hogy a szóban forgó tanulmányomban (*Omul și mașinile cibernetice*. Contemporanul, 1962. 17.) felvázolt távlatok napjainkban még mindig szokatlannak, nehezen elképzelhetőnek tűnnek, de kételkedni kibontakozásukban — bármily, látszólag „tudományos“ meggondolás alapján — lényegében tudománytalan magatartás és tarthatatlan álláspont, amelynek feladására éppen az elmélyült tudományos vizsgálat készítené. Megmondhatja-e valaki, hol van az emberi lehetőségek, a megismerés határa? Ha pedig elfogadjuk a lehetőségek egy effajta körülhatárolását, nem helyezkedünk-e a fideizmus álláspontjára, s ezzel nem közeledünk-e ahhoz, hogy újra transzcendens eredetűnek tartsuk az életet és az emberi gondolkodást? Természetesen a megismerésnek van „határa“, ez a „határ“ azonban történetileg meghatározott, az emberiség szellemi fejlettségének mindenkori színvonalára jelöli ki, és e színvonal emelkedésével párhuzamosan tágul. Ami tegnap lehetetlennek tűnt, az ma valóság, s ami ma tűnik lehetetlennek, az holnap valóság lesz: ez maga a fejlődés dialektikája.

A megismerés különféle „emeleteiről“ szólva, Arthur Koestler szemléletesen állapítja meg: „a kiindulópont ehhez az episztemológiai kiránduláshoz a végső egység keresése, amiben a fizikus, a teológus és a parapszichológus törekvései egyesülnek; egy olyan egység keresése, amihez nem juthatunk el másképpen, csak nagy kerülőkkel egy szüntelenül felfelé ívelő spirális mentén“ (*Les racines du hasard*. 1972). Már csak ebből is nyilvánvaló tehát, hogy a parapszichológia — mint egyébként maga az oly egzakt fizika is — a valóság olyan területeinek feltárása felé tart, amelyeknek megismerése még túl van a jelenkori tudomány lehetőségein.

Ahhoz azonban, hogy e lehetőségek a jövőben kibontakozhassanak, parancsoló módon szükséges az emberi gondolkodásmód *forradalmi átalakulása*, a gondolkodás „jövősítése“: az, hogy megtanuljuk tág összefüggéseket átfogóan, dialektikusan, merészen felhasználni e páratlan képességünket, hogy megtanuljuk következetesen elhárítani szellemünk útjából a haladást gátló akadályokat, a múlthoz ragaszkodó, elavult nézeteket. Természetesen mindez elsősorban az időtényező függvénye, és aktualitása a közelebbi-távolabbi jövőben válik majd sürgetővé.

Kazinczy Gábor: Ikek I.

A „láthatatlan kollégium”

„Invisible college” — ezt a meghatározást tudományszociológusok kalapálták ki a hasonló érdeklődésű s közös nevezőre hozható metodológiai szemléletű kutatók közti nem szervezett kapcsolatoknak („tolvajabb” nyelven szólva: informális kommunikációs rendszereknek) a jelölésére.

Ezek a tudományszociológiai vizsgálatok a láthatatlan kollégiumoknak eleinte főképpen azt az igencsak látványos jellegzetességét emelték ki, hogy nem ismernek intézményi és országhatárokat. Különböző országok különböző kutatóintézetiben, egyetemeken dolgozó kutatók, felfedezve, hogy hasonló módszerekkel ostromolnak azonos problémákat (de legalábbis egymást sok tekintetben kiegészítő módszerekkel egymást sok mindenben átfedő problémákat), levelezésbe lépnek, kölcsönösen megküldik egymásnak tanulmányaik különnyomatát, mind többen s mind rendszeresebben tanulnak egymástól; hovatovább mintegy ismeretlenül is összeismerkednek, az érzelmeiből kedélyükről akár azt is mondhatnók, hogy összszabarátkoznak. Idővel aztán előfordul — manapság igen gyakran fordul elő — az, hogy ezek az ismeretlen ismerősök el is látogatnak egymáshoz (elvégre ez ma hasonlíthatatlanul kevésbé költséges, kockázatos és kalandos vállalkozás, mint az alkimisták korában volt), továbbá, hogy kongresszusokon, konferenciákon, szimpozionokon futnak össze (ezeknek a nagyszabású rendezvényeknek voltaképpen az a legfőbb értelme, hogy szemtől szembe találkozásokra nyújtanak alkalmat), s hogy végül — rendszerint valamelyik tudományos világszövetség új munkasportjaként — közösségük látható keretét, szervezetét is kiépítik (ezt tették például maguk a tudományszociológusok is a Szociológiai Világszövetségben).

A szervezetté válás azonban — mutattak rá ezek a vizsgálatok — kockázatos is a láthatatlan kollégium számára, mert a tagjai közötti spontán s éppen spontaneitásukban hiteles kapcsolatokat, amelyeket azelőtt a közös igazságkeresés bajtársiassága jellemzett, megszórt pályákra tereli. A hierarchia, ha mégoly légius is, ha a tisztviselőket mégoly rokonszenves öniróniával ügyködnek is, óhatatlanul protokoll-fagyokat lehel, s karrierre kacsintást, klikkesedést, pozícióharcokat válthat ki. A vetélkedő csoportok ilyenkor válnak hajlamossá arra, hogy kölcsönösen azzal vadolják egymást: hűtlenek lettetek a kollégium alapeszméihez. Annak az elméletnek a továbbfejlesztése helyébe, amely körül a közösség létrejött, ilyenkor lépnek az elmélet helyes értelmezése fölötti skolasztikus viták. Am ilyenkorra — szerencsére — új problémák, új gondolatok, új irányzatok bukkannak fel, amelyek — ha az intézményesült kollégiumok nem fogadják be őket (s ezáltal nem forrószodnak át újra mindenestül —, új láthatatlan kollégiumokat vonzanak maguk köré, új inspirációs ciklust indítanak el a tudomány- és a művelődéstörténetben.

A mélyebbre ásó elemzések természetesen nem érik be a láthatatlan kollégiumok kialakulásának, történetének pusztá leírásával, az intézményi és nemzeti korlátok áttörésében játszott szerepük méltatásával, vagy kohéziójuk olyan felületi tüneteinek a mérésével, mint a különnyomat-cserék gyakorisága, hanem létrejöttük és működésük törvényszerűségeit nyomozzák, funkcióik összefüggésrendszerét igyekeznek megvilágítani. Ennek jegyében mindennek előtt a „látható” és a láthatatlan kollégiumok — a tudományos szervezetek és a tudományos közösségek — viszonyát kell megpróbálniuk feltárni. Hiszen azok a távlatok ihlette személyes „vonzások és választások”, amelyek intézményi és országhatárokon is átnyúlva, ismeretlenek közt is ismeretséget teremtenek, előzőleg — még ha egy-egy magányos elme látomásából indulva is ki, de — ma már az esetek túlnyomó többségében tudományos szervezetekben bontakoznak ki, szervezett munkakapcsolatokat emelnek, minősítenek át közösséggé. Sőt, ezt is megelőzően: ahhoz, hogy egyáltalán megszülethessenek a kollégiumképződés magvává szolgáló elméletek, módszerek, felfedezések, eleve az is kellett, hogy a kidolgozásukban résztvevőket ne csak hivatalos kapcsolat kösse össze. Az alkotó, az úttörő munka magas hőfokú, nagy teherbírási közösségeket feltételez és teremt. Potenciálisan minden „látható” kollégium egyszerűsége láthatatlan is. S annál, hogy a már nemzetközivé tágult láthatatlan kollégiumok hogyan bírhatják el a rájuk épülő szervezet súlyát, eredendőbb, izgalmasabb kérdés, hogy *milyen légkörű* közösségek milyen *szervezeti keretek* közt termelhetnek legvalószínűbben olyan információkat, bocsáthatnak szárnyra

olyan „üzeneteket”, amelyek a gondolkodás új irányzataivá ömölvén össze, új láthatatlan kollégiummal gazdagítják a „Tudósok Köztársaságát”.

Igen-igen keveset tudunk erről a folyamatról (s talán jó is, hogy keveset tudunk róla, mert a titok kulcsát az egész folyamat manipulálására, meghamisítására is fellehetne használni). Annyi azonban bizonyos, hogy az üzenetek objektív hordereje s abból következő inspiratív ereje — közösségalkotásra is indító volta — annak a munkaközösségnek (esetleg: azoknak a munkaközösségeknek) az inspirációjával függ össze a legszorosabban, amelyek felismerték, megfogalmazták, útnak indították ezeket az üzeneteket. A valóban lényeges üzenetek azért is inspirálóak, mert miközben a világról mondanak újat, inspirált közösségekről is tanúskodnak, azoknak nemcsak az ismereteit, hanem a légkörét is terjesztik, abba is bevonnak.

A láthatatlan kollégium-„jelenség” így utal vissza a szociológia egyik legrégibb kérdésére, a „szervezet” és a „közösség” közötti különbségre és összefüggésre, a szervezet- és a közösségformáló tendenciák, a társadalom szervezet és közösség volta közötti kölcsönhatásra. És így utal előre az információ- és kommunikációelmélet szociológiai, társaslélektani hátterének az eddiginél sokkal alaposabb tisztázására.

Közhely ma már, hogy a kommunikáció nemcsak információcsere, hogy az ismeretek nem légüres térben, hanem társadalmi kontextusokban terjednek, s hogy akarva-akaratlan e kontextusokat is kifejezik. A kontextus negatív szerepéről — arról, hogy olyan „zaj”-forrás, amely eltorzítja az informálódás objektivitását, az információk szabatoságát s a „vétel” tisztaságát — ugyancsak sok szó esik. A láthatatlan kollégium-konceptió az információáramlás kontextuális meghatározottságának pozitív összetevőjére, az inspirációra irányítja a figyelmet; a mágia és a halandzsza felhőiből földközébe hozza, s ezzel a racionális kutatósszervezés előtt is rehabilitálhatja az inspiráció (és vele az intuíció) fogalmát. A kontextuális zajok kiszűrése nélkül megbízhatatlan a megismerés és a tudományos közlés. De valóban új, valóban lényeges üzeneteket átütően — szakmák, népek, nemzedékek, helyzetek kontextusán is áthatolva, a kontextusokat magukat is áttetszőbbé téve — ma is csak inspirált információk tudnak közvetíteni.

Az inspirált és objektív, az objektivitásra inspiráló információ és az olyan tudományos és oktatási szervezet, amely közösség is — korrelatívumai egymásnak. Primitív közösségi társadalmakban a kommunikáció inspiráló ugyan, egyszerűs mind azonban „zajos” is. Az információk „termelése” és áramlása pedig ennél fogva is szegényes. A *túlszervezés* azonban — a bürokratikus szervezés — a spontán közösségképző tendenciák forrásaival együtt az inspiráció forrásait is kiszikkasztja. Kívülről irányított „szervezeti emberek” pedáns-pontosan informálják egymást jelentéktelen eseményekről, olyasmiről, ami rutinszerűen épülhet be eddigi tudásuk és az őket alkalmazó szervezet, végső soron a társadalom tudásállományának struktúrájába. De a tudás *struktúráját is módosítóan új* üzenetek érzékeny befogadása tekintetében nem kevésbé következetesen *dezinspirálják* s ezáltal *dezinformálják* is egymást — egymást és a társadalmat. Az a társadalom, amelynek nincsenek inspirált közösségei, amely szétesik mint közösség, „okos” lehet sok részletet illetően; az egészet illetően — így a saját honnan-hováját illetően is — nem lehet „bölcös”. A láthatatlan kollégiumokban a „zajos” inspirációk vagy inspiráció nélküli információk dilemmájának feloldása csírázik. Az az intellektuális közösségtípus keresi (bár még korántsem találta meg) bennük önmagát, amely a kontextusok gerjesztette inspirációkat a kontextusok verte „zaj” kiszűrésére is módszeresen mozgósítja, amely specializált szervezetekre bizza a rutin-információk áramoltatását, s felhasználja e szervezetek technikai segítségét a lényeges információk termelésében is, de amelynek tagjai csak esetlegesen tartoznak ezekhez a szervezetekhez: kapcsolatukat elsődlegesen, sajátlagosan az abból adódó *közösség* határozza meg, hogy új ismereteket keresve, újra és újra újféléképpen, előre kiszámíthatatlanul, megszervezhetetlenül közelítsenek a dolgokhoz — és annak jegyében egymáshoz is.

A láthatatlan kollégium azonban az inspirált és inspiráló intellektuális közösségnek csak az egyik — a nagy tudományos szervezetek világában, a kutatás üzemésedésének ellensúlyaként, az új történelmileg nemrégén kialakult, a tudomány-szociológia által pedig még újkeletűbben felismert — formája. Másik, közismertebb, évezredek óta ismert formáját alkotják a tudományos és a művészi „iskolák”, a gondolkodás messzevilágító mestereinek tanítványi köre. Ezek szintén „láthatatlan” közösségek, mert — bár számukra is fedelel adhat egy-egy „látható” iskola vagy tudományos műhely — a tanítványok köre szintén nem azonosítható szervezetek tagságával nem minden hallgatója, nem minden munkatársa tanítványa

is a mesternek, s viszont a fedelet adó intézmény falain kívül is (és az intézmény megszűnte vagy a mester halála után is) toborzódhatnak tanítványai.

Az itt következő rövid fogalomelemzésben megpróbálok felvázolni elgondolásaimat arról, hogy 1. miben *különböznek* egymástól az „iskolák” és a „láthatatlan kollégiumok”; 2. analitikusan szembeállított megkülönböztető jegeiket hogyan *kapcsolódnak* össze a valóságban, konkrét intellektuális közösségek történetében; 3. a különböző „iskolák” és „láthatatlan kollégiumok” hatása (továbbá a „látható” iskolák és műhelyek hatása) hogyan találkozik *egy-egy ember* életében, személyiségében. Ezekre a kérdésekre megbízhatóan — természetesen — csak igen széles körű empirikus vizsgálatok alapján lehetne válaszolni. A hatvanas években nyomon követhettem, hogy fiatal vegyészmérnökök pályájának alakulásában mi mindent jelent az, hogy volt-e, van-e „mesterük”; majd Kodály Zoltán tanítványai körének a mikroszociológiájába tekinthettem be. De ez a két kutatás legfeljebb ha előtanulmány lehet az inspiráció Golf-áramai rendszerének feltérképezéséhez társadalmunkban. Amihez képest ez a vázlatom itt nem annyira a jelen, mint a (közel)múlt legismertebb intellektuális közösségeinek összehasonlítására épül, s téziszserű fogalmazása ellenére is hipotézis-igényű.

1. Az „iskola” jellegzetesen *intergenerációs* közösség: a tanítványoknak (akik közül többen maguk is mesterré nőnek) a tanítványait, néha még azoknak a tanítványait is magában foglalja. Az „iskolák” keletkezésében alapítójuk *személye*, közvetlen *nevelői* hatása játssza a döntő szerepet; de ez a hatás elválaszthatatlan *tanításának* inspirációjától, abba ágyazódva élteti tovább a „mester” halála után is az „iskolát”.

A „láthatatlan kollégiumok” viszont többnyire *intragenerációs* képletek. Létrejöttükben problémák, feladatok s az azok megoldását ígérő *elméletek*, módszerek a döntő tényezők, nem az elmélet megfogalmazójának személye; központjukban nem mindig, nem szükségképpen állnak mesterek. A következő nemzedék pedig új problémákkal (s a régiekkel is gyökeresen megváltozott körülmények között) szembesülvén, rendszerint még akkor is új láthatatlan kollégiumokat alkot, ha elődei művét egyébként vállalja-folytatja is.

Alighanem ezzel a fő különbséggel függ össze az, hogy mennél gyorsabban változó feladatokat mennél gyorsabban avuló módszerekkel kell megoldania egy tudományágnak, művelői (például mérnökök, közgazdászok, szociotechnikus-szociológusok) annál valószínűbben találnak egymásra egygenerációs közösségekben; míg a világ és a kultúra nagy, invariáns összefüggéseire ma is gyakran közelítenek „iskolák”-ban (például matematikusok, fizikusok, biológusok, de történészek, nyelvészek, pszichológusok is). A művészképzésnek máig is intézményesített keretei a „mesteriskolák”. S hogyan csoportosítsuk a több szakmából toborzódó értelmiségi közösségeket? Olyan üttörő hídverésekben a szaktudományok között, mint amire például az általános rendszerelmélet vagy a tudománytan vállalkozott, a híd íve gyakran igazodik nagyformátumú gondolkodók életmű-stratégiájához (Bertalanffy, Boulding, Bernal, Russell), s a kialakuló új diszciplína (pontosabban *interdiszciplína*) agyközpontjában, ha nem nevezi is annak magát, „iskola” típusú közösség áll. A vallási, a filozófiai s különösen a *pedagógiai* üzeneteket kiérlelőmegelő közösségek olyannyira „iskolák”, hogy a köztudatban alapítójuknak a nevével is összekapcsolódnak (például Emanuel Mounier, Albert Schweitzer, Karácsony Sándor tanítványa). Olyan markánsan *politikai* indítású értelmiségi közösségekre viszont, mint a Galilei Kör, a Györfly-kollégium vagy a Sarlósek mozgalma, a „láthatatlan kollégiumok” dinamikája volt jellemzőbb.

2. Inter- és intragenerációs közösség, az alapító személyével, illetve tudományos vagy politikai irányzatokkal a központjukban: az iskoláknak és a „láthatatlan kollégiumoknak” ez a meghatározása — két „ideáltípus”: a különböző intellektuális közösségek e két pólus *között* helyezkednek el, történetük során e két pólus *között* „mozognak”, az iskola és a „láthatatlan kollégium” vonásai együtt vannak meg bennük. Az iskolák második, különösen a harmadik és még későbbi nemzedékeit az alapító tanítása — a tanítványok által időközben többé-kevésbé mindig módosított tanítása — voltaképpen már inkább mint „láthatatlan kollégiumot” fogja össze. Fordítva viszont: a „láthatatlan kollégiumokat” nem teszi-e iskolává is olyan idősebb partnerek, vezetők, „ideálok” befolyása, mint amilyent a Galilei Körre Píkler Gyula, Ady Endre, Jászi Oszkár, a Sarlósekra Fábry Zoltán és Gaál Gábor gyakorolt? (A tudomány-szociológia „láthatatlan kollégiumában” is félreismerhetetlen Robert Merton „mesteri” hatása.)

3. Az iskolák és a „láthatatlan kollégiumok” szerkezeti eltéréseiből következően különbözőek a hozzájuk tartozás *magatartásmintái* is. Több intellektuális kö-

zösség egyidejű vonzása — konfliktus az elme és a jellem számára, de alkotó válaszra is az egyik legnagyobb kihívás.

Ugyanazon szakma még egymást kiegészítő irányzatú láthatatlan kollégiumaihoz is bajosan tartozhatunk egyszerre, mert a vállalkozásban való érdemleges részvétel rendszerint mindenestül leköti munkánkat. Ütköző ideológiájú közösségek közül pedig többel is úgy tenni, mintha azonosulnánk: tudományosan eklekticizmus, morálisan becselenség. Persze, tájékozódni arról, hogy mi történik más kollégiumokban, tanulni más kollégiumok eredményeiből is, kipróbálni módszereiket — szervesen hozzátartozik a „saját“ kollégiumunkban végzett munkához, mint ahogy elkötelezettségünk egyetlen eszmei irányzat mellett korántsem zárja ki, a legkevésbé sem zárja ki azt, hogy nyitottan figyeljünk minden lényeges új üzenetre, bárhonnan jöjjön is az, és hogy szívélyesen működjünk együtt más kollégiumok tagjaival közös etikai nevezőre hozható ügyekben. Elvileg azonban a láthatatlan kollégiumhoz tartozás meghatározott irányba orientál: pályánk alakulásának jellemző tényezője.

Mesterünk viszont egyenest szerencsénk, ha több is adatott, így kisebb a veszély, hogy egyikük árnyékában epigonokká törpülünk.

Oltáromon vadmacska, páva, bárány:

három költő előtt borul le hálám.

Bár a homokban lábnyomuk lehetnék —

vallja Weöres Sándor Adyról, Babitsról és Kosztolányiról *Hálaáldozat* című versében — anélkül, hogy ezzel bármelyikükhöz is hűtlenné lenne. (Felnőtté válásomat magam is életemnek attól az egyik legkeservesebb válságától számítom, amikor az a két gondolkodó, akitől a legtöbbet tanultam, nagyon élesen szembe került egymással.) Ahogy elvált szülőknek, úgy szétváltó útú „szellemi szüleinknek“ sem szününk meg soha a „gyermekeli“ lenni (noha csak egyikükkel költözhetünk közös „láthatatlan kollégiumba“).

A „láthatatlan kollégium“-fogalom az elmúlt évtized során Nyugaton kilépett a tudományozsziológia szaknyelvéből, jelentése a széles közhasználatban parttalaná tágult; tudományos iskolákról viszont mind ritkábban hallani. Mi történt? Ténylegesen megszűntek, láthatatlan kollégium típusú közösségekké alakultak át az iskolák? Vagy csak izlés- és stílusváltás folytán nevezik magukat olyan közösségek is láthatatlan kollégiumoknak, amelyekre valójában ma is az iskola meghatározás találna inkább? Csak stílusváltás, hogy ironia nélkül hovatovább senkit sem lehet már „mester“-nek szólítani, hogy a szellemi infantilizmus gyanújába keveredik, aki bárki tanítványának vallja magát? Nem a mi dolgunk, hogy innen, távolból, mi vizsgáljuk meg részletesen, mi áll a folyamat mögött. De az világos, hogy még ha „csak“ stílusváltásról volna is szó, az is önmagában akkora horderejű átalakulásokra utalna, amelyekre (noha nálunk még nem szégyen mestereinkre emlékezni) nekünk is reagálnunk kell, amelyeket — madártávlatból bár, de — nekünk is meg kell kísérelnünk értelmezni, értékelni, amikor a mi társadalmunkban kémleljük az inspirált intellektuális közösségek jövőjét.

Abban, hogy Nyugaton diszkreditálódott a mester—tanítvány viszony, hogy eltűnőfélben vannak az iskolák, úgy gondolom, egy tudománytörténeti, egy politikai és egy piaci tendencia játszik együttesen közre.

Az információrobbanás, a „gyorsuló idő“ egyre több tudományágban szaporítja a csak új módszerekkel, új elméleti apparátussal megoldható problémák felmerülését, tesz muzeálissá tegnap még eligazító erejű tanításokat, igényli inkább láthatatlan kollégiumok kialakulását, mintsem iskolákét. Ugyanakkor az új-baloldali diákmozgalmak helyreállíthatatlanul aláásták az intellektuális „mester“-fogalom tekintélyét, s nemcsak azt vették pergőtűz alá, hanem a paternalisztikus személyes kapcsolatok valamennyi típusát. „Nincs többé mester“ — irták az Odéon falára, és ebbe a karizmatikus államférfit, a maszkefőnököt, a pater familiarist és professzoraikat egyaránt beleértették. De mozgalmuk mint politikai, mint szociális és mint az életformát forradalmasító mozgalom ez ideig nem tudott a társadalom egészébe „áttörni“. Mint diáklázadás azonban annyiban igen, hogy egy professzort, egy tudóst „mester“-nek nevezni konzervatív körökben is anakronizmussá vált. (Ehhez alighanem egyszerű nyelvi tények is hozzájárultak. A franciák *maître*-nek, az angolok *master*-nak nevezik például az eb gazdáját is. Emlékeznék még a „His master's voice“ lemezek fülelő kutyus emblémájára? Nem éppen inspiráló képzettársítás mesterük szavát leső tanítványok számára! Ami pedig az „iskola“ kategóriáit illeti, annak korrodálásában közvetve talán

Ivan Illich is kivette a részét azzal, hogy az idézőjel nélküli iskolák létjogosultságát is megkérdőjelezte.)

Végül, de nem utolsósorban a divat- és a reklámtényező. A szellemi értékek „piacán” különösképpen is annál kelendőbbek az „árúk”, mennél modernebbek, mennél modernebbként csomagolják őket. A „piacnak” ez alól a nyomása alól sem a konzervatív gondolkodók, sem az üzleti princípium radikális bírálói nem tudnak kitérni. *Stabil* intellektuális személyes kapcsolatok hosszú lejáratú vállalkozásokra, viszonylag *állandó* gondolatrendszerekre utalnak. Egy „modern” gondolkodónak viszont — Sartre-nak is, de Raymond Aronnak is — szakadatlanul túl kell lícitálnia önmagát, „Az Ön iskolája”, „az Ön tanítványainak köre” — nem hiszem, hogy egyikőjüket is megejtene az ilyenféle hízelgés; „az Ön láthatatlan kollégiuma” — ez ellen talán kevésbé tiltakoznának.

Hogyan érvényesülnek mármost egy szocialista országban ezek a tendenciák; amennyiben rajtunk is múlik, melyiknek a kibontakozását segítsük elő, melyiket ne? Kézenfekvő: amennyire időszerű meghonosítanunk, kutatás- és oktatástervezési gyakorlatunkban felhasználnunk a láthatatlan kollégium kategóriát, annyira indokolatlan volna abba divatból belemosnunk az iskolák fogalmát. Az, hogy a termelésben megszűntek a paternalisztikus személyi uralom alapjai, lehetővé teszi, hogy a közösségformálódás összes többi közegében — így a vérségi családokban és az intellektuális „családokban” is — anélkül formáljuk át fraternalisztikus hangsúlyúakká a hagyományos paternalisztikus magatartásmintákat, hogy ezzel a családot, a család típusú intellektuális közösséget is (ahogy a fürdővízzel együtt a gyereket), „kiöntenénk”. Érvényesüljenek valóban szabadon a tudományos és a pedagógiai fejlődés *immanens* igényei. Ezek, és csak ezek az igények alakíthatják ki, szervezői megalomániák beavatkozásától sem, de divathullámok „zajától” sem zavartan az inspirált közösségeknek itt és most lelegevénőbb, legtermékenyebb változatait: a láthatatlan kollégiumoknak és az iskoláknak — a két ideáltípus közti átmeneti képleteknek — mennél szélesebb, gazdagabb spektrumát.

Valószínűnek tartom, hogy ennek során egyre több szaktudomány *specialistái* alkotnak majd a láthatatlan kollégium-pólushoz közelebb sorolható közösségeket, és hogy a *kutatás* szervezeteinek általában is gyakoribb közösségformája lesz a láthatatlan kollégium, mint az iskola. De el tudom képzelni, hogy a tudomány fejlődésének éppen a legizgalmasabb csomópontjain, éppen a legmesszebbre előrelépő gondolatáramok forrásainál — különösen a határterületeken és a szaktudományokat átfogó metodikák kidolgozásában — stabil, többgenerációs közösségekbe is tömörülnek a kutatók a jövőben, olyan gondolkodók életművétől inspirálva, akik szuggesztív nevelők is. Magas színvonalú *oktatómunkát* pedig el sem igen tudok képzelni olyan tanárok, professzorok nélkül, akik mesterek is, akiknek a tanszéke „iskola” típusú műhely (még ha kirepülő tanítványaik többsége később láthatatlan kollégiumokban talál-teremt is közösséget magának). A jövő tudományos „iskolái”-ban — idézőjel nélküli iskoláiban is! —, egészen bizonyos, hogy mesterek és tanítványok sokkal mellérendeltebben viszonyulnak majd egymáshoz, mint a múltban (az igazi „mester” egyébként sohasem restelt tanulni tanítványaitól). De az önkéntes hűség, a szívből jövő hála e mellérendeltebb felépítésű, fraternalisztikusabb légkörű közösségekben is — nem lenyűgöző pályvája, hanem lendítő szárnya lesz a fiatalok kibontakozásának. Ahogy imént idézett versében írja mestereiről Weöres Sándor:

*de mit tőlük tanultam, őrzöm egyre.
Három kanyargó lángnyelv sisteregne,
ha fejemet izzó vasrácsra vetnék...*

Karancsi Sándor: Ex libris

JUHÁSZ FERENC

A REMÉNYSÉG IRODALMA

Irodalomtörténész nem vagyok, se bírálója az irodalomnak, egyetemes összegezéssel nem szólhatok hát e harminc esztendő irodalmáról, szólva csak a magyar irodalomról, hiszen irodalom-tudományi szakkönyvek tiszte ez, nem az enyém, a költőé. Ha szólhatok, hát egyetemes szívvel, egyetemes akaratral, költőként, magyarként. Mert hiszen mi vagyok én? Ki vagyok én? Csak költő, költő, egyszerűen, magyar költő, aki éppen e harminc év teremtésében, tombolásában, tébolyában, gyönyörűségében és sokszori gyászában próbálta és akarta megvalósítani önmagát, s önmagában a történelmet, (a történelem múlandó és foszlandó tűz-tombolását a múlt-időben, s a jelenkori-történelem konok és üvöltve-tápláló lángjait) s a tudat történelmét önmagában, önmagával. Ha másképp mondom: hát a tudatosodás történelmének rács-szövetét rajzolva a papírra, a reménykedő és makacs tiszta tiszta lapokra, a fehér papír-térre, hogy a reménység hite vagy a megvalósulás hit-reménysége megtörténjen: velem, általam is, szavaimmal és reménykedő hitemmel. S ezt tette minden társam e harminc esztendőben, a maga virágzó vagy esendőbb teremtés-indulatával, tollával tehát, jött akárhonnán is, az idő-történelem üszkös mélyeiből tántorogva elő gyászfüstös szívvel, vagy tétován ácsorogva a történelem-idő fölvirágozott Emberség-Kapuja előtt, mert a Kaput beragyogva életével fény és titok lövődött a belépni-akaró, az oda belépni-készülő múlt-idővel véres és múlt-idővel ködlepedékes arcára; vagy jött virágos tavasz-ágot tűzve ifjú szívébe, boldog forradalmi csikótombolással, piros tavaszi csikó-táncsal, még csikó-fiatalon énekelve, meg-megkormosodó csikó-csengő hanggal, jött esőben, tűzben, hózivatarban énekelve, hogy most már végre legyen, legyen ő is, s vele az az új történelem, vele, általa, benne a Történelem Új Jelene. Mert hiszen mi akkor voltunk: fiatalok! Húsz-évesek is alig. Szinte kamaszok még, s velünk is, mert bennünk is kezdődött az Új Történelem. Az az Új Történelem: amely reménységre és dacia biztatott, a bátor kimondásra és a tiszta akaratra, még azokban a korhadékonyabb és mállékonyabb esztendőkből is, amikor azt hittük, mert hiszen hihettük hőkent fehér szívvel és verejtékesre-sápadt tudattal, hogy a Kor Kegyetlen és Véres Temelőjébe, Jelenkorunk dögleheletű, tátott-szajúregű Temetőkertjébe fullad minden hitünk és reményünk mindene, akaratunk tisztasága és történelmi megvalósulni-akarásunk tudatos forradalma. Dehát énekeltünk akkor is, a rendeltetés szerint, mert elrendelés az ének, a tudat, a szív, az eszmélkedés, a bátorság, az akarat pontos elrendelése, énekeltük elfehéredett vagy riadtabb árnyékú hangon, vagy vérző dacos diadallal, hogy a forradalom: az forradalom, rácsrendszerének elemi kristálytörvényei szerint, a kristályatomok elrendeződésének elemi kristályszerkezet-léttörvényei szerint, igen, énekeltük dacosan és büszkén, hogy a forradalom az forradalom (és az minden vérzésében csak tiszta lehet és szabad hogy legyen!), hogy a hit az hit, a megmaradás az megmaradás, a halál az halál! Mert ez a törvény! Nem a mi törvényünk, de a lét és a megmaradás, igen, a Lét és a Megmaradás és a Folytathatóság egyetlen törvénye! Ezért mondanám, ezért mondom a Reménység Irodalmának: a mi új történelmünk harminc évének igazi irodalmát, mert ez az irodalom: alakja, formája, kötése, megvalósulás-akarata lett és volt bármilyen módszerű és természetű, reménykedő és hívő irodalom a cselekvésben! Mondottam és írtam már sokszor, mondom hát újra (nem szégyellve az ismétlés folyamatos gyönyörét!), hogy a művészet, így az irodalom: cselekvés az akaratban vagy akarat a cselekvésben, tehát a Lét (történelem, tudat, jelenség, képzelet, mámor) Dolgaiba való akaratos cselekvő beavatkozás! A megváltoztatni-akarás varázs-hite. A mi jobbik irodalmunk (prózában, versben, tanulmány-gondolkodásban) mindig hívő és reménykedő irodalom volt (így kötötte új gyökérzetét,

amelyből fölcscúszosodó törzskének szív-alakú égő lombkoronája boldog tápláló nedveit szívta, mint csecsszopó a dagadt, érett anyaemlőt, így kötötte jelenkorának múltjába, mert hiszen minden múlt a jelen jövője is!, így kötötte új gyökerzetének csikó-fiatal érrendszerét az elmúlt évszázadok magyar irodalmának rothadhatatlan szent hívő hümuszába, eleven hívő és reménykedő állandóságába), mondom megint: reménykedő és hívő-irodalom! Mert igazi irodalmunk (a léte forradalmában és lényege töprengő forradalmával, vagy tűnődő gyötrelmeivel és mélabús gyöttréseiiben komor, foszlott, gyászos, bizakodó és csillagként-robbanó évszázadaink, történelmi évszázadaink, évszázadok-történelmünk költészete, prózája és tanulmány-irodalma is) mindig hitt az élet értelmében! Hitt mindig a jövő értelmében és bizalmában! Hitt mindig abban: hogy nem fölösleges az élet, hogy az ember-élet: szívünk élete, tudatunk és értelmünk élete, szerelmünk és halálunk élete a folytathatóság és virágzó folytonosság dühödő szép törvényei szerint történik, és tagadta örjöngve, lángolva és lobogva a céltalanságot, a reménytelenséget, a hittelenséget, a rossz dekadenciát (nem Ady Endre jövőt-váró, forradalmat-áhitó gyönyörű feketevéres dekadenciáját, amely volt maga az élet, a forradalom, az emberebb jövő!), az önmagába-fült kételyt, az elhúzóds, az elvonulás, a létből-kivonulás hányadék-szövetét! De mindig hitt a jóért-cselekvés egyetemes és emberi értelmében. És hitt mindig a forradalomban. A Megváltó Forradalomban. Történelmi ifjúságunk arannyal és gyászszal zengő szájú énekei e hit állandóságának gyönyörű bizalmából születtek, e hit áhitatának rejtelméből fogantak: még a legnehezebb időkben is, az elválasztás, a széttörés, a cserepekre-törés halálfüstöt gőzölgő kezű, tévelygő irgalmatlanságának idejében is, nemhogy utolsó másfél évtizedünk szocializmusának teremthető és megvalósítható tevékeny idejében! Költő vagyok. Magyar költő. Ez anyanyelv boldog birtokosa és boldogtalan gyöttrődője, aki ez anyanyelv áldott szavaival akarja, ha tudja megvalósítani elmúlhatatlan élethitét, magyar költő, aki nemcsak éli (használja, bizalmában hiszi és esendő vagy hasznos szavaiban égeti, magává-égeti e nyelvet), de költő, magyar költő, aki teremti is, gyászatlan vagy korom-arcú szavaival, arany-árnyékú vagy gyémánt-szívlüktetésű szavaival teremti is e nyelv törekeny-tisztaságú, törekeny-törekeny, kék kék kristályág-szövevényét, aranypikkely-szívlombozatát! Költő vagyok, nem történelem az irodalomnak, ezért, hogy vallottam új irodalmunk (a régi szenvedés és szenvedély ősiségéből is táplálkozó) hívő hitéről. Arról a hitről, amely áthatja, mint a rádium-sugárzás, e harminc év tékozló, boldog, dacos, dühös, ingerült, törekeny, bizó, bizalmatlan, kevély, tétova, őszi temető-füstös, tavaszi zöld csikó-szempillájú, zöld csikó-tekintetű, kőomlás-kudarcos, kegyelem-váró, a múltat a tudat kegyetlen lámpájával átvilágító, a történelem múlandó múlhatatlanságát szíve lüktetve-robbanó húsába szövő irodalmát! Ezért, hogy művek és nevek helyett azt a Szent Hitet mondtam ki most korall-törekeny, fehér és piros korall-érszövevényű szavaimmal, azt a Jövő-Hitét, amely e harminc év minden igazra-törekvő elméjének (aki az írás boldogan-áldatlan komoly tevékenységére toldott ki jajongva az Idő-Méhből) reménye és bizalma volt, marad és lesz mindig, ameddig lesz Idő és Történelem, amelyben szólhatunk, üszkös vagy virágzó szavakkal! Mert irodalmunk a reménység irodalma. A Jövő-Hitét! Amelyért élni érdemes egyedül! Élni! Élni! Élni! Mert e hit nélkül csak a Pusztulás Tébolya van és a Semmi Örökké Porló Gomolygó Feketesége.

ILLYÉS GYULA

AMI A PALACKBÓL MÉG KITELT

Nappal vitorlások suhannak a tavon.

Sötétedéskor, lassulóban és ott, ahol az égbojt elhajol — szinte a csillagok közé — villanylámpás hajók.

Aztán — a hold előtt már — búcsúmenetként, őszi felhők.

És már megint magam maradtam,

ülve köpenyben, dülve a hegyi ház falának.

Karcsúak voltak, dámaszerűek:
ünnepiek a vitorlások már pusztán haladtukkal is
(csipkeuszállyal, kígyómódra rándulóval) és — teremszerűen —
ünnepi ez az egész: — innen a hegyi kőasztal mellől —

ahogy a fák be és ki, sebbel-lobbal, az egyre tarkább köntösökben,
majd a megrakott, méltóságos szekerek; a rendre ideért
lengyel vadludak, finnországi fecskék!

Az évszakok hát elvonultak. Vonulnak valahol ma is szabály szerint.
Az emlékek afféle karavánok, mindettől szinte valóságosak,
ahogy im hozzák hozzám, azahogy viszik is jobbadán az árut,
rizsföldjeimről, fűszer-ültetvényeimről, —
gazdag vagyok és száműzött vagyok;
ajándékozok s koldulok, — várva, de mire is? — szigetemen!

Diákként ültem az imént, — hol is? Eső csupálta
az esti présházablakot, mely alig volt nagyobb,
mint a szállólevelé, mely rárepült és rátapadt.
Kinéztem, kinézek újra-újra
hajókabinomból, mely vitt, visz, tőled és feléd:

Europe égalitaire, toi, ma mère adoptive!

MÉSZÖLY MIKLÓS

RIPORT

Gyilkos napsütés, körút
A tér fölött fekete transzparens: MAINAPIPARANCS
Csak egy úttestre gurult narancs világít a tölcser-zsivajban
Az autók kikerülnek
Gyermekkéz nem nyúl utána
Felbontatlanul hever

Allig begombolkozva nézzük

CSOÓRI SÁNDOR

ÉVFORDULÓ

Fordulj csak hátra: kevesen vagyunk,
akik hiszünk magunkban,
akiknek újján a szétmorzsoltt diólevelé még zöld óceánok
színére emlékeztet.

Elmennek lassan a nagyfényű lámpák, akár a nagy öregek,
el a csillárok, fakul a haj, fakul a halántéksont
s egyre több vérfoltot öröklünk már a távozóktól.

De testedig és testemig almák világítanak egész évben —
Ha hanyattfekszél: lábad nagyujja még az égre mutat,
ha hanyattfekszem: fa, bokor és köröző vércse
szeretne férfi lenni.

LEVÉL TIHANYBÓL — KOSZTOLÁNYINAK

Az idő: lámpás est-idő; a színhely: íróasztalod;
 a moccsatlan lámpafény örökmúlása összefog
 és kiharít a környező sötétből egyetlen kezét,
 egy évszázad öt tizedén át ez az öt csont-ág: tied,
 élő csontkosár-fonatod, a lámpa fényén forgatod,
 benne idegen csont-lelet, hajdankori hiénafog.
 Harmincötezer éve már, hogy a rághatatlant eszi,
 harmincötezer éve ép a zománca, gyökerei,
 harmincötezer éve zár egy félig-összezárható,
 harmincötezer éve tár egy már-sohase-nyitható,
 villantja lámpafényedet, s hány millió izzó kiég,
 elgondolod! amíg e fog... s mikor már rég nem a tiéd,
 de most, most, most, most mintha a végtelen idő csont-nyoma
 lenne, önnön bizonylatod, hogy: „Így örökre! Így soha!”
 tagadhatatlan csonttömeg, harmincötezer év után,
 mindegy, miféle tűnt közeg, mindegy, mily állati magány,
 mindegy, elébeírhatod a „mindegy”-szót akárminek,
 mégse mindegy e csont-idő, mert mindenképp oly egy veled:
 Asztalodnál ülsz, lámpa ég, idegeid döbbenetét
 írod: harmincötezer év! — s a megszokott riadalom
 helyett újfajta rémület villan a zománc-szín lapon:
 hogy mulandóak se vagyunk! azok se vagyunk igazán,
 valamiféle anyagunk e halálra-szánt lét után
 megmarad így vagy úgy, közös halhatatlanság részleges
 ajándéka vár: jutalom? mely mindnyájunknak része lesz?
 melynek mindnyájan részei leszünk, a világegyetem
 fölfejthetetlen körkörös pályáin járunk jeltelen
 villódzva, hogy ha valaki épp ily irányokba tekint,
 ürügyei, alkalmai lehessünk, új szándékaink
 támadjanak... Támadjanak? Ez riaszt: ez a támadás
 megint, e sose nyugható, örökkön-kész feltámadás,
 ezért írod: Szörnyű, hogy elmúlunk, de még szörnyebb talán,
 hogy aztán is létezni kell, hogy sosincs végleg azután;
 hogy a „kilobbant sejtcsomók”, e végre szabadon henyélők,
 e felejtés-alakzatok még alakulnak, mint az élők;
 ahogy az a hiénafog, 1934-ben,
 a két év múlva már halott rá-gondoló élő eszében.

1975 száraz ősz-idején Tihanyból

írom e sorokat Neked, aki a lámpafényben, akkor —
 Csak folytatok egy mondatot, egy örök-befejezhetetlent,
 egy tollakról-leszáradót, mely mint ha a lábam alatt lent —
 Rovok bizonyos köröket, ahol jártál egykor, Tihanyban,
 óvatosan emelgetek egy pár cipőt, hogy ne zavarjam —
 Mint ha az avar-zördülés túlharsoghatná azt a csöndet,
 mely még előttem támad és ha összezáru, már mögöttem —
 „Futók között titkos megállók”: így vagytok nekünk ti, halottak,
 „Sötét vizekbe lassú halók”: egy se többé, mely félrefoghat —
 Újra-támadó gondolatjel, meghúzatlan párhuzamosság.
 Öröklét várhat így: hogy egyszer föloldják s újra egybemossák.

Önismereti prolegomena

Bizonyára könnyen meg lehetne állapítani, hogy egy értelmiségi emberben, aki jó ideig a kristálytisza bizonyosságok birtoklásának hitében él, miként és milyen tényezők hatására alakul ki a szemléleti önvizsgálat szükségérzete. S talán azt sem lenne nehéz felmérni, mit jelent a dolgok egyértelműségének illúziójában csalódott egyén számára — Radnóti szavaival szólva — megjárni „a lélek hosszát“, hogy visszaszerezhesse intellektusának elveszített autonómiáját. De tisztelven az átélt személyes életet, úgy hisszük, nincs jogunk mások szubjektív konvulzióiról és egyéni számvetéseiről mérleget készíteni. A *Tegnap* és *mai önismeret* címmel megjelent esszé- és tanulmánykötet szerzőjével, Gáll Ernővel szemben különösen méltánytalannak tartanók a visszafelé gombolygató analízist. Megelégszünk az egyetlen lényeges tény konstatálásával: Gáll Ernő nem csupán megjárta, hanem végig is járta „a lélek hosszát“.

Kötetének utolsó oldalán Gáll Ernő így summázza a forradalmi harc történelmileg szükséges fegyelméből szükségtelenül kikorcsosult társadalmi és mentális antidialektika leküzdésének személyes odisszeáját: „Nagy megrázkódtatásoknak, belső válságoknak kellett jönniök, hogy — kedvezőbb honi feltételek között — elindulhasson a szellemi megújulás és az erkölcsi katarzisz folyamata. De még így is egyenlőtlenül, vargabetűket leírva ment végbe tényleges felszabadulásom a dogmatizmus alól.“ Ha a *Tegnap* és *mai önismeret* mondandóinak elméleti tartalmát és közéleti intencionáltságát pusztán abból a szempontból vennők vizsgálat alá — ami persze oktalanság lenne —, hogy mit nyert Gáll Ernő a becsületese önvizió vállalásával, mi is elsősorban a felszabadultságát, teoretikus cselekvéskészségeinek a kioldódottságát hangsúlyoznók. Mert igaz ugyan, hogy Gáll Ernő már előző könyvében, *A humanizmus viszontagságaiban* is az intellektus önbecsülésének a hangján szólalt meg, de a megilletődéstől mentes gondolkodás ethosát voltaképpen ennek az új kötetének a tanulmányaiban teszi magáévá. Ha vannak is még problematikus ellentételezések és logikai kerengések Gáll Ernő tanulmányaiban, ezek alapvetően már nem befolyásolják kötetének eszmei tartását és szellemi minőségét.

Gáll Ernő szemléleti metamorfózisa természetesen a változatlan világnézeti meggyőződésnek és közéleti moralitásnak, illetve annak az osztályeszménynek a talaján bontakozott ki, amelyet ifjú éveitől kezdve szolgált. „E hűség azonban — mint ő maga megállapítja — nem csupán a négy évtizeddel ezelőtt vállalt elkötelezettségnek, hanem főként a marxizmus lényegének, alkotó mivoltának szól.“ Gáll Ernő ma már tudja és hirdeti, hogy a társadalomalakító áramlásokhoz való csatlakozás csak a praxis sajátosan emberi dimenziójának, az egyén korlátatlan kezdeményező aktivizmusának a megőrzése mellett lehet következetes, s az eszmény szolgálata csak a mindenekre rákérdező racionalitástól kaphat humánus tartalmat. Nemcsak önmagára, hanem egy egész társadalmi cselekvérendszerre nézve vonja le könyvében a következtetést: a fiatal évek „hajdani erkölcsi tisztasága és ereje“ a továbbiakat illetően nem szavatol semmit. „Megőrzése küzdelmet jelent és küzdelmet kíván a történelmi idők ellentmondásai és buktatói között.“

Intellektuális alkatánál fogva Gáll Ernő figyelme főképpen a világ teoretikus elsajátítása és gyakorlati megszelídítése között feszülő problémákra, illetve az ezekkel kapcsolatos szellemi-kulturális és ideológiai-morális kérdésekre irányul. Aktivizmusának közvetlen determináló és értelemadó közegét a romániai magyar nemzetiség szocialista közművelődése és közösségi erkölcsi öntudata képezi. S ott van benne az a természetesnek tekinthető kötődés is, amelynek alapján Gáll Ernő, mint minden felelősségérzettel tevékenykedő írástudó, egyeztetni igyekszik az értelmiségi lét univerzalizmusát és a közösségi gondokban való osztozkodás empirizmusát. A *Tegnap* és *mai önismeret* oldalain a „kettős kötelesség“-nek ez az osztatlan vállalása különösen nyomatékosává válik, mert konkrét szándék társul hozzá: Gáll Ernő itt nemzetiségi kultúránk strukturális szerkezetét és funkcionális hatékonyságát kísérli meg — mintegy belülről — kitágítani.

Első belelapozásra Gáll Ernő könyve meglehetősen heterogénnek, sőt szét-esőnek tűnik. Elmélyült társadalomtudományi elemzések és gazdag szakirodalomra támaszkodó tanulmányok mellett alkalmi eszme-futtatások és szubjektívebb fogan-

tatású publicisztikai írások is helyet kaptak benne. A közösségi létezésünk erkölcsi-tudati alapjának és szociális-szellemi fedezetének a kiszélesítésére irányuló törekvés azonban oly nagy jelentésindukáló erővel érvényesül a kötetben, hogy viszonylag egységes jelleget tud kölcsönözni szinte egész anyagának. „A korszerű marxista szociológia segítségével vizsgálni a nemzetiségi kérdést, különös tekintettel az írástudók szerepére...” — így határolja körül könyvének bevezetőjében szándékát Gáll Ernő, de e megfogalmazással voltaképpen csak szándékának formai oldalát jelzi. A szándék kifejtése, amelyről a továbbiakban majd részletesen is szólunk, távolabbi célra mutat: Gáll Ernő végső soron azt szorgalmazza, hogy szocialista építómunkánk országos eredményeihez és intézményes demokratizmusunk fejlődési távlataihoz szabott értelmiségi cselekvéssel magasabb szintre emeljük és közösségi funkcióinak betöltésére alkalmasabbá tegyünk erkölcsi, ideológiai és tudományos önismereti kultúránkat. Ez a célkitűzés Gáll Ernő kötetében olyan értelmi-asszociációs teret gerjeszt maga köré, amelyben a kötet tanulmányainak és cikkeinek tematikai szóródottsága nagyrészt megszűnik szóródottságnak lenni. Az olvasónak az a benyomása, hogy Gáll Ernő a Fábry Zoltán „muszajembersegéről” vagy a Sinkó Ervin pedagógiai optimizmusáról szóló szövegeiben ugyanarról beszél, mint az értelmiség társadalmi hivatását vagy a „mi-tudat” ellentmondásait boncolgató írásaitban.

Mindezt persze a kötet fogyatékoságaként is lehetne értékelni, hisz az olottabb hangvételi publicisztikai írások és a tudományos igényű szociológiai fejtegetések közötti gondolati-intencionális áthatások következtében könnyen ez utóbbiak is határozatlanokká válhatnak. Valóban furcsán hat, hogy például a nemzetiség fogalmát, amely a *Tegnapi és mai önismeret* minden mondandójának egyik legfőbb elvi-valóságos kiindulópontját képezi, Gáll Ernő a Kántor Lajos és Láng Gusztáv irodalomtörténetét méltató cikkében fejti ki a legteljesebben, nem pedig ott, ahol ez várható volna: valamelyik etnopszociológiai elemzésében. Arról viszont, hogy tulajdonképpen mit is ért az önismeret oly sokat használt fogalmán, Gáll Ernő az egyik eszmetörténeti dolgozatában ír a legvilágosabban: az önismeret átfogja „a nemzeti-nemzetiségi lét és tudat összes fontos megnyilvánulásait, mind a múlt, mind pedig a jelen viszonylatában.” Mindamellett úgy véljük, hogy az ilyen gondolati áthatások nem ártnak, hanem ellenkezőleg, használnak Gáll Ernő könyvének: aláhúzzák törekvéseinek lényegi tartalmát. A könyv fentebb említett belső értelmi-asszociációs terében ezek az áthatások — bár olykor pusztán logikai kerengés szüli őket — feltétlenül konstitutív jelentést kapnak: hozzájárulnak ahhoz, hogy Gáll kötetét egy kidolgozásra váró elméleti-szociológiai rendszer és közösségi praxis-ideológia viszonylag egységes prolegomenájának tekinthessük.

A *Tegnapi és mai önismeret*ben kifejeződésre jutó törekvés gyökerei kétségkívül Gáll Ernőnek ama 1969-es művelődéspolitikai töprengésében keresendők, amely — egy-két hasonló jellegű reflexióval együtt — egy áldatlan félreértés folytán kirobbantotta az úgynevezett irodalomközpontúság körüli vitát. Amit annak idején Gáll Ernő szellemi életünk szükséges szerkezeti egyensúlyával kapcsolatosan egy rövid jegyzetben inkább csak kérdésszerűen vetett fel, az a *Tegnapi és mai önismeret* lapjain vezető gondolattá válik. A kötet cikkei közül néhány közvetlenül az egykori vita félreértéseinek árnyékában íródott, törzsanyaga pedig egészében a vitát kiváltó eszme igazságát sugallja: „A korszerű nemzetiségi tudat belső struktúrája meg kell hogy feleljen a XX. század követelményeinek...”

Gáll Ernő igazának abban áll a társadalmi premisszája, hogy a szocialista rend, új dimenziókba helyezve általában az etnikai-történelmi közösségek fejlődését, a nemzetiségi entitások előtt is megnyitja — eredendő lényege szerint — a teljes életet és lehetőségeit. A teljes életet és pedig művelődési viszonylatban sokszorososan tagolt, a kultúra úgynevezett egzisztenciális ágazatait és egyetemes funkciójú területeit egyaránt és egyenértékűen felölelő s valamennyi artikulációjában magas szinten álló szellemi tevékenységet követel. Nem a kultúra valamilyen elvont paradigmájáról van itt szó. Gáll Ernő konkrétabb fogalmazásban is leszögezi álláspontját: a nemzetiségi művelődésünket munkáló kultúrpolitika csak annyiban biztosíthatja alkotó erőink zavartalan kibontakozását, amennyiben „hagyománynak és modernségnek, romániai létparancsoknak és világigényeknek, a humaniorák és a tudományos-műszaki forradalom követelményeinek” egyaránt meg tud felelni.

Nem hisszük, hogy lenne valaki, higgadtan és perspektívákban gondolkodó ember, aki ezt az álláspontot ne osztaná. Hogy Gáll Ernő 1969-es töprengése mégis vitához vezetett, az nagyrészt ennek az álláspontnak a félreértése, illetve egyik részmozzanatának a kiemelése és az irodalmi-művészeti kultúrával, nemzetiségünk egyik szellemi életmegnyilvánulásával való téves szembeszerkesztése miatt következhetett be. A *Tegnapi és mai önismeret* egyik tanulmányában

Gáll Ernő ezt a részmozzanatot különösen élesen exponálja: „...a tudomány napjainkban nem csupán a nemzetek, hanem a nemzetiségek fejlettségének is fokmérőjévé vált. Élet- és jövőképesnek csak az közösség számít, amelynek művelődésében a tudomány a korszellemnek megfelelő rangot vívott ki magának.“ Nos, ebben a megállapításban kétségtelenül van valamiféle lebegő emelkedettség. Normatívizáló közegéből kivetkőztetve, talán még a realitásokon való túllendülés nosztalgiját is bele lehetne magyarázni. Hogy valójában nem nosztalgia vezérli, azt a legközvetlenebbül tudományerkölcsi magatartásával bizonyította és bizonyítja Gáll Ernő. Mint könyvéből kitűnik, a várnai szociológiai világkongresszuson a különböző társadalomtudományi irányzatok nemzetközi párbeszédéről értekezett, hogy aztán egy másik alkalommal ugyanitt a romániai magyar szociográfia hagyományait, kelet-európai párhuzamait és mai szerepét fejtegette. Az 1971-ben tartott román-francia faluszociológiai kollokviumon a nemzeti-nemzetiségi együttélés szociológiai vonatkozásairól és a vegyes lakosságú falvak kutatásának elméleti-gyakorlati fontosságáról terjesztett elő dolgozatot. Amerikai vagy francia társadalomtudósok között járván, Gáll Ernő igyekszik regisztrálni — minden elfoglaltságtól mentesen — a jelenkori polgári szociológia valamennyi figyelemreméltó új jelenségét, de közben nem mulasztja el — és erről is a könyve tanúskodik —, hogy az etnikumközi viszonyok tanulmányozásában elért nyugati eredményeket külön is számba vegye.

Nemzetiségi művelődésünk belső strukturális egyensúlyát illetően Gáll Ernőtől koncepcionálisan is idegen az elvont emelkedettség. Mi sem áll távolabb tőle, mint az önáltató attitűd, mely képzelgésekből kanyarít látszathorizontot maga köré. Összefüggésekben gondolkodik és összefüggésekben értelmez: a szükségletek és lehetőségek reális dialektikája jegyében szorgalmaz szélesebb karolású szellemi-kulturális aktivitást. Századunkhoz méltó tudományos munkálkodást sürgetvén, elsősorban a tudomány expanziójának azokat a társadalmi rétegkonstitúciókat kihatásait tartja szem előtt, amelyeknek nemzetiségünk viszonylatában is érvényesülniök kell, hogy valóban egyenrangú módon illeszkedhessünk be hazánk általános fejlődéstendenciáiba. De nem hagyja figyelmen kívül azokat a körülményszerű adottságokat sem, amelyek a nemzetiségi tudományosságra — a honi tudományossággal való természetes együttthaladásban és a nagyvilággal való szüntelen kommunikációban — sajátos feladatokat rónak. A tudomány úgy része kultúránknak — írja —, hogy „bizonyos ágazataival közvetlen egzisztenciális szerepet tölt be a nemzetiség életében, egészében pedig hatékony kapcsolóként szolgál mikrokultúránk és az egész ország tudományossága, valamint a világ szellemi élete között“.

Mindehhez még hozzátehetjük azt is, hogy szellemi élettevékenységünk harmóniaszükségletének kérdését Gáll Ernő nem annyira az immár funkcionáló eredményeink, mint inkább a munkát igénylő feladataink felől közelíti meg, és hogy ez utóbbi vonatkozásban nem kis mértékben éppen önmagát, illetve saját céhtársait illeti dohogó szókkal. „Közéletünk nagy ideológiai vitái az utóbbi évtizedben főként az irodalom, a művészet áttételében zajlottak [...], a filozófusoknál az írók nagyobb hatékonysággal képviselték az újító eszmevilágot, több alkotó kezdeményezésről és bátor úttörésről adtak tanúbizonyságot“ — jegyzi meg 1971-ben a Kántor-Láng-féle irodalomtörténeti szintézis kapcsán. A tudomány közösségi-szellemi jelentőségének általános gondolatától ezen a dohogáson át jut el Gáll Ernő a *Tegnap* és *mai önismeret* központi vállalkozásához: a marxista nemzetiségsszociológia elméleti megalapozásának kísérletéhez.

Gáll Ernő úgy véli, hogy bár a nemzeti-nemzetiségi közösségek történelmi szerepének, egymás közötti kapcsolatainak, kohéziós társadalmi jellemzőinek, integráló vagy dezintegráló viszonylatainak a tanulmányozása nem kizárólag szociológiai feladat, a legtöbbet ezen a téren mégis a szociológia nyújthatja. A valóság adottságainak a maguk közvetlen empirikus konkrétságában való feltérképezése éppúgy érdeme lehet a szociológiának, mint az ily módon leszűrt következtetéseknek, valamint a történészek, demográfusok, jogászok stb. rokon természetű eredményeinek a szintetizálása. A jelen gyors változásban levő s az önmegőrzés-önmeghaladás közösségi praxisával szemben állandóan új követelményeket támasztó realitáinak a befogadása, egzisztenciális helyzetünknek a megértése és jövőformáló eszményeinknek az érvényesítése egyaránt szociológiai tisztánlátást igényel. S ami ugyancsak fontos: önismeretünk hitelesebbé tételén, illetve a holnap mai bizonyosságainak tényszerűbb felmutatásán túlmenően a nemzetiségsszociológiának vagy tágabb értelemben az etnoszociológiának, őszinte szándékú internacionalista hozzáállással és marxista kritikai felelősségérzettel művelve, komoly ideológiai-orientációs szerepe is lehet: elősegítheti egyfelől az esetleges nemzeti-nemzetiségi előítéletek lebontását és az együttélés erkölcsi-politikai konzekvenciáinak a tudatosítását, másfelől pedig az indokolatlan kisebbségdúsági komplexusok vagy a meddő

gravaminális magatartások felszámolását. Mivel az együttélésben az együtt élők egymáshoz való viszonya voltaképpen az együttélés tényéhez és feltételeihez való viszonyulást jelenti, ez pedig döntő mértékben ideológiai viszonyulás, a nemzetiség-szociológia értelmét és lehetőségeit latolgatva, ezt az utóbbi vonatkozást különösen nyomatékosan kell kiemelnünk.

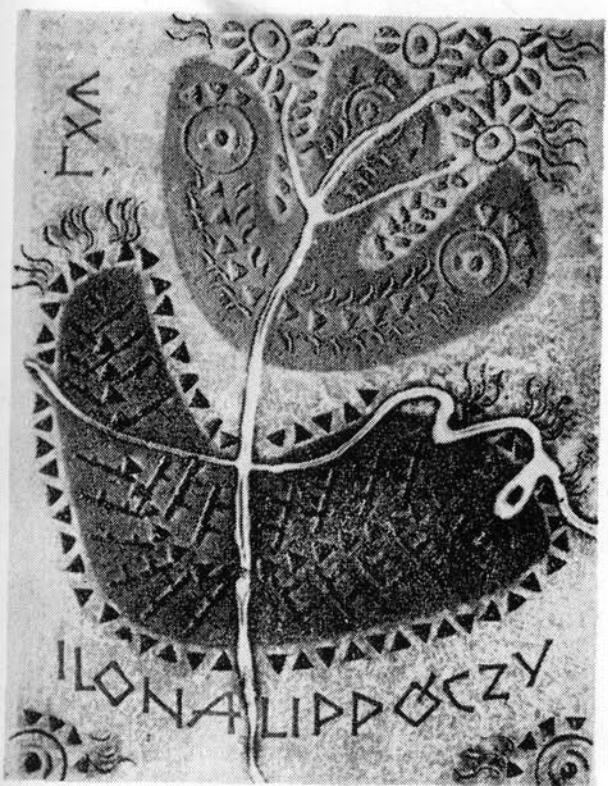
Nyilván nem könnyű dolog egy olyan nemzetiség-szociológiának a megalapozása, amely az elméleti diszkurzivitás, az önmegtartó közösségi praxis és a holnapra néző ideológiai-morális ösztökélés követelményeit organikusan egyesíti magában. A kiinduló támpontokat ehhez a történelmi materializmus általános eszmerendszerében kell keresnünk, de — mint könyvének bevezetőjében Gáll Ernő kifejti — egy pillanatra sem vonatkoztathatunk el az általánosnak a sajátosban való megtestesülésétől: pártunknak az ország történelmi, demográfiai, társadalmi és kulturális viszonyaihoz igazodó következetes marxista—leninista nemzeti politikájától. A párt dokumentumainak a tanulmányozása és kommunista eszményeinknek az élet mindennapi valóságával való szembesítése nemcsak az apologetikus doktorinőség elkerülését szavatolja, hanem a szűk praktizizmus veszélyeitől is megóv.

A történelmi materializmus elméleti alaptételeiből és pártunknak a nemzeti-nemzetiségi közösségek jelenkori dinamizmusára, valamint jövőbeli szerepére vonatkozó felfogásából kiindulva Gáll Ernő igyekszik felleltározni a társadalomtudományok eddigi fejlődésének minden olyan hozadékát, amely az etnikai viszonyok, az etnoszociológiai jelenségek és az etnopszichológiai manifesztációk kutatása terén is hasznosíthatónak bizonyulhat. Lenyűgöző erudícióval végigcserkeszi szinte az egész hazai és külföldi szociológiai és társadalompszichológiai szakirodalmat, hogy kiemelje belőle mindazt, ami — átszűrve a marxizmus eszmeszövedékén — gondolati vagy módszertani fogódzókat nyújthat a magunk létkérdéseinek megválaszolásához. A modern konfliktuselmélet vagy az imagológia megállapításait ugyanúgy mérlegre teszi, mint a sztereotípiá- vagy a mentalitás-vizsgálatok eredményeit. William Graham Summernek az úgynevezett saját-csoportra jellemző „mi-tudat”-tal kapcsolatos fejtegetései ugyanúgy bekerülnek Gáll Ernő eszmetárába, mint Georg Simmelnek és Alfred Vierkandtnak a kollektív képzetekről szóló tételei. Kezdve a hegeli „népszellem”-mel s végezve az „alapvető személyiségstruktúra” vagy a „0 képződmény” újabb keletű fogalmával, hosszasan lehetne sorolni azokat a kategóriákat, amelyeket Gáll Ernő vizsgálat alá vesz, hogy meggyőződjön elméleti, rendszerező vagy operatív értékükről.

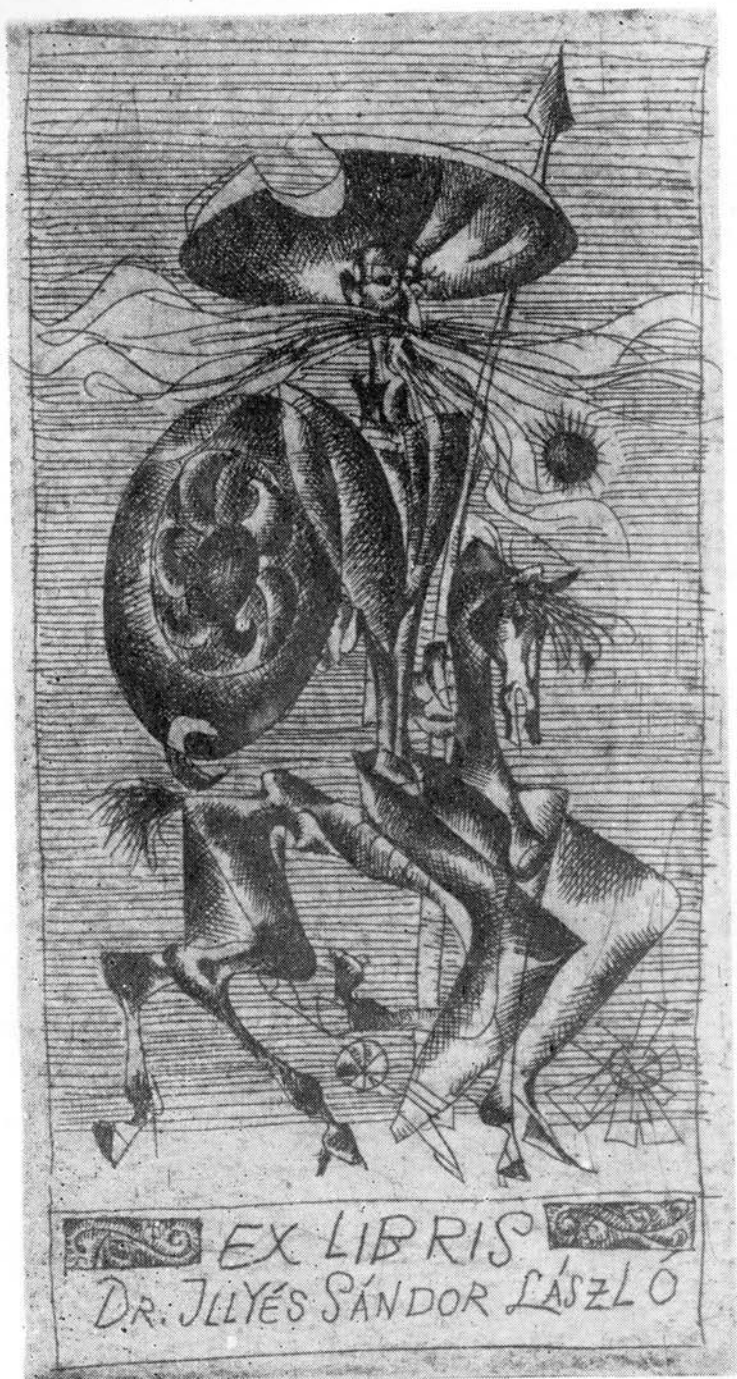
A „szociológiai világgitekintés” szükségességét nem lehet eléggé hangsúlyozni. Joggal írja Gáll Ernő: „ha igényünk, hogy lépést tartsunk a huszadik század második felének, az információróbbanás korának iramával, nem engedhetjük meg magunknak továbbra is azt a fényűzést, hogy alig veszünk tudomást a kor jellegzetes tudományos-ideológiai törekvéseiről.” A különböző filozófiai irányzatokkal, társadalomértelmezésekkel és politikai-kulturális meggyőződésekkel folytatott dialógus, amelynek minálunk Gáll Ernő volt az egyik első és legkövetkezetesebb szószólója, a marxizmus dialektikus történelmiségének megkerülhetetlen sine qua nonja. Ez a dialógus a nemzeti-nemzetiségi kérdés marxista szemlelben koncipiált szociológiájának a kidolgozásához is termékeny ösztönzéseket adhat, s bizonyos vonatkozásokban — főképpen a kutatási eljárások vonatkozásában — értékes megoldásokat inspirálhat.

Mindebben tökéletesen egyetértünk Gáll Ernővel, de ott, ahol tanulmányai-ban a „világgitekintés” egyfajta *embarras de richesse* formáját ölti, már nem tudjuk követni őt. Néha úgy tűnik, mintha Gáll Ernő a szakirodalmi hivatkozások halmozásával pusztán az antiökonómikus problémakifejtésért akarná önmagát és olvasóit kárpótolni. Az írás terjedelmével való megfelelő gazdálkodás hiánya, illetve a problémakifejtés célirányuló ökonómiajáról való tudatos lemondás, ami Gáll Ernő könyvében több helyütt is megfigyelhető, a *Tegnapi és mai önismeret* aktuális értékét nem csökkenti ugyan, de olykor mégis zavarólag hat. Egy-két esetben Gáll Ernő ott zárja le fejtegetéseit, ahol kezdenie kellene, s ilyenkor aztán merőben mást nyújt a szövegeiben, mint amit a címeiben ígér.

Ennek ellenére Gáll Ernő etnoszociológiai tanulmányait az utóbbi évtizedek hazai magyar szellemi életének jelentős kezdeményezései közé kell sorolnunk. Ahhoz, hogy ebből a jelentős kezdeményezésből hasonlóan jelentős teljesítmény jöhes-sen létre, és hogy nemzetiségi önismeretünkben, valamint közösségi praxis-szemlelétünkben a szociológiailag megalapozott teoretikus-ideologikus tudatosság új módon érvényesülhessen, még rendkívül sokat kell tennünk. Gáll Ernő könyve nagyon értékes könyv, de nem több, mint prolegomena.

A KORUNK EX LIBRIS-KIALLÍTÁSÁNAK ANYAGABÓL
FESZT LÁSZLÓ GRAFIKAI

DEAK FERENC RÉZKARCA

Korunk-műhely az egyetemen

A Babeş—Bolyai Tudományegyetemen, magyar szakos hallgatók közreműködésével készül, s miként a dobozokban rendezetten sorakozó cédulák sokaságából és egyéb jelekből láthatni, lassan befejezéséhez közeledik a régi *Korunk* repertórium. A munkaközösséget Antal Árpád előadótanár vezeti, azazhogy inkább vezette, mert a munka jelenlegi szakaszában, diákjait vizsgálni küldve, jórészt egymaga végzi a cédulaanyag klasszifikálását. Szerkesztőségünk kérésére az alábbiakban tájékoztat a repertórium munkálatai felől.

— *Milyen megfontolások vezették, mikor ezt a diákközösséggel végzett munkát kezdeményezte?*

— Oktató-nevelői célok és a feladat társadalmi fontosságából következő szakmai megfontolások. Mint előadó és kutató a XIX. század, közelebről a reformkor magyar irodalmával foglalkozom; emellett azonban esztendőnkön át egy másik igen fontos tárgyat is előadtam. Ennek a kollégiumnak és a hozzá tartozó gyakorlatnak (régén prozemináriumnak nevezték) az volt a közelebbi feladata, hogy hallgatóinkat bevezesse azokba a munkaszakaszokba (szövegkritika, levéltári munka, bibliográfia, tudományos dokumentáció), amelyek előkészítik, filológiailag-dokumentárisan megalapozzák a tulajdonképpeni irodalomtörténeti vizsgálódást. Az előadások anyaga annak idején meg is jelent közös munkaként Balogh Dezső kollégámmal, aki a nyelvészeti fejezeteket állította össze (*Bevezetés a magyar filológiába*. Bukarest, 1962). A szóban forgó ismeretek és jártasságok megszerzésére hallgatóinknak továbbra is szükségük van, s erre egyebek mellett jó lehetőséget kínál a közelmúltban programszerűen bevezetett szakmai gyakorlat. Persze, csak akkor válhatik igazán gyümölcsözővé ez az új tanulmányi forma, ha diákjainkkal társadalmilag hasznos munkát végeztetünk, ha olyan feladatot bízunk rájuk, amelynek a fontosságáról maguk is meg vannak győződve.

Ez lett volna a vállalkozás pedagógiai oldala. A szakmai vonatkozásokról szólva, röviden utalni szeretnék arra a más alkalommal (*Korunk*, 1971. 12. 1790—1793.) bővebben kifejtett igazságra, miszerint az imént érintett filológiai alapkutatások terén hosszú időn át lemaradásban voltunk, s ha a közelebbi években némileg javult is a helyzet, meggyőződésem szerint tartozásaink továbbra is számszerűek. Könyvkiadói gyakorlatunk például még mindig nem ismeri a kritikai kiadás „műfaját“, pedig akadnak ilyen feldolgozásra érdemes életművek, s nagykorúsodásunk jeleként végre ideje volna itt is megtörni a jeget. Vagy ott van a bibliográfiai tevékenység, sok érdemes munkásával, kisebb közleményekben és terjedelmesebb „függelékekben“ nyilvánosság elé került eredményeivel, illetve az előkészületben levő első, nagyobb igényű önálló kötettel, a Réthy—Váczy-féle magyar—román fordítási bibliográfiával. Kivétel nélkül mind jó dolgok ezek, de vajon nem kellene-e elgondolkozni azon, hogy mindeddig nem volt módunkban láthatni a két háború közötti hazai magyar könyvtermés bibliográfiáját, sem az 1944 után megjelent kiadványok összesítő könyvészetét. Nem készült el továbbá a felszabadulás utáni periodikák általános repertórium, s nem kaptuk kézhez a félszázados történetén túljutott hazai magyar irodalom vezető folyóiratainak analitikus repertóriumait sem.

Amikor a *Korunk*-repertóriumot munkába vettük, diákjaink szakmai képzésével egyidőben törleszteni szándékoztunk az itt felelgetett tartozásokból. Nem előzmények nélkül fogtunk munkához, hiszen a törlesztés már előbb megkezdődött: tanszékünkön az utóbbi másfél évtizedben számos bibliográfiai jellegű diplomadolgozat készült el, köztük a *Pásztortűz* repertórium és jó néhány hosszabb-rövidebb életű lap irodalmi anyagának könyvésze. Ez a mostani vállalkozás azonban nagyobb igényű a korábbiaknál, előre számoltunk a feladat nehézségeivel, s aszerint szerveztük meg a munkát.

— *Milyen különös nehézségekre gondol, s ezek leküzdésére milyen módszerbeli elgondolást követtek?*

— Egy jóra való, rendeltetését becsülettel betöltő repertóriumnak pillanatok alatt el kell tudnia igazítani az érdeklődőt minden kérdésben, amiről valami érdembelít olvashatni a feldolgozott lapban, ugyanígy kell tennie minden szerző és nem szerző személyi dolgában, akitől vagy akiről valami megjelent a lapban. S mindezt a legkörültekintőbb ökonómiával kell megoldania, vagyis mellőzve minden fölösleges közlést anélkül, hogy egyetlen adatról is lemondana, aminek az előbbi vonatkozásban informatív funkciója lehet. Viszonylag könnyebben elvégezhető feladat ez egy szűkebb pázmán haladó szaklap vagy kimondottan irodalmi folyóirat esetében. Nem ez a helyzet a *Korunkkal*. Gondoljunk csak az azonosítandó munkatársak és alkalmi szerzők állandóan változó táborára, földrajzi szétszórtságára s arra a körülményre, hogy kényszerűségből vagy más meggondolásból sokan és sokszor nem is polgári nevükkel, hanem álnevek, betűjegyek vagy a névtelenség mögé húzódva jelenhettek meg a lapban. S ami ennél is nehezebb feladat elé állítja a bibliográfust, az a lap tematikai gazdagsága és sokrétűsége, a valóság és a szellemi lét valamennyi területét átfogó, enciklopédikus jellege. Joggal írhatta róla Gaál Gábor, hogy a szóban forgó évtizedekben „nem volt korfontosságú eszme, könyv, ember, esemény, összefüggés, művelődési tény, társadalmi tünet, klasszikum és divat, giccs és remek, eredmény és visszaesés, láng és pernye, amivel ne nézett volna szembe!” Ez a mindennel szembenező, minden korjelenséget megvallató és korproblémát megválaszoló igény avatja a *Korunkot* nemcsak az irodalmár, de más tudományágakban dolgozók számára is alapvető forrássá, ami a két háború közötti korszakot illeti. Ez indokolja választásunkat, s diktálja végső fokon a feldolgozás módszerét is.

Meg kell mondanom, tanszékünkön már két ízben történt kísérlet a *Korunk* könyvészeti feldolgozására. Az első egyéni és személyes okokból elakadt vállalkozás volt. Másodszor már egy munkaközösség látott hozzá, mégpedig azzal a módszertani elgondolással, hogy a *Korunk-enciklopédiában* való tájékozódáshoz nem elegendő a szokásos bibliográfiai feldolgozás, a hagyományos repertóriumkeret. Emellett szükség van a közel 15 000 lapnyi szöveganyagot feldolgozó, a teljesség igényével készült külön névmutatóra, ami pontosan utalna a *-tól, -től* vagy *-ról, -ről* vonatkozásban szóba kerülő valamennyi név valamennyi előfordulási helyére. Persze, hamarosan ki kellett derülnie, hogy az elgondolás kivihetetlen: a jelentéktelen vagy egyszerűen csak felsorolásban, sokszor esetlegesen felbukkanó nevek és a rájuk utaló lapszámok hatalmas áradata miatt, ami szétfeszítette volna egy könyvészeti munka kereteit.

Saját módszerbeli elképzelésünk a bibliográfiai munka legjobb tapasztalatai és az előbbi kísérlet negatív tanulságai nyomán alakult ki. Eszerint megmaradtunk a repertórium-formánál, arra törekedve a közlemények szakszerűsége sorolásánál, hogy az mentől érzékenyebben és pontosabban tükröztesse a lap enciklopédikus teljességű és gazdagságú témavilágát. A tartalmi információra való törekvést, a közlési effektus növelését tartottuk szem előtt a könyvészeti cikkelyek elkészítése rendjén is. Ahol a tematikai besorolás és a közleménycím együttesen sem nyújtanának megfelelő eligazítást, annotációt alkalmaztunk, némelykor a szóközsőnnel valamivel gazdagabban, röviden és lehetőleg adatszzerűen utalva névre, műre, jelenségre, akiről vagy amiről *érdemben* szól a közlemény. Az így kiemelt és a lényegre szorító bibliográfiai közlések anyagát dolgozzuk aztán fel a különféle mutatókban, minden esetben utalva a szóban forgó cikkelyek tételszámára.

— *Szó esett előbb a szerzők azonosításának, az álnevek és betűjegyek megfejtésének nehézségéről. Milyen eljárást követ e tekintetben a repertórium?*

— A repertórium törzsanyagában egységesen és következetesen úgy közlünk minden szerzői jelzést, ahogyan az a laptestben, illetve a tartalomjegyzékben szerepel. Azért választottuk ezt a megoldást, mert tapasztalataink szerint a feloldások körül nagy a bizonytalanság, s ma már aligha oldható fel teljes bizonyossággal valamennyi álnév és szignó. Ami persze korántsem jelenti azt, hogy lemondunk a megfejtések valamilyen formában való közléséről, sem azt, hogy mi magunk nem teszünk meg minden lehetőt a feloldások gyarapítása érdekében. Mint ismeretes, az előző években Tóth Sándor készített egy viszonylag gazdag feloldási jegyzéket, amit kezdetől fogva rendelkezésünkre is bocsátott. Ezen az alapon elindulva, mi három úton-módon próbáltuk és próbáljuk bővíteni a listát: 1. a lap közleményeinek tárgyi-tematikai összefüggései és egyéb információi nyomán; 2. a kezünkön lévő *Korunk-bibliográfia* s a Gaál Gábor-levelezés ilyen szempontú átvizsgálása és 3. az elérhető *Korunk*-munkatársak, illetve a Gaál Gáborral szorosabb kapcsolatban volt emberek megkérdezése alapján.

Hogy az utóbbi lehetőséget minél gazdagabban kiaknázhassuk, jegyzékbe foglaltuk az azonosítatlan szerzői neveket (olykor nem lehet tudni, vajon kevésbé

ismert szerző polgári nevééről vagy pedig álnévről van szó), az álneveket és a szignókat, minden ilyen tisztázandó név vagy névbetű után felsorolva a vele jelzett publikációkat. A listát átadtuk, és sorra átadjuk az egykori munkatársaknak azzal a kérelemmel, hogy ennek áttanulmányozása alapján (tehát a címek és közlési időpontok ismeretében) tegyék meg az álnevek feloldására és az előtűnik ismeretlen nevek azonosítására vonatkozó észrevételeiket. A beérkezett és beérkező anyagot aztán ellenőrizzük, elvégezzük a különböző feloldások szembesítését egymással és saját információinkkal, s a feldolgozás eredményeit beillesztjük a névmutatóba, mégpedig hármas tagolásban: elkülönítve egymástól a feloldott, a bizonytalan feloldású s a feloldatlan álnevek és szignók csoportját. Ennek az eljárásnak megvan az az előnye, hogy a későbbi feloldások és helyesbítések nem fogják érinteni magát a törzanyagot, csak a névmutatót, ahová könnyűszerrel bevezethetők az újabb megfjtések és helyesbítések; az efféle javítást bárki elvégezheti saját példányában.

— *Hogyan birkóztak meg diákmunkatársai a feladatokkal?*

— A feladatok többségét egészen jól oldották meg. Ami például a közlemények cédulázását, a bibliográfiai adatfelvételt illeti, hallgatóim jó, megbízható munkát végeztek. Ebben, a részükről tapasztaltam őszinte és komoly igyekezet mellett, nagy szerepe volt a munka megszervezésének, vagyis annak, hogy igyekeztünk maximálisan gyümölcsöztetni a közös munkában rejlő előnyöket. Már a könyvészeti cédulák készítésekor kettesével dolgoztak, kölcsönösen ellenőrizve egymás munkáját, amihez aztán utólag jött egy harmadik és egy negyedik ellenőrzés is. Egyszóval az adatok pontosságáért négy ember kezesekedik, s a magam — eszerint már ötödik — ellenőrzése alapján nyugodtan állíthatom, valóban sikerült minimálisra csökkentenünk a hibalehetőséget. Egy kisebb munkacsoport lelkiismeretesen és megbízhatóan végezte el a szerzők azonosításának munkáját, pontosabban ennek azt a részét, ami a lexikonok, kézikönyvek és egyéb lexikális jellegű publikációk konzultálása alapján elvégezhető. Mindezeket túl, éppen mert népesebb munkaközösség állt rendelkezésünkre, olyan feladatot is tervünkbe iktathattunk, amire egymagában dolgozó bibliográfus aligha vállalkozhatna: a függelékbe szánt *Korunk-*, illetve Gaál Gábor-könyvészet elkészítését. Ehhez 50 esztendő valamennyi szövege jöhet a periodikáját és más publikációinak özönét kellett — és kisebb részben kell még — átlapozniuk diákjainknak, ami testvérek között is több száz kötetre rüg.

Nehézségek inkább az annotációk elkészítése körül mutatkoztak, s ezen nem is lehet csodálkozni, hisz egyik-másik közlemény annotálása még a tapasztaltabb embert is próbára teszi. Mégis azt kell mondanom, hogy többen jól oldották meg a feladatot, mások kissé bőbeszédű, ám azért használható szöveget készítettek, végre voltak olyanok is, akik tanári útbaigazítással sem igen tudtak megbirkózni a feladattal. Ezt előre sejtettem, következményeit meg vállalom kellett és kell, mert végre is rám maradt az annotációk egységesítésének, a könyvészeti cikkelyek végleges megszövegezésének munkája, s ennek rendjén elég sűrűn kell magát a folyóiratot fellapoznom, hogy minden bizonytalanságot eloszlassak.

— *Jelen pillanatban milyen szakaszban van a munka, s hozzávetőlegesen mikorra fejeződik be?*

— Mint előbb is utaltam rá, az egész kollekciónak cédulázása, a könyvészeti cikkelyek egységesítése és az adatok ismételt ellenőrzése megtörtént. Folyamatban van az anyag klasszifikálása, vagyis a repertórium fő részének megszerkesztése, ami számításaim szerint áprilisis befejeződik. Ennek alapján aztán a tanév lezárulásáig — most már újra diákmunkatársak bevonásával — elkészítjük a különböző mutatókat. Nagyjából együtt van az 50 éves *Korunk-könyvészet* is, ami kevés még hiányzik belőle azt folyamatosan cédulázzák, nem mondva le természetesen az évforduló alkalmával megjelenő, gazdagnak ígérkező publikációs anyag feldolgozásáról sem. A repertórium kéziratát ez év júliusában számítjuk véglegesíteni. Jól tudom, stílusosabb lett volna már most, az évforduló napjaiban kész munkát tenni le az asztalra, de ha ez nem történhetett meg, a félesztendei késésért talán valamelyes kárpótlást nyújt a teljesebb könyvészet, aminek révén munkánk a további kutatások hasznosabb eszközévé válhat.

— *Mikor és hol jelenik meg a repertórium?*

— A publikálásról, azon túl, hogy két megkérdezett kiadónk nem mutatott hajlandóságot iránta, semmi biztosat nem mondhatok. Legfeljebb kicsit elgondol-

kodom a negatív választ, s alighanem szükség is van komolyabb meditációra, mert szerintem nemcsak a *Korunk*-repertóriumról, hanem egy általánosabb érdekű kérdéstről is szó van: arról nevezetesen, hogy a könyvészeti terméskből vajon mi tartozik könyvkiadásunkra, hogy az ilyen jellegű munkák közül vajon mit kellett volna vagy kellene a kiadói tervekbe illeszteni. Mert kétségtelen, hogy az a lemaradás, amiről a bevezetőben szó esett, részben ezzel a tisztázatlansággal is magyarázható. A kérdés lényege ez: bibliográfusaink is szeretnék megjelentetni fáradozásaik eredményét, s ha nem kapnak kiadói megrendelést nagyobb igényű munkákra, szükségképpen szerényebb igényű témák, évfordulói alkalmakhoz kötődő, folyóiratokban elhelyezhető (s ott el is temetődő), jobbik esetben könyvek függelékében megjelenő feldolgozásokra vállalkoznak.

Félreértés ne essék. Korántsem akarnék én minden könyvészeti munkát kiadóinkra tukmálni, mert hiszen akadnak közöttük kevésbé indokolt vagy egészen szűkkörű témaválasztások, kisebb igényű, csekély érdeklődésre számot tartható feldolgozások. Csupán egy józan és reális kiadói elképzelés mellett szállok sikorra. Mert, hogy mindjárt példát is mondjak, épp ezt a józan realitást nélkülözte az egykori irodalmi kiadó — ha nem tévedek: 1968-ban tett — bejelentése, miszerint egyetlen kötetben fogja publikálni az 50 éves romániai magyar irodalom összegező, minden vonatkozást felölelő könyvészetét. Nem lett, nem is lehetett semmi egy efféle irreális tervből. Számomra egészen nyilvánvaló, hogy nem egyetlen könyvről, hanem egy szerényebb méretű, jól megtervezett és minden vonatkozásban végiggondolt könyvészeti sorozatról kellene beszélünk, amely felölelné a legfontosabb kézikönyvszerű önálló bibliográfiai munkákat. Igazság szerint egy ilyen sorozat első kötete, a budapesti Domokos Sámuel nálunk publikált román—magyar fordítási bibliográfiája már egy évtizede polcunkon fekszik, s a hírek szerint rövidesen melléje tehetjük annak előbb említett magyar—román megfelelőjét, Réthy Andor és Váczy Leona munkáját. De előbb-utóbb oda kellene kerülnie — hogy újra magamat ismétljem — egy 1944 előtti és egy felszabadulás utáni könyvbibliográfiának, egy általános repertóriumnak és néhány vezető folyóirat analitikus repertóriumának, a két háború közötti időszakból a *Korunk*-nak és a *Helikon*-nak.

Alig több ez féltucatnyi kiadványnál, tehát valóban szerény méretű sorozat, kivétel nélkül olyan alapvető könyvészeti munkákkal, amelyek itthon és külföldön is szélesebb körű érdeklődésre számíthatnak, s ha nem is a sikerkönyvekéhez mérhető, de viszonylag tisztas példányszámot bírnának el. Véleményem és elképzelésem szerint ezek feltétlenül a kiadói tervbe kívánkoznak, illetve a már megjelent és beigért első két kötet révén elvben már benne is volnának, s most már azt kellene elérni, hogy lehetőleg ne évtizedenként kövessék egymást a kötetek, hanem valamiképp sűrűbben. A kérdés kiadókra tartozó részének megoldásával egyidőben természetesen meg kellene tervezni a kisebb igényű könyvészeti munkák, közöttük a kevésbé jelentős folyóiratok, irodalmi és kulturális anyagot közlő lapok repertóriumainak elkészítését és sokszorosítását (xeroxon). Ebben a formában vagy továbbra is folyóiratokban jöhetnének a különféle kurrens, illetve alkalmi tematikus összeállítások. Hogy ez nem maximalista igény s cseppet sem irreális elképzelés, annak bizonyítására hadd említsem meg a román nyelvű könyvészeti publikációk példáját, ahol világosan elkülönül egymástól a kiadói gondozásban megjelenő nagyobb igényű munkák gazdag sora* egyfelől, másfelől meg a helyi eszközökkel, többnyire xeroxon sokszorosított repertóriumok, könyvbibliográfiák és egyéb tematikus összeállítások csoportja.

E meglehetősen hosszúra nyúlt meditáció után visszatérve a repertórium műhelyébe, marad számunkra a munka befejezésének feladata — s az a remény, hogy valamelyik kiadónk előbb-utóbb meglátja benne a fantáziát. Azt talán fölösleges megemlítenem, hogy a repertórium többször érintett hasznosságán és célszerűségén túl a kiadás erkölcsi nyeresége sem lenne csekély, mert a vállalkozás nevelői jelentősége ezzel válnék igazán hatékonyá, további és talán még igényesebb és nagyobbsszerű kezdeményezések ösztönzőjévé.

— *Mint irodalomtörténész kutató gondolt-e a munka irányítása rendjén megismert anyag közvetlen hasznosítására, valamilyen formában való feldolgozására?*

— Készül egy filológiai kézikönyvem, amelynek első kidolgozásában, érdeklődésnek és közelebbi ismereteimnek megfelelően, jobbára múlt századi anya-

* Az általános repertóriumokat, személyi bibliográfiákat és egyéb könyvészeti munkákat mellőzve, az utóbbi években csak analitikus repertóriumból féltucatnyi jelent meg nyomtatásban: Foaie pentru minte, inimă și literatură (1969), Tomis (1970), Ramuri (1972), Luceafărul (1972), Gind românesc (1973), Telegraful român (1973), Convorbiri literare (1975).

gon mutattam be a vizsgált jelenségeket, aránylag szerény helyet juttatva benne az újabb dolgoknak. Ilyen szempontból egyenesen szükséges volt számomra ez a tartós átruccanás a szomszédos területre, hogy a szerzőség, szöveggondozás, publikálás, szerkesztés körüli problémákat ebben a huszadik századi anyagban vegyem szemügyre, s az így gyűjtött példák és elemzett jelenségek szerves beépítésével felújítsam, az olvasó számára hasznosabbá, maibbá tehessem a szóban forgó könyvet. Foglalkoztat aztán néhány feldolgozásra váró érdekes téma is, amelyek közül most csak egyet, az érdeklődési területemhez leginkább kapcsolódót említeném meg: Gaál Gábor és a klasszikus magyar irodalmi örökség. A témának eddig csak egy-két vonatkozását nézték meg közelebbről, holott Gaál egész pályáján végigvonuló, izlését, szemléletét, egész szellemiségét formáló kötődésről van szó, aminek tisztázása alaposabb, a teljes szóba jöhető anyagra — közte publikálatlan szövegekre is! — kiterjedő vizsgáldást igényel. A repertórium befejezése után ez lesz első, soron következő feladatomban.

OCTAVIAN ȘIREAGU

MEGVÁLTÓ PILLANATOK VAJÚDÁSA

Szinte hallom,
mert hallani akarom —
mint vajúdik kényszerpedéséből,
egy torkoskodó tévedés miatt,
az ominózus 1914 forró nyara óta
összeomlott egzisztenciák végtelen tömkelegén,
az a pattanásig feszült lelkiismereti pillanat,
amely végre tudatára ébreszti a még
hajdan tobzódásba és erkölcstelen fertőbe
merült Világot annak, hogy addig,
amíg a leglőbb ember előszeretettel, vagy fölháborító
közönnyel, groteszk bohóctréfnak tekinti
a körülötte lejátszódó iszonyatokat,
és nem teszi magát felelőssé a Föld összes tájain
szüntelen felvillanó borzalmakért és gáztettekért —
a Béke fehér szava nem jelenthet senki előtt
többet egy nemes és megbecsülhetetlen gyógyírjától
megfosztott szónál.

Szinte hallom,
mert hallani akarom —
a még mindig nem szűnő atomrobbantások
közepette is, mint vajúdik az új csendvilág üzenete,
az a megnevezhetetlen pillanat,
— cui nulla vi resisti potest —
amely nemcsak hogy mindenkivel elfelejteti,
de irgalmatlanul kárhozatra ítéli Plautusnak,
mind az emberi ajkakra eddig oly könnyen
szányra kelő Homo homini lupus kegyetlen kenetteljes
szentenciáját, mind a világ anyyi államában
önkéntesen intézményesített zsarnokságot
és szellemi nihilizmust.
... Es mégis: nem döbbenetes, és nem fájdalmasan
meggondolkoztató az a tény, hogy az Emberiség,
tömérdek gonoszságok árán is, kivívhatja magának
az annyira áhitott megváltást? ...

Az ezüst ivópohár

KORUNK PRÓZÁJA

Decemberben négy arasz hó hullott, és a meteorológia hideg maximumokat jósolt. Szamelka azt mondta, takarékoskodásból náluk langyosak a fűtőtestek. Akinek ülő foglalkozása van, mind náthás. Maga is hurutos, mondta, folyton az illemhelyet járja. Rajzolói, különösen a nők, mindenféle ócska villanyfűtővel rakják körül magukat.

Szamelka tényleg megfázott, időnként a zsebkendőjébe trombitált.

Babánál találkoztunk, mint máskor, Baba szende indián lányt alakított, és amikor mokasszinban bejött, s közénk telepedett, hogy szendvicskészítésig még elszív egy cigarettát, bőrzekéje még nyújtott a derekán.

Szamelka forgolódott utána. Öngyújtójával, hogy a bacilusoktól megóvja, messziről nyújtott Babának tüzet. Baba hátrahanyatlott, s élvezettel eregetett karikákat.

Most ő szeretne nekem mesélni valamit, mondta Szamelka. Mert már rég készül, hogy beszámol róla; egy kollégájukat búcsúztatták. Ő már beszélt róla, hogy a könyvelőjük milyen csúfosan megfutamodott, hiánya volt, s az erdőszélen felkötötte magát. Az üresedés következtében a könyvelőségen mindenki egy helyelyel előrerukkolt akkor. Egy kicsi poszt maradt betöltetlen, Fülöp Hermant ő besegítette ebbe az egészen kicsi állásba.

De most visszaugrunk időben, mondta.

Ő falun született, a falujukban Fülöp Hugó volt a fűszeres, és Johannának hívták a legnagyobb gyermekét. Johanna ütődött volt, de csupa jóindulat, a ház körül, kezdve a kecskefejéstől, mindent ő végzett. Ez a szurtos slafrogú, kócos Johanna kívántatta meg vele a várost. Úgy tudta felfordított szemgolyóval reklámozni: Kóbika és Móni (a testvérei) gimnazisták: fünfte reálban! Attól fogva öelötte folyton ez lebegett: fünfte reál. A Fülöp-ház magas kerítés mögött, a falu közepén állott s mesehangulatban. A ház külügyminisztere Johanna volt, ő érintkezett a külvilággal. A faluban bármilyen ünnepkor a húslevesbe bordán orsóval csináltak csigatészta. Fülöpék külön ünnepeket tartottak, és náluk mindnek megvolt a sajátos készülete. Johanna mondta, elkészült a leveles szín, kisült a bibircsók (mazsolás) kalács. Minden eseményről Johannától hallottak. Ők ilyenkor felmásztak a pajta híjára, és átkukucskáltak Fülöpékhez. De csak messziről látták, és mindig csodában hittek — az ember a titkos dolgokhoz, amiket nem ért, mindig ellenségesen viszonyul. Ez az elszigeteltség, titokzatosság, melybe lehetetlennek látszott belekóstolni, arra ingerelte őket, hogy követ hajítsanak át a kerítésen. Megdobálták a kecskét. Mert mi érleli a gonosztságot? Nem feltétlenül a rosszság. Olyanok voltak, mint az a kölyök, aki cserebogárból malmot csinál. Eszébe se jut, hogy a gombostűvel a cserebogárnak fájdalmat okoz. És sokszor valósággal hőstetnek számít, hogy kegyetlen. Embertelen? Nem jut eszébe. Akár a paraszt — kígyót lát, agyonveri. Ő rengeteg sárga darazsat leütött a gesztenyefájukról. Ki tud többet levérni? Kinyíltak a gesztenyevirágok, a darazsak oda-repültek nedűt habzsolni, s ők vetélkedve csapdosták őket agyon. Fülöpék körül kerítés magasodott, talán akadt félteneivaló is, de ők csak titokzatosságot láttak. Ezért a titokzatosságért volt a kecske megdobálása (legnagyobb örömük volt, ha

Részlet a szerző készülő regényéből.

a kecske felrúgta a sajtárt). Ezért a titokzatosságért volt a lehúzott zsalugáteren a bot végighúzása. Nem emlékszik rá, mondta Szamelka, hogy az öreg Fülöp Hugó valaha is reagált volna az ő komizkodásaira. Bölcs volt? Tapasztalt? Vagy olvasott? Aki tudja, hogy minden világra jövő lény el van látva idegrendszerrel (annak a gazellának fáj az agyonütés, és annak a gazellának fáj, hogy az oroszlán beleharap), a világ egy része kegyetlenségre van ráépítve, és a természetből eltérő éppen az emberség. Szükséges a kegyetlenség: a degenerálódástól menti meg a fajokat, a gólya azokat a fiókákat, melyek természetellenesen fejlődnek, kitolja a fészekből. Akkor az, ami felett mi folyton prüszkölünk, nem elítélendő? Szabad üldözni azokat, akik a jót egyáltalán álmodják? Melyik a helyes cselekedet?

Szamelka azt mondta, a kérdések ilyen feltevésére természetesen csak később, a gimnáziumban került sor, amikor észre kellett vegye, hogy azok, akik nem értenek az ő anyanyelvén, őt látják furcsának s ugyanolyan titokzatosnak, mint ők egykor Fülöp Hugóékat.

Különös gimnázium volt az övék, mondta; hóhér gimnázium. Gyilkos gimnázium. Hát ahol száz beiratkozottból tizenkettő jut el az érettségig. Akikkel őt beírták, abból a nyolcvankilencből ennyi végzett. Tizenhat, de négy ismétlődött. S ő minoritár létére ismétlés nélkül. Hát most már látom, hogy ő mért olyan amilyen? Milyen rakott poggyással lépett ki azon az iskolakapun? Pedig filigrán volt. Vakáció után, mikor egyszer elég messze állt meg a katicabogárpettyes autóbusz, és ő, hogy le ne maradjon, futott a csomagjával utána, annyira kifulladt, egy parasztságosnak megesett rajta a szíve. Te drága, miért töröd úgy magad, mondta. Sze pünkösdre úgyis meghalsz. Azóta eltelt már hány pünkösd. Megért gazdasági válságot, összeomlást, világegést. Átélt a háborút, becsült bátyjai szenvedéseit. Megérte a tetűt (a lapostetűt is), és mégsem lett Kafka. Ő ha százszor élne is, akkor is azt mondaná, nagyon szép volt... Bár került elégszer a kétségbeesés szélére. A fejére olvasták, Szamelka, te nem látod helyesen a dolgokat. És nem az ő világlátásában volt a hiba. Ő már elég korán felismerte, szomorú, hogy az ember mindig utólag okos. Szent Johannát megégették, s a későbbiek lármáztak: bűn, de ez nem akadályozta őket abban, hogy Giordano Brunót máglyára állítsák. Barbárság volt? Ki is kiabálták. De vígan és kegyetlenül eibántak Husz Jánossal. S így tovább, a Rosenberg házaspár életét sem kímélve. A történelem szörnyeteit még senki nem vonatkoztatta a korára. Elítélte? Mindig akkor, amikor múlttá vált.

Igyunk egy kortyot, Szamelka töltött a poharamba (Baba már nem volt bent, csak a fotelpárna őrizte gömbölydeden az alakját).

Nincs az a jó és szép, aminek a létezését egy ostoba ne tulajdonítaná magának, mondta Szamelka. S nincs az a nemes, magasztos, nincs az a fennkölt, amit az ostoba el ne hinne magáról. Felhajtotta az egész pohárral, utána mosolyintott. Azt mondta, két lényt ismer, akire a szesz jó hatással van. Az egyik a kappan. Jó sok pálinkás kenyérrel megetetik, berúg, alárajkák a csirkéket, mikor kijózanodik, s látja maga alatt a kiscsirkéket, mint a kotló, elkezdi őket vezetni. A másik: az ő. Rá a szesz stimolólag hat.

Nem vettem még észre? — kérdezte.

Hosszan rám nézett.

Vajon sejti, hogy akihez annyira ragaszkodik, lassan átpártol énhozzám? Lealázott, hogy hagyok eluralkodni magamon egy érzést, s nem teszek semmit ellene. Tekintetem a benyomott fotelpárnára tévedt, óvatosan elfordítottam a fejem.

Szamelka kezéből az asztalra helyezte a poharat. Most tovább meséli Fülöp Hermant, mondta. Herman a legkisebb Fülöp gyerek volt, és míg Fanyergen nem találkoztak, ő azt se tudta, hogy létezik. Hermannak szüksége volt egy akármilyen posztra, míg a papírjaira választ kap, s ő hozzásegítette. Amikor az új helyre a jóváhagyás megérkezett, búcsúlakomát rendezett kollégáinak. Kiválóan összeállított szendvicseket tálaltak, és valami különlegesen finom italt (Herman neki s a könyvelőségi kollektívának nagyon hálás volt). Felkérem az urakat és hölgyeket, mondta, poharukat emeljék a mi új életünkre. Gyámoltalanul állott feleségével a szoba közepén. Ők ott mind elérzékenyedtek. Herman szerény, jóra való kolléga volt, megszokták már maguk közt. És most arra kéri a tisztelt társaságot, mondta Herman, a poharat, amiből fogyasztott, ki-ki őrizze meg emlékül.

Igy van neki egy darab díszes veretű, ezüst ivópohara, mondta Szamelka.

Rengeteg koktél elfogyasztása után Zsófi (a Baba unokahúga), aki pillanatnyilag elvált, s aki éppen ezért a férfiak támogatását élvezzi, megkérte őt, hogy vigye haza. Utolsó vendégek voltak, és Herman ajánlkozott, hogy ő is elkíséri.

Zsófi lábbal belökte otthon a kaput.

Hát most már gyertek be.

Hát persze, hogy bementek. (Hogy mi van abban a Zsófi-lakásban?)

Zsófi, légy szíves, adj egy pohár vizet, de lehetőleg ne műemlékpohárban.

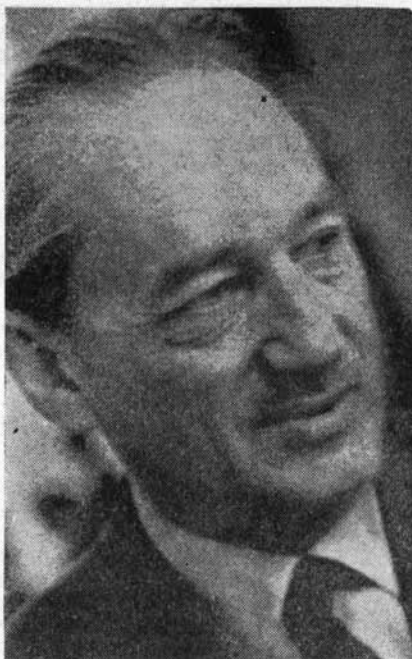
Zsófinak ilyen is van. Azután japán rizsevő pálcika. Ötszáz éves gyertya-tartó, és hozzá koppintó... S minden egyéb, fajansz és majolika. Zsúfolt a Zsófi-ház. Ott csak annak a sok habán kancsónak a megtörlése egyheti munka, az a szerencse, hogy a lakás tágas.

Zsófi elvált asszony, mondta Szamelka, négy férje volt. Ez a Zsófi úszott és teniszezett, mondta, de a világon semmihez nem ért. Semmivel nem foglalkozik. Kenyeret nem eszik, levest nem eszik. Inni iszik: reggel, mikor felkel, kezdi kenyakkal. Húst eszik. Kizárólag sülteteket. Olyan jó magyar konzervei vannak. Megeszik egy fél halászlé-konzervet, mert egy egész nem akar megenni. Erre tud inni. Este kizárólag hideget eszik. A kávé a németországi rokonától kapja — a németek azt a vacak Blümchen-Kaffeét isszák, olyan, hogy ha belenézel, a csésze alján látszik a virágminta. A tea sötétebb. Zsófi ebből csinált magának, nekik azonban presszógépen erőset főzött. Az ő ízlése szerint Zsófi nagyon szép nő, mondta, hamvas. A férjei, a másodikat kivéve, nem sokat értek, mondta. A házasságban férjei adták a pénzt és Zsófi a barátságot... Egy nőhöz közel-férközni, abban semmi se érdekes, csak az út, mondta. Az út, amin eljutsz hozzá. Az a szép. Az a nagy, az a csodálatos. Minden nő egy más szín. Az ostobák, türelmetlenek mit értik? Te ezt nem tudtad? Szamelka nagyon megrovón tekintett rá... Most már menjek ki hozzájuk, mondta azután. Most már igazán ne hanyagoljam tovább. Zsófi tényleg semmihez nem értett, mondta. Belépett hozzájuk, és ma egy jó irodafőnök.

Sokáig ültek akkor Hermannal Zsófinál.

Nem hiányzott a konfliktus sem Hermanéknál, nevette el magát azután Szamelka.

Hajnali fél háromkor lépték át kifelé a Zsófi-ház küszöbét. Hermant otthon rettenetesen megintette a felesége. Zsófi védtelen, mint az özvegyek általában, és Fanyergen a feleségek mind féltékenyek, ha a férjük a védelmére kél.

Szemlér Ferenc sorsa

Hetek óta mérlegelem, hogyan lehetne a hetvenéves Szemlér Ferencet méltóképpen köszönteni a Korunkban. Ennyi idő alatt, mondhatná valaki — aki hozzávetőlegesen sem ismeri a szemléri életművet — meg lehet írni egy nagy elemző tanulmányt, sőt, akár egy kismonográfiát. Próbálja meg ez a valaki. Még a bibliográfiai számbavétel is hónapokba telne, hát még az esztétikai! Így aztán a monográfiára, noha esedékes és nagyon tanulságos volna, egyelőre várunk kell, és mindenki ízlése, személyes emlékei és elkötelezettsége szerint választja ki ezt vagy azt a részletet, ezt vagy azt a tanulságot — s nyújtja vissza az ünnepi alkalomra a szerzőnek, no meg olvasóinak.

En a legfrissebb Szemlér-élménnyel kezdeném, amelyért tulajdonképpen Boér Ferencnek, az előadóművésznek kell hálásnak lennem: *Mondj igazat* című Korunk-műsorába beválasztotta a *Viperát*, egyikét azoknak a Szemlér-verseknek, amelyek szerkesztői közreműködéssel jelentek meg először; sokszor hallgattam végig ezt a korszerű-keményre hangszerelt Boér-műsort, s valahányszor a *Viperához* ért, mindig meglepődve kaptam fel a fejemet: hogyan, ezt a verset is Szemlér Ferenc írta? Engedtessék meg nekem az állítás, nem korai szenilitásnak tudható be az ismétlődő meglepetés, hanem a vers nyugalmunkból kizökkentő erejének (és az előadó művészetének). Igen, ez is Szemlér Ferenc, a nem békülő, a kegyetlenséget kegyetlenül fogadó, a sors kihívására kihívással válaszoló. Mint ahogy ő az annyiszor megidézett *Téli alma* költője, aki oly hagyományos és mégis oly bensőséges-igaz lírai hangulatot teremt:

*Kint hóvihart kavargat szürke télvég,
bent érik még a pónyik vagy batul.
A kamra polcán ül, szekrények élet
ékíti némán s mozdulatlanul.*

Sokáig ezt a Szemlért ismertük, s ezért lepődünk már akkor meg, amikor *A boldog költő* című kritikáját írta. Vagy nem is kritika volt az, hanem szellemes, igazi Szemlér-esszé, költészetének és prózájának édestestvére, inkább gyermeke? Az oly sokáig visszafogott, megfegyvelmezt — pedig az frástudónak mindig nélkülözhetetlen — nyugtalanság kiírása? A boldogság újraértelmezése? A visszatérés ifjúkorához? Hiszen a szemléri szolgálat hosszú évtizedei alatt — esztétikai-

lag is — korszakok váltották egymást, s aki mindig jelen akart lenni, az újraértelmezések és visszatérések árkok szaggatta útját szükségszerűen járta végig. Csak így magyarázható, hogy őt, akit oly korán s épp a legnagyobbak fedeztek fel (például Babits!), újra és újra fölfedezzük: milyen jó költő! milyen jó prózaíró! milyen jó műfordító! milyen jó esszéista! és igenis jó drámaíró!

Szemlér Ferencet oly sokat olvastuk, hogy nem jutott időnk egyszer s mindenkorra fölfedezni magunknak. Megálltunk a *Téli alma* első sorainál, és nem jutottunk el a vers végére; vagy talán elzsongítottak a rímek, elzsongított „az emberszótól nyüzsgő kis szoba” melege, s nem kerestük a vers- és prózasorok mélyén az alkotó, a változtatni akaró nyugtalanságot:

*A sorsomat ha olykor kézbe vennéd,
megéreznéd hevénék végtelenjét...*

Kántor Lajos

Csodák és igazságok

Barna nyári estéken, a megrakott szekér andalító zötyögésében, útban hazafelé, nagyapó csodás történeteket mondott kisunokájának; és a gyermek — aki előtt ismeretlen, színpompás világok tárultak fel — szomjas lélekkel itta a mesék varázsát. Így mentek, haladtak estéről estére, míg nem a fiú fáradt szeme apró fénypontokat pillantott meg a kietlen tájék peremén — nemsokára hazaérkeztek.

Évekkel később, egy verőfényes nyári délelőtt, az akkor még kötelező valóságórák egyikén, miközben száraz torokkal rebegték el a katekizmus aznapra felhagyott passzusát, a virágokkal feldíszített templomban, feje fölött kifeszlett egy rózsabimbó. Valaki ekkor azt mondta: „A Szentlélek szállt alá e hajlékba; az Isten, lám, csodát művelt: jelét adta e gyermek iránti nagy szeretetének.” Csak esztendő múltán, süvölvény korában ébredt rá, hogy a rózsanyílás titka az ablakon át tűző júliusi nap volt.

Más-más vonatkozásban, néha a legkülönbözőbb értelemben, szinte naponta élünk ezzel a kifejezéssel: csoda. Mert van olyan ember, aki csodákat művel, és elküldhetünk valakit a csodába; beszélünk csodagyerekről, csodadoktorról, csodaszerről és csodabogárról; megcsodáljuk Michelangelo Mózesét és Sophia Loren szépségét, elcsodálkozunk a holdraszálláson, és megmenekülhetünk a csodával határos módon. De ez még nem a csoda, mindezek még a való világon belül jelentkeznek, és így végül is természetesek. Közös jellemzőjük: a rendkívüliség. Ellenkezőleg: „A csoda olyan érzékelhető rendkívüli jelenség vagy esemény, amelyet a vallási tanítás szerint valamilyen természetfölötti lény (Isten) a természet rendjén kívül hoz létre.” (Vallástörténeti kislexikon)

Két dologra kell felfigyelnünk itt: először arra, hogy a vallási ideológia szerint a csodát természetfölötti ok hozza létre, másodsor pedig arra, hogy létrejöttének és megnyilvánulásának a helye, területe a természet rendjén kívül esik. Márpedig az igaz bölcsélet azt vallja:

Az anyag — a létezőket alkotó mindenség.

A szellem, az anyag gyermeke, aki azért tör minduntalan a magasba, hogy tisztaságával beragyogja és magához hasonítsa az életet. És ha néha állértékeket is teremtett, nem másért, hanem pusztán kényszerűségből tette. Nem a szellem szárnyalása volt ez, hanem a szárnyaszegettség szánalmas vergődése. Igazát keresve a csodákban, az ember önmagát lopta meg.

Hol fogantak meg és alakultak ki tehát a csodásnak vélt és hitt jelenségek és események? Nyilván — az emberben. Így hát a csodák az emberi fantázia torzszülöttei; olyan jelenések és látomások, melyek ténylegesen nem léteznek ugyan, de ez korántsem jelenti azt, hogy a csodáknak az emberi szubjektivitásban való kialakulásához és elterjedéséhez ne járultak volna hozzá nagyon is valóságos tényezők: az ember létfeltételeinek kedvezőtlen alakulása, például.

Mint ismeretes, az ember nem lezárt, nem befejezett, hanem nyitott lény: mindig is szüksége volt, van és lesz a továbbra — távlat híján el sem képzelhető. A csodák kialakulásához és a beléjük vetett hit elterjedéséhez a világról szerzett ismeretek rendkívüli szegényessége mellett döntően hozzájárult az is, hogy „bizonyos elemi emberi szükségletek az emberek nagy tömegei számára kielégíthetetlenek” maradtak. (I.m.) Minthogy a történelem folyamán a többségnek

csak elvéve adatott meg az önmeghaladás tényleges lehetősége, a megálmodott emberibb világ életre hívására nemigen nyílt tér, az emberek pótcselekvéshez folyamodtak: gondolatban, az álomképek világában kísérelték meg létrehozni azt, amire a tényleges életben eladdig „gyengének“ bizonyultak. A rabszolgalázadások sikertelensége, a kifejezett tenniakarásnak a lemondásba hajlása adott történelmi-társadalmi helyzetben alighanem szükségszerűen ébresztette fel, alakította ki az évszázadok során a majdani jóvátétel, a megváltás, a messianizmus gondolatát.

A kiszolgáltatottak talán azért hittek tántoríthatatlanul a csodákban, mert szükségük volt a reményre. Mert — bármennyire furcsán hangzik is — általában a csodákban kínzó emberi szükségletek kielégítésének az ígérete rejtett: a malsaszt tehát. Elidegenedett és misztifikált formában az ember a transzcendenciába (a fantasztikum világába) vetítette ki vágyait és törekvéseit. S minthogy ez „nem függött“ földi hatalmaktól, benne vágyai és elképzelései saját akaratának megfelelő formákat ölhettek.

Az embernek a csodákba vetett hite lényegében egyféle és téves kiút keresés volt a kiúttalanságból, tiltakozás az embertelenség ellen, kompenzációs törekvés a megfosztottsággal szemben.

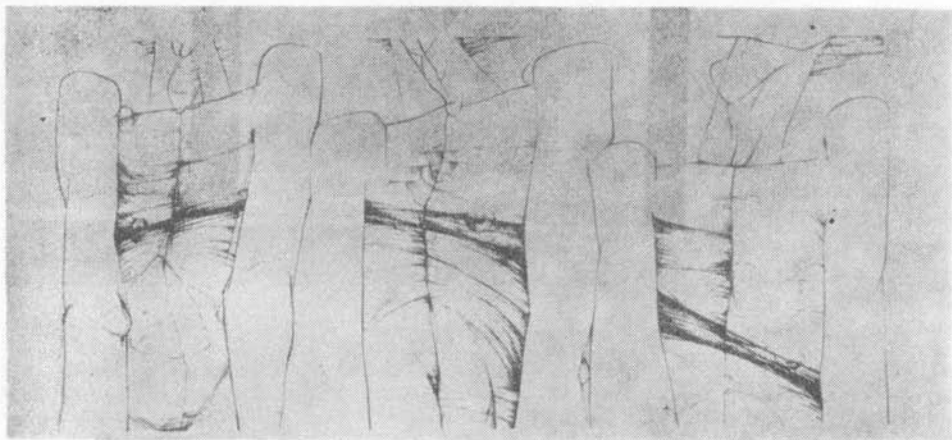
Előfordult az is, hogy céljuk érdekében egyesek tudatosan használtak fel csodás elemeket. Thomas Mann *A törvény* című novellájában nagyszerűen érzékelteti ezt: Mózes próféta, abbéli törekvésében, hogy népét megóvja a belső zavargásoktól és a széthúzástól, Isten küldöttének tüntette fel magát, tettének pedig túlvilági színezetet adott: megírta a tízparancsolatot és lehozta a Sinai hegyről, hogy aztán mint isteni kinyilatkoztatást tegye, törzse számára, kötelezővé.

De jöttek a sarlatánok, és gátlástalanul kihasználták a tömegek tudatlanságát, megtévesztvén őket. Nem volt nehéz dolguk, hisz a csoda irracionális, megfoghatatlansága megadásra kényszerítette, majdhogynem lefejeverte a hiszékenyeket. Mert az ő szemükben a csoda: *mitikus hatalom* volt.

Történetiségében tekintve a csodákba vetett hit csökkenő irányt mutat. Minél többet tud meg az ember a világról és benne önmagáról, annál kevésbé lesz csodahívó. Mert „A tudás — hatalom“, hogy Francis Bacon ismert megállapításával éljünk. Csakhogy az ember értelmi és érzelmi felszabadulásához nem elég csupán a körülményeket megteremteni: teljes önmagára találását, méltóságát tudatosan és módszeresen kell szolgálni. Ha célunk a teljes ember, álljunk a sorba érte.

Hol volt, hol nem volt egy öregapó, aki barna nyári estéken, a megrakott szekér andalító zötyögésében, útban hazafelé, csodás történeteket mondott kisunokájának; és a gyermek, a mai felnőtt egykori mása, szomjas lélekkel itta a mesék varázsát. De gazdagodó szemléletének változó prizmáján keresztül a dolgok már rég visszakapták tényleges méretüket — szemében pontosabb s egyszersmind valószínűbb lett a világ.

Aniszi Kálmán

Abrahám Jakab: Sorfal

Kerekasztal-utószó

A *Korunk* tudományos könyvkiadásunkat vitató kerekasztal-értekezletén mások véleményének meghallgatására berendezkedve kértam jogot felszólalásom írásbeli megfogalmazására. Ugy éreztem, az elmúlt hét év folyamán eleget szónokoltam, írtam arról, hogy a tudománynak el kell végre foglalnia művelődésünkben azt a helyet, amely a tudományos-műszaki forradalom okán megilletné. Kerek hét éve ugyanis annak, hogy éppen a *Korunk* hasábjain Gáll Ernővel — egymástól függetlenül — felvetettük kultúránk irodalomközpontú voltát és annak tarthatatlanságát. Azóta sok minden történt: volt erről kerekasztal *A Hétben*, ankét, kispublikisztika, de a lényegyet tekintve alig történt valami. Velem annyi: beláttam, a kérdés vejele nem az irodalomközpontúság — attól, hogy az irodalom áll művelődésünk központjában, még juthatna papír a tudománynak is.

Dávid Gyula öt évre visszamenően úgy találja: könyvkiadásunkban tizenegy százalék a tudományos és ismeretterjesztő könyv. A figyelmes olvasó észrevehette: a kerekasztal-beszélgetés függelékeként közölt könyvjegyzékben igen sok olyan cím szerepel, amelynek semmi köze tudományhoz, ismeretterjesztéshez. Túl ezen: csak a címletek százalékolása szintén csalo, mert — amint arra Veress Zoltán figyelmeztetett — a példányszám hasonlóképpen fontos mutató. Nemkülönbén a terjedelem. Aki csak áttekinti a jegyzéket, azonnal látja: a címletek java része kétszáz oldalasnál kisebb könyvecske. (A *Korunk Könyvek*-sorozat négy év alatt megjelent tizenöt kötete például ívszámra nem tesz ki többet, mint egyik-másik testesebb kiadói produktum egymagában!) Mindebből adódik az első tanulság: tudományos és ismeretterjesztő irodalmunk kérdésében továbbra is a *több* kérdése van előtérben. Innen következik az is, hogy a sajtó legfennebb a közvélemény nyomását közvetítheti, ám a feladat a kiadókra vár. Nekik kell végre lépniük, mégpedig nagyot.

Nyilván igaza volt Dáné Tibornak, amikor hangsúlyozta: gazdálkodni tudni a kevésből kell. Gazdálkodni pedig elsősorban prioritások megfogalmazását jelenti. Azt hiszem, Maurer Gyula jó valóságérzékkel figyelmeztetett arra, hogy nem a magas szakmai igényűek kis csoportjára, hanem a viszonylag alacsonyabb igényűek nagy tömegére kell tekintettel lenni. Doktorándusok, sőt már az egyetemet végzetek is, több nyelven dokumentálódhatnak, és kell is dokumentálódniuk. A tudománynak a kultúrában elfoglalt helyét vizsgálva tehát hiba lenne a kérdést „katedra-szemmel” felvetni.

A demokratizmus igényét végiggondolva következik, hogy elsőrendű problémánk nem a tudományos, hanem az ismeretterjesztő könyv, mégpedig az érettségizetteknek vagy éppenséggel a gimnáziumi végzettségűeknek szóló ismeretterjesztés. A távlat ugyan az érettségizett társadalom, de csak a távlat. Nem is szólva arról a szempontról, hogy az olvasótábor legmohóbb rétege — mindenütt kamaszokból áll. Ez az a korosztály, amelynek ismeretei, gondolkodása leginkább alakul a könyv nyomán. S ha már a fiatal korosztályokról van szó, csak helyeselni lehet Szabó T. E. Attilának: a természettudományos, műszaki nevelés az elemiben, sőt az óvodában és a családban kezdődik. Ebben az értelemben általában a szülők pedagógiai kultúrájának, különösen pedig idevágó nevelési nézeteinek nagy fontossága van.

Tematikai prioritások kijelölése alapos, szakszerű tanulmányokat igényelne: olvasói, társadalmi elvárások számbavételét egyaránt. Addig is, amíg akad személyi vagy intézményi, amely ezt a hallatlanul fontos kérdést napirendre tűzi, a tapasztalat és a tendenciák ismerete alapján lehetne néhány következtetést megfogalmazni. Így például: közismert a matematika szerepe a legkülönbözőbb felvételik tárgyaként, a tudományok nyelveként egyaránt, tudott a kibernetika és elektronika távlati fontossága, a köznapi — orvosi, pedagógiai, mezőgazdasági — tudományos ismeretek létfontosságú volta, az önnevelés növekvő szükséglete, tehát a dokumentálásban való jártasság. Innen következne: a matematikai, kibernetikai, orvosi, pedagógiai, mezőgazdasági és dokumentációs ismeretterjesztés, műfajilag pedig az en-

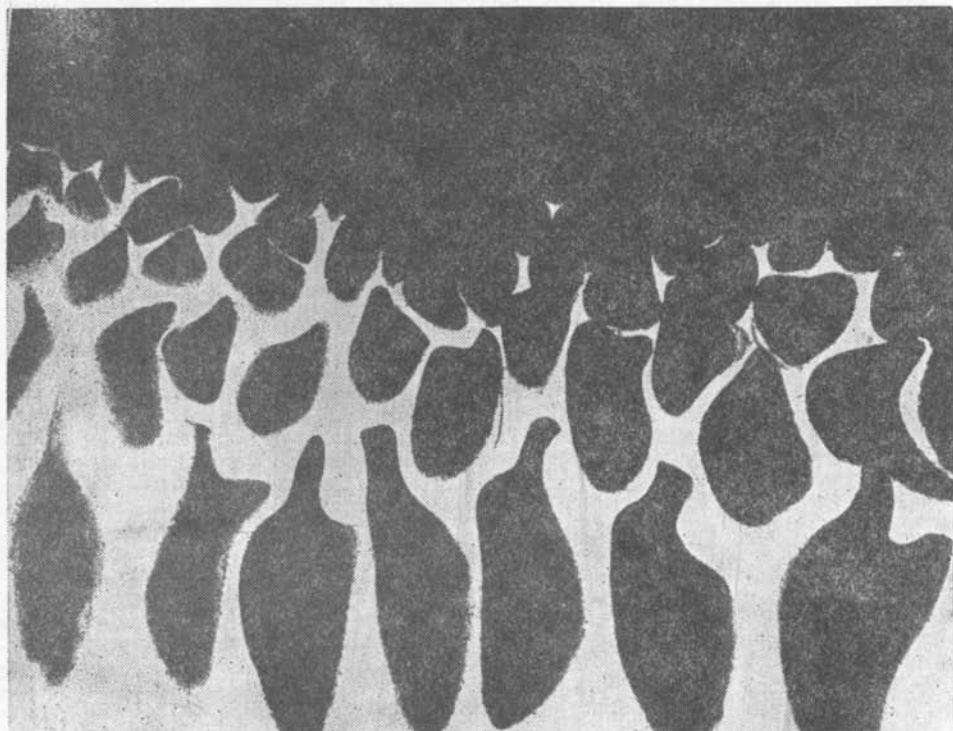
ciklopédiák prioritása. (Ilyen meg gondolások alapján tartom az utóbbi évek egyik legszerencsésebb kiadói vállalkozásának a népszerű játékos matematikát, s legfennebb újrakiadásának, újrakiadásainak elmaradását fájjalom.)

Hiszem tehát, hogy az ismeretterjesztésen mint prioritáson belül a még nem érettségizett, főleg fiatal olvasóra tájolt, elsősorban talán matematikai ismeretterjesztést illethetné megkülönböztetett figyelem. A prioritás kérdése azonban eltörpül a jobb, az ismeretterjesztés fontosságát felismerő kiadói arányok imperatívuszához képest.

Vannak, akik a több követelménye ellen kézírathíánnyal érvelnek. Valóban eszményi lenne, ha saját szerzőinkkel fedezhetnénk minden szükségletet, ám a legelőrehaladottabb tudománnyal rendelkező százmilliós közösségek is fordítanak, mert mindenki tudja — legfennebb ilyen-olyan elfoglaltságában elfelejti —, hogy egy könyv értékét nem az eredetiség, hanem a könyv tartalma dönti el. Egy fércmű olvasóját sohasem vigasztalja meg a tudat, hogy eredetit tart kezében, a jól megírt munkák funkcióját pedig nem szokta csökkenteni az, hogy fordításban olvassuk őket.

Kiadói felelősségérzeten kívül tehát válogatásra lenne szükség: témák, majd pedig szerzők, művek és fordítók közötti válogatásra. És itt újra olyan problémába botlunk, amelyet a kollektív támogatás sem oldhat meg. Ki lesz az, aki a kiadó részéről ezt a válogatást végzi? Domokos Géza megítélésem szerint rendkívül fontos körülményre figyelmeztetett a kerekasztal-beszélgetésen: a reál képzettségűek hiányára szerkesztőseinkben, kiadóinknál. Ebben az értelemben talán kultúránk irodalomközpontú voltánál inkább az irodalmártúlsúly, a tudományos formációjú szerkesztők hiánya az, ami zavaró — mert zavarokhoz vezet. Távlatilag egyre nagyobbakhoz.

Dankanits Ádám

Finta Edit: Madarak

Szakmai szelekció és gazdasági hatékonyság Konzultáció

A gazdasági hatékonyság növelése rendkívül fontos népgazdaságunk minden ágában; az összes felhasznált erőforrások, tehát a pénzügyi-anyagi, de különösen a munkaerő-tanpótlás tekintetében. Ez utóbbi hatékony felhasználása azért első a sorrendben, mert a társadalmi termelőerők legfontosabbika; a munkaerő hozza létre, tökéletesíti, működteti (a természettel egyetemben) a munkaeszközöket és a munka tárgyát, s mert forrása a társadalomban létrehozott minden új értéknek, makroökonómiai szinten a nemzeti jövedelemnek.

Mindezt figyelembe véve érthetővé válik az a hatványozott erőfeszítés, mely a szocializmus építésének éveiben a munkaerőfelhasználás hatékonyságának fokozását, azaz a munkatermelékenység színvonalának növelését tűzte ki célul. E törekvés nyomán a munkaerő egy része fokozatosan átáramlott a mezőgazdaságból az iparba, tömegméreteket öltött az egész termelési apparátus új műszaki alapra helyezése, központi kérdéssé vált a szakemberképzés és ilyenformán a dolgozók egyre sokrétűbb foglalkoztatása, a termelés megszervezésének és a gazdasági tevékenység tudományos alapozású vezetésének állandó tökéletesítése.

A munka termelékenységét a felsoroltak mellett azonban számos más körülmény is befolyásolja. Fontos szerepet játszik például a dolgozó rátermettsége és a munkahely követelményei közötti összhang, az a körülmény, mennyire felel meg az adott helyzet a „megfelelő embert megfelelő helyre” elvnek. A munkafeladattal összhangban álló emberi tulajdonságok hiánya igen hátrányos lehet mind a dolgozó, mind a vállalat s az egész népgazdaság szempontjából. E káros hatások nem küszöbölhetők ki semmiféle anyagi vagy erkölcsi ösztönzéssel.

A munkafeladat és a képességek közötti összhang feltételeinek megteremtése szorosan összefügg a szakmai irányítással és kiválasztással. A szakmai irányítás az embert képességeinek, adottságainak megfelelően még a képzés előtt egy bizonyos szakma vagy szakmacsoport felé irányítja. A szakmai szelekció célja viszont az, hogy megállapítsa: az adott képzettségű személy milyen mértékben felel meg a szóban forgó munka követelményeinek. A szakmai irányítás kiindulópontja a dolgozó, a szakmai szelekció kiindulópontja pedig a szakma.

A szakmai kiválasztás szükségeszerű minden egyes foglalkozás és munkahely esetében, de különösen azon szakmák szempontjából, amelyek sajátosságaik folytán veszélyeztethetik a megfelelő képességekkel nem rendelkező dolgozók lelki, testi épességét, vagy amelyek különleges képességeket, képzettséget követelnek.

A szakmai irányítás és kiválasztás széles körű kiterjesztésére hazánkban megfelelő törvényes keretek léteznek. Az állami szocialista egységek személyzetének munkára való alkalmazását és előmenetelét szabályozó, 1971-es törvény 51. szakasza előírja, hogy bizonyos munkahelyek esetében olyan tulajdonságok vizsgálatára, mint például az intelligencia, figyelem, felfogás, emlékezet, reflexek, tesztek segítségével végzett képességvizsgálat alkalmazható. Ugyanazzal a céllal: az állami szocialista egységek szervezésével és vezetésével kapcsolatos, ugyancsak 1971-es törvény kiemeli, hogy a vállalat megszervezi a szakmai orientációt, kiválasztást, s biztosítja a személyzet alkalmazását és előmenetelét a különböző munkahelyek követelményeivel összhangban.

A törvényes keret ellenére a szakmai szelekció a gyakorlatban nem vált általánossá. Még mindig csak egyes nagyvállalatokban — igaz, számuk főleg az utóbbi időben gyorsan növekszik — léteznek munkapszichológiai vagy pszichoszociológiai rendelőik, laboratóriumok. Ezeknek a megfelelően képzett, bár sok esetben nem elegendő számú személyzettel ellátott laboratóriumoknak a tevékenysége, a munkatermelékenységre való kihatása egyre nyilvánvalóbbá válik.

E kérdésekkel kapcsolatosan azt a célt tűztük ki, hogy nyomon kövessük és lemérjük a szakmai szelekció és a munkatermelékenység közötti összefüggést, s hogy ilyenformán bekapcsolódjunk abba az országos szintű kutatómunkába, amely a munkatermelékenység fokozása tényezőinek mozgósítása végett folyik.

A szakmai kiválasztás és a munka termelékenysége közötti kapcsolatot vizsgálva, a kolozsvár-napocai Tehnofrig hűtőipari gépgyárban végeztünk tanulmányokat. A vállalatban 1969-ben létesült a pszichológiai rendelő, s fő feladata a szakmai szelekció és a munkahelyen történő szakképzéssel kapcsolatos javaslatok megalapozása érdekében végzett lélektani vizsgálat. Tesztek segítségével vizsgálják a dolgozó személyiségét, „műszaki gondolkodását“, szakmai érdeklődését stb. 1974-től kezdődően a kabinet minden főlvetelre jelentkező dolgozót megvizsgál, kivéve a szakképzetlen munkaerőt. Jövähagyása nélkül nem köthető munkaszerződés. A kabinet figyelemmel kíséri a munkaszerződés felbontásának okait is.

A szakmai szelekció és a munkában elért eredmények közötti összefüggést több irányból igyekeztünk megközelíteni. Mindenekelőtt azt vizsgáltuk, milyen összefüggés van a szakmai kiválasztás alkalmával készített minősítés és a normateltjesítés között. Az öntöde 1-es részlegén kiválasztott 10, a szakmai szelekció alkalmával kiváló minősítést elért és 10 elégséges minősítésű dolgozó normateltjesítése 1974-ben a következőképpen alakult:

Kiváló minősítésű dolgozók: 106,9; 111,7; 105,7; 119,8; 104,4; 103,6; 108,2; 113,1; 103,3; 122,2; elégséges minősítésű dolgozók: 95,2; 104,5; 92,7; 98,4; 103,1; 94,5; 84,0; 104,2; 102,9; 95,3%.

Figyelembe véve, hogy 1974-ben az öntöde 1-es részlege a termelési tervet 103,1%-ra teljesítette, megállapítható, hogy a szakmai kiválasztás alkalmával jó minősítést elért dolgozók eredményei kivétel nélkül e szám fölött helyezkednek el. Ugyanakkor az elégséges minősítésű dolgozók közül csak négynek sikerült a normát teljesítenie, ezek közül is csak kettő lépte túl valamely az átlagos eredményt. Ezzel szemben az e kategóriába besorolt dolgozók legnagyobb része nem tudta elérni normáját, a legnagyobb egy 16%-os lemaradás volt.

Az adatok alapján megállapíthatjuk: a termelés és a termelékenység fokozása megkívánná, hogy a vállalat csak azokat a dolgozókat alkalmazza, akik a szakmai kiválasztás alkalmával kiváló vagy jó minősítést értek el. Ez azonban nem valószínű meg: a vállalat munkaerőhiánnyal küzd, alkalmazza hát az elégséges minősítésűeket is, és csak a kifejezetten alkalmatlanokat utasítja vissza. A szakmai kiválasztás és a munkatermelékenység, a munkához való viszonyulás szempontjából sokat mondó a dolgozóknak a javadalmazási kategóriákba történő besorolása is:

Lélektani minősítés	Javadalmazási kategória						Összesen
	I	II	III	IV	V	VI	
Jó	2	2	1	1	3	1	10
Kielégítő	1	3	3	2	1	—	10

Bár a jó minősítést elért dolgozóknak javadalmazási kategóriákba történő besorolása nem eléggé konkludens, a megfelelő következtetéseket mégis levonhatjuk annak figyelembevételére alapján, hogy a kielégítő minősítésű dolgozók zöme az alsó és középső javadalmazási csoportokban foglal helyet. Az előbbinél konkludensebbek a javadalmazási osztályokban 1974-ben beállott változások. Míg a jó minősítésű dolgozók közül öt növelte szakképzettségét, és ennek megfelelően változott besorolása, a kielégítő eredményűek között csak két hasonló eset adódott. Természetesen nem szabad azt sem figyelmen kívül hagyni, hogy e változásokat nem lehet kizárólag a szakmai szelekció során elért minősítéssel hozni összefüggésbe, a fizetési besorolás megváltoztatásánál sok más tényező is közrejátszik.

A kérdés tanulmányozása során világosan megállapítható különbségek mutatkoztak a munkafegyelem szempontjából is a jó és kielégítő minősítésű dolgozók között. Annak alapján, hogy az öntöde 1-es számú részlegén 1974-ben öt baleset történt, és mind a kielégítő minősítésű dolgozókkal, ugyancsak levonható a következtetés, hogy emezek — a szakma iránti kisebb mértékű alkalmasságuk folytán — sokkal inkább ki vannak téve a balesetveszélynek. Nagy különbségek észlelhetők egyébként a jó és a kielégítő minősítésűek között a termelésben való alkotó részvétel szempontjából is. A tanulmányozottak közül két jó minősítésű dolgozó tett 1974-ben újítási javaslatot. A kielégítő eredményt elérték nem vettek részt hasonló jellegű tevékenységben.

A szakmai kiválasztás jelentősen hozzájárulhat a munka termelékenységének növeléséhez a munkaerővándorlást csökkentő hatása révén is.¹

A Tehnofrig gyárban végzett kutatásokból kitűnik, hogy azok a tulajdonságok, amelyek alkalmassá teszik a dolgozót adott szakmára, jó irányban befolyásolják a dolgozó „állandóságát“ a képességeinek megfelelő munkahelyen. Másfelől viszont a szakmára való alkalmatlanság, a dolgozó elképzelése és a munkahely

¹ Ez a konklúziója, többek között, a Revista economică 1975. 23. számában közölt tanulmánynak is.

követelményei közötti összhang hiánya a fluktuációt elősegítő és a munka termelékenységét rossz irányban befolyásoló tényezőként jelentkezik.

A munkaerővándorlás tanulmányozása alapján a Tehnofrig vállalatban (egy kutatócsoport több mint 200 dolgozó magatartását követte figyelemmel két éven át) megállapítható volt, hogy ama dolgozók közül, akik a lélektani vizsgálat során nem tanúsítottak különösebb rátermettséget szakmájuk, munkahelyük iránt, idő múltán 48,1% elhagyta a vállalatot, 18,5%-ot pedig fegyelmi ügyek kapcsán elbocsátottak.² Természetesen tisztában vagyunk azzal, hogy az említett jelenségek, tények csak nagyon kis hányadát világítják meg a szakmai szelekció, azaz a „megfelelő embert megfelelő helyre” elv érvényesítésének konkrét módozata és a munka termelékenysége között fennálló rendkívül bonyolult, sokoldalú kapcsolatnak.

A kérdés tisztázása az említett kapcsolat kimerítő megvilágítását igényli, annál is inkább, mivel a szakmai szelekció hatása a munka termelékenységére nem annyira nyilvánvaló, mint például az új technikáé vagy a szakképzésé. Nehéz az összefüggés lemerése, de kétségtelenül fennáll, és rendkívül sokoldalú. Célunk inkább az, hogy ismételten felhívjuk a figyelmet mind a gazdaságilag fejlett országok, mind pedig a hazánk nagyvállalataiban működő pszichoszociológiai laboratóriumok tapasztalatára, valamint arra, hogy a szakmai szelekció kiterjesztése, általánossá tétele és tökéletesítése az eddigénél sokkal nagyobb mértékben járulhatna hozzá a munka termelékenységének növeléséhez. Mindenekelőtt úgy véljük, a tudományos munkaerőkiválasztás megkövetelné, hogy a munkapszichológiai laboratóriumok és rendelők ne maradjanak a nagyüzemek kiváltásai, hanem elterjedjenek, és minden vállalatban, üzemben, gyárban működjenek.

A megfelelő kiválasztás érdekében csak a megfelelő személyek alkalmazása volna kívánatos. Az alkalmazatlanokat más szakma, munkahely felé kellene irányítani. A szakmai szelekció elveszti hatékonyságát olyan körülmények között, amikor elemzik ugyan a dolgozó képességeit, de munkaerőhiány vagy más ok folytán az alkalmazatlanokat is fölveszik. Ugyancsak fontos volna, hogy az említett rendelők tevékenysége ne szorítkozzék csak a szakmai kiválasztásra, hanem figyelemmel kísérje a dolgozók további tevékenységét: előmenetelüket, érdeklődésüket a vállalat problémái iránt, a közösségbe való beilleszkedésük módját.

Úgy véljük — és e szempontból csatlakozunk az e téren elhangzott számos javaslatához —, hogy az alkalmassági vizsga során nemcsak a dolgozó szorosan vett munkáratermettségét, hanem pszichoszociális adottságait is nagyobb mértékben kellene figyelembe venni. A vállalatban belül a kapcsolatok nemcsak ember és gép, ember és munkája, hanem ember és ember, egyed és közösség között alakulnak ki. A munka termelékenységét minden esetben nagymértékben az is befolyásolja, hogy a dolgozó mennyire képes beilleszkedni és tevékenykedni adott csoporton belül, hogyan tudja alárendelni magát a csoport együttműködésével kapcsolatos szabályoknak, miként befolyásolja a csoportot, vagy hogyan reagál az őt ért csoporthatásra.

A társadalmi-gazdasági vezetés tudományos jellegének fokozódása megköveteli, hogy a szakmai szelekciót a vezető funkciókat betöltő dolgozókra is kiterjesszék. Nagy figyelmet kell e szempontból fordítani a pszichoszociológiai adottságokra is. A vezetők munkájának hatékonysága nemcsak szakmai felkészültségüktől, hanem az emberközi kapcsolatok kiépítésére való készségüktől is függ.

Szükségesnek tartanánk a szakmai kiválasztást végzők gazdasági felkészültségének fokozását, hogy ilyenformán kellőképpen fel tudják mérni tevékenységük közelebbi és távolabbi gazdasági kihatásait. Mindebből következik, hogy fontos volna a vállalati munkapszichológiai és pszichoszociológiai laboratóriumok és kabinetek szerepének növelése. A lélekbúvár és a szociológus jelenléte elengedhetetlen minden fontosabb vállalati probléma megtárgyalásakor és a döntéshozatalkor, s a helyük — munkájuk jellege és fontossága következtében — a vállalat vezetői között van.

Lupán Anna-Mária—Radu Teuca—Prohammer László

² Hasonló következtetéseket von le Falusné Szikra Katalin A termelékenység haitőerői című könyvében (Budapest, 1975). Az Egyesült Izzó egyik szerelőüzemébe a tesztek alapján alkalmasnak, illetve alkalmatlannak minősített dolgozókat is felvettek. A kísérlet öthónapos időtartama alatt a két csoportba sorolt dolgozók párhuzamos vizsgálata a következő eredményekhez vezetett:

— A kísérlet ideje alatt az alkalmasnak minősített dolgozók közül 35,5% hagyta el a szerelőüzemet, az alkalmatlannak talált munkásoknál ugyanennek aránya 66,6% volt.

— Az alkalmasnak minősített dolgozók csoportjának teljesítményátlaga az összes fölvevett dolgozó teljesítményátlaga 3%-kal haladta meg, míg az alkalmatlan csoport teljesítményátlaga 15%-kal elmaradt attól.

— Az alkalmatlanok betanulási görbéje a belépéstől számított egy hónap múltán kezdett emelkedni, s végül is csak 46%-ot ért el. Az alkalmasaké viszont meredeken ivelt felfelé, és már a második hónap végére 72%-nál tartott. (I.m. 146—147.)

Vizsgálat filmkultúránk ügyében

Végre nálunk is katedraközelbe került a filmnevelés. Három bukaresti iskolában folyik már kísérleti filmoktatás. A probléma az egész világon foglalkoztatja a szakembereket. Talán nem sok választ el attól, hogy a filmesztétikai-vizuális nevelés is elfoglalja méltó helyét az iskolában. De addig is mitévő legyen a tanár, aki nem nézheti közömbösen, hogyan alakul diákjainak filmízlése.

Mindenekelőtt valós képet kell alkotnunk az ifjúság látáskultúrájának mai állapotáról, az ízlésformálás mai tényezőiről. Az alábbi riport ebben segíthet, s nem egy irodalom- vagy osztályfőnöki óra vitaindítója lehetne. A helyzetképből következtethetünk aztán a további tennivalókra. Látáskultúránk mai helyzete alapján kerülhet majd sor a filmízlés-formálás iskolai és iskolán kívüli lehetőségeinek, módszereinek, illúzióinak és valóságának felmérésére.

A Román Televízió magyar adásának egyik forgatócsoportja (Majtényi Éva, Sugár Teodor, Virányi Attila, Zakariás Klára — és a szerző) a tévé képernyőjén is felvetette filmkultúránk ügyét. Riportunk a filmankét készítése közben felvett beszélgetések alapján íródott.

Mozi kijárata. 7—8 éves „nézők“ verekednek. A plakáton: *Piedone, a zsarú.*

— Miért verekedtek?

— Ha másoknak szabad, nekünk is szabad!

— Szüleitek mit szólnak otthon?

— Nem mondjuk meg, hogy verekedtünk. Kikapnánk még otthon is.

— Mi tetszett nektek a filmben?

— A komisszár. Mert igazságos volt, és kinyomozta, kik terjesztik a fiolákat, kik hozzák be. Egyedül nyomozta ki, majdnem a legtöbb részét egyedül nyomozta ki. Kocsival üldözte a motorbiciklist — le a lépcsőkön. Vagy mikor a patakocskán keresztülszöktettek, ottan is a kocsit összetörött, és a komisszár alig tudott kiszállni. De kiszállott, és kiségtette a barátait, és elvették a fiolákat. Vagy akinek a szakállába a komisszár belécsipeszkedett, és hallal dugta be a száját. Vagy mikor a kopasz meg akarta ütni a komisszárt, és az félrebb lökte.

— Aztán jött a másik komisszár, és adott egyet neki...

— Halálfogással. Így, keresztbe.

Mesélik, mutatják.

— Minden filmet megnéztek?

— Igen. A *Mannix* azért tetszett, mert ő egyedül nyomoz. És van benne elég verekedés, lövöldözés. De a *Kojak*ban van egy akció, és azzal vége a filmnek. Kinyomozták, és vége a filmnek.

— Melyik filmet szereted a legjobban?

— Ezt a sárgát.

Egy hazai kalandfilm plakátjára mutat.

— Miért?

— Mert harcos.

A filmkritikus mondja:

— Van nekem egy unokám, hároméves. Egyik nap elővette a vállfamat, és azzal jött nekem, hogy nagytata, én most téged lelőttelek, terülj el. Honnan szedte ezt fel? Nem tudom. Mindenesetre elég korán. Sok az ilyenszerű film, jóval több, mint a ténylegesen nevelő hatású.

Falusi művelődési ház. A *Hét vőlegény hét menyasszonyt keres* című filmet vetítik.

A vetítés szünetében a széksorok között.
 — Községbeli vagy?
 — Igen.
 — Mi a foglalkozásod?
 — Tanuló.
 — Tetszett a film?
 — Tetszett.
 — Látom, jó hangulatban vagytok. Mi volt olyan mulatságos?
 — Az eljárás, ahogy hódították a nőket. Nagyon nevetséges volt, mert már tudtuk előre... mikor elrabolják a lányokat.
 — Láttad már a filmet?
 — Igen. Egyszer már láttam.
 — És most szívesen nézed meg még egyszer?
 — Valahányszor jönne, mindig megnézném.
 — Hányszor vetítenek itt egy filmet?
 — Talán négyszer.
 — Ha ma este például a kolozsvári színház játszana itt egy jó darabot, melyiket választottad volna: a színdarabot vagy ezt a filmet?
 — Hát mivel ezt láttam, a színházba mentem volna.
 — És ha nem láttad volna?
 — Akkor lehet ide jöttem volna.
 — Kedvenc színészetek?
 — Bourvil.
 — Nekem szintén.
 — Nekem Széles Anna.
 — Florin Piersic.

Idős néni a teremben.
 — A néni mióta jár moziba?
 — En, amióta a mozi megkezdődött. Már régen. Hanem járnak a gyermekeim is. Azok járnak.
 — Általában hány filmet néz meg?
 — Hát majdnem minden második este.
 — És ez milyen volt?
 — Jó volt.
 — Ki tetszett benne?
 — Nekem, nekem, azt mondom, mindegyik tetszett. Aztán nekik mi tetszett, tőlük is meg kellene kérdezni. Neked mi tetszett?
 — Rákérdez a mellette ülő lányra.
 — Nekem? Ahogy a nő meg tudja bolondítani a férfiakat. Ahogy rendbe-szedi őket...
 — Emlékszik a néni régi, híres filmszínészekre?
 — Hát pontosan...
 — Van a méninek televíziója?
 — A lányoméknak van, s a fiaméknak is van... Megyek hozzájuk, aztán belealszom. Ha nagyon álmos vagyok, ottan hagyom őket.

Uzon községben tizenhárom éve működik „filmszínház“. A mozigépész ennek az intézménynek a szervezője és vezetője is egyszemélyben.
 — Előfordul, hogy a terem sokszor nem telik meg vagy egészen üres. Mi ennek az oka?
 — Hát mondjuk, itt nálunk nagyon, de nagyon jól ment, kivált még két évvel ezelőtt. Most egy kicsit visszacsappant a látogatás, mivel nagyon sok tévé van a községben. Ez nagyon reagál a plánra. Mert, ugye, ha egy jó film van beletéve a televízióba, megnézik odahaza kényelmesen. Nagy különbség. Kivált télen is, ugye, mikor hideg van.
 — Nem tudják kifűteni a termet?
 — Mondjuk, nálunk a fűtéssel nincsen baj, mert mind a két csempében ég örökké a tűz, fa örökké volt. Szóval ez nem volt hiány nálunk, nagyon jól el voltunk látva fával. De mondjuk, ha egy jó film van a városon, mégiscsak ott nézik meg.
 — Miért?
 — Mondjuk, nálunk mégis keskeny film van, ugye. Városon pedig normálgépek, azok másképpen hozzák ki a filmet. A hangrendszer is más, nálunk gyengébb, nem olyan tiszta, nem olyan érthető. De mondjuk azért mégis, na, ivfénnyel dolgozom, két nagyon jó vetítővel. Szélest is tudok vetíteni. Ezelőtt

még voltak széles filmek, de mostanában nemigen kapok. Már van egy esztendeje, nem is vetítettem széles filmet. Mondjuk, ez is sokat reagál a plánomra. De azért, ha jó film van, mégiscsak eljönnek, a keskeny filmet is megnézik. Az uzoni nép nagyon szerette a filmet.

Városi mozi kijárata. Vetítés után. Tódul ki a közönség, legtöbben fiatalok. Hatalmas plakátok hirdetik: A PRÉRI, amerikai western.

- Mit láttál?
- Cowboyfilmet.
- Melyiket?
- Cowboyfilmet.
- Az mit jelent?
- Az azt jelenti, hogy a farmerek meg a hogyishívjákok megvédik a...
- Szereted a cowboyfilmet?
- Természetesen. Hogyne szeretném?!
- Még milyen filmeket szeretsz?
- Szerelmes filmeket, mint a *Love Story*.
- Mi a foglalkozásod?
- Szakmunkásiskolás.

- És neked tetszett-e a film?
- Érdekes volt a gyilkosság, ilyesmi.
- Miért?
- Hát elraboltak valami lovakat, s ilyesmi.
- Mi az hogy cowboyfilm?
- Pásztorokról van szó, akik a lovakat megvédik, ilyesmi.
- Foglalkozásod?
- Szakiskolás.

- És magának tetszett a film?
- Világos.
- Miért?
- Nagyon jó!
- De miért jó?
- Hát olvastam a „román“-t.
- Ki írta?
- Angol—francia adásban olvastam először, most át van alakítva az adás.
- Mármost a könyv?
- Mint a könyv. Teljesen másképp van...
- De ki volt a szerzője a könyvnek?
- Hát nem mondom meg, mert az eredeti címét én sem tudom pontosan

lefordítani.

- Nem a címét, hanem a szerzőjét.
- ...
- Foglalkozása?
- Lakatos.

— Tetszett a film?
— Tetszett. Mert ez egy olyan sorozatos film, mint amilyen volt a többi, *Bórharisnya*, meg mit tudom én...

- Általában milyen típusú filmeket kedvel?
- Én legalábbis ezeket nagyon szeretem.
- Hány filmet néz meg havonta?
- Havonta? Minden héten kétszer.
- Mit szokott megnézni?
- Nekem indiferent. Lehet az klasszikus, meg operett, meg szerelmes...
- Színházba szokott járni?
- Jaj hát a legkedvesebb a színház, ami létezik.
- Miért?
- A színházban az ember mégis valójában látja őket. A filmben még lehet trükkfelvétel, a színházban legalább... hát tanulmányoz...
- Mit lehet tanulni egy ilyen western-filmből?
- Hát nem nagyon sokat. Attól függ, hogy veszi. Van aki veszi saját részére tanulmányának, van aki pedig csak utánozza.
- Filmkritikákat szokott olvasni?

— Szoktam olvasni, mindig szoktak az újságban a kritikák megjelenni előre, mert a filmet megkritikálják előre, hogy hol van a hiba...

— Megnevezne egy jó hazai filmet?

— Hát. Hazai filmek közül is szeretem mindegyiket, sőt. Hát legjobban ami tetszett, nem tudnám megmondani pontosan. De amit láttam, véleményem szerint az *O floare și doi grădinari* tetszett a legjobban.

— Az egy indiai film.

— ...

— Foglalkozása?

— Én lakatos vagyok.

Fiatal házaspár *A preri* plakátja előtt.

— Most jöttek ki a moziból. Miért éppen a mozit választották ma este, mikor például a tévében jobb film ment?

Feleség: Ma azért jöttünk, mert a gyerekre van ki vigyázzon.

— És a film a tévében?

Férj: Hát nincsen tévénk.

— Tetszett a film?

Férj: Szerintem a legjobb western, amit csak láttam.

— Mi a véleményük a seriff magatartásáról?

Férj: Volt hibája is, de megvolt benne a jó is. Megvolt neki az oka, hogy úgy bánjon azokkal az emberekkel.

— Ha meg kellene győznie valakit, hogy nézze meg a filmet, mit mondana neki?

Férj: Hát a tanulságot.

— Mi a tanulság?

Férj: Az, hogy emberségesen... Meglopták, törvényre nem tudta adni, hát neki kellett... És megmutatta, hogy megértette...

— Foglalkozásuk?

Feleség: Most érettségiztem. Nem sikerült a felvételim.

Férj: Villanyszerelő vagyok.

Kenéz Ferenc költő, a *Munkásélet* szerkesztője:

— Fiatal bejáró munkást kérdeztem, miért jött a városba szórakozni. Cirkuszért, moziért — válaszolta. Látott-e munkásokról szóló filmet? Azt mondta, azokat különösképpen nem figyeli, úgy tudja, mostanában nem is készítenek ilyen filmeket.

Egyetemi város kávézójában. Középiskolások, egyetemisták.

— Az, hogy van filmkultúrám, azt jelenti, hogy véleményem van egy filmről. El tudok róla beszélgetni, mint egy jó könyvről, koncertről vagy képzőművészeti alkotásról. A filmet nem úgy nézzük, mint tömegszórakoztatási eszközt, hanem mint ami nyújt nekünk valamit, ami felér egy jó könyvvel, egy jó koncerttel...

— Mondjatok egy filmet, ami tetszett nektek.

— Chaplin *Aranyláza*. Vagy: *Aldassanak az állatok és a gyerekek!* A rendezője valami Brian..., nem Brian, hanem William... És a *Blow Up*. Azt hiszem, ugyanaz rendezte...

— Nagyon jó film volt és aktuális a Z.

— Tudod, ki rendezte?

— Costa Gavras. És Yves Montand játszott benne.

— És a hazai filmek közül?

— Andrei Blaier: *Mezei virágos képeslap* és Dan Pița: *Kőországi lakodalom*...

— Manole Marcus *A színész és a vadak*, Toma Caragiu játszta a főszerepet...

— Inkább az ifjúsági filmeket szeretem.

— Az a mi hibánk, hogy nem olvasunk filmkritikát. Egy ideig mindenféle filmet megnézünk, s csak egy bizonyos stádiumban alapozunk barátok, ismerősök véleményére, nem is beszélve arról, amikor a film címe vagy a producer neve mond valamit.

— És a western? Magyarosabban: a vadnyugati film?

— Unalmas.

— Én szeretem. A klasszikus western sokszor még jó is. Kikapcsol. Szórakoztat.

— Állandóan pufogtatnak, sablonos, néha monoton témák, tragédiába vagy paródiába forduló múlt századi sztorik. Jó volna már kicsit kinőni belőlük.

— Meg aztán a *Halálos tavasz*-féle filmek. Minket már nem tud érdekelni

az ilyen. Csupa giccs az egész. Az ember nem tudja megállni kacagás nélkül, mire az előttünk ülő, idősebbek mind felhördülnek.

— Vannak filmkritikák, amelyeket elolvasunk, autóbuszon, kávéházban elhangzó vélemények, és akkor várunk valamit a filmtől. Erre itt van egy ilyen szuperprodukción, egy ilyen *Halálos tavasz*, három ország készítette, sikersztori, melyen csak bosszankodik az ember. Vagy egyszerűen nem figyel oda, mert nincs mire. Azt a két órát meg el kell tölteni valahogy, beszélgetünk, vicceket mondunk, nem azért fizet az ember, hogy unatkozzon (!).

— Az utóbbi időben nálunk is fellendült a kalandfilmek gyártása. Az emberben feltámad a gyermek. Emlékszem, apám méhesét fegyverraktárnak neveztem ki, a káposztáshordó fedele volt a pajzsom, s mit nem adtam volna egy igazi kardért! A történelmi romantika a legérzékenyebb ponton érinti az ifjúságot.

— Nagyon-nagyon hiányoznak a mostani, velünk foglalkozó filmek.

— Most érzem, mennyire hiányzik, hogy az iskolában nem tanultunk film-történetet.

— Az iskola nem ad filmkultúrát. Tankönyvek kellenének. Be kellene vezetni a filmesztétikai oktatást.

— Számomra egészen érthetetlen, hogy miért szűntek meg Kolozsvár-Napocán is, Marosvásárhelyen is a filmmúzeumok.

Oláh Tibor filmkritikus:

— Ennek a nemzedéknek sokkal gazdagabb a filmkultúrája, mint a miénk volt az ő korukban. Ők belenőttek a moziba. Filmkultúrájuk eléggé szilárd, filmesztétikai kultúrájuk azonban nem eléggé fejlett. Hovatovább oktatásunknak is gondolnia kellene arra, hogy a film, mármint a filmtörténet is, odakívánkozik az irodalomtörténetek szomszédságába.

Bencze Ferenc színész:

— Filmoktatás? Én nem hallottam még sem mozinézó főiskoláról, sem mozinézó középiskoláról, de még csak mozinézó elemiről sem. Az esztétikai nevelést én úgy képezem el, hogy az ember jó filmeket lát a moziban. Minél több jó filmet lát, annál többet jár moziba. Most már csak jó filmek kellenek...

Szöcs István kritikus:

— Szerintem a filmnek a főproblémája az, hogy túl sok van belőle. Aki rendszeresen jár moziba, az hetente legalább két filmet megnéz. Számítsuk csak ki! Ez évente száz film. Tíz év alatt ezer film. Kizárt dolog, hogy tíz év alatt valaki ezer jó filmet láthasson. Viszont a rossz filmeknek — és ez az, amivel nem számolunk — éppúgy maradandó hatása van, mint a legjobbaknak.

Kenéz Ferenc költő:

— Véleményem szerint nemzedékünket gyakorlatilag nem készítették fel a filmélmény befogadására. Amit a filmből leszűr, az irodalmi tanulság, és nem filmesztétikai tanulság. Pedig ha van a mi korunknak sajátos formanyelve — az a filmszerűség. Néhány évvel ezelőtt két-három olyan sorozatot lehetett olvasni különböző napi- és hetilapokban, amely a nézők nevelésével kísérletezett. Az ember elvárná, vagy azt szeretné, hogy ez a felkészítés valamilyen gazdára találjon. Meg kellene próbálni a tömegjelzést — tömegjelenségről van szó — tudatosan befolyásolni, vagy ha kell, jó irányba téríteni...

A marosvásárhelyi filmmúzeumot „Adler bácsi mozijának” nevezték. Adler Jenő most egy művészfilmeket játszó mozi felelőse.

— Ennek a mozinak megvolt a kialakult közönsége, amely elvárja az igényes filmeket. Sok mindennel tartozunk ennek a közönségnek. Műsort kellene kinyomtatnunk magyarázó szöveggel. Sőt. El kellene beszélgetni a közönséggel. Mondjuk meg, milyen gondolatokat vet fel a film, és szólni kellene a filmnyelvről is. Akik hallották, tovább viszik. Elmondják másoknak is, mire kell felfigyelni a filmben. Ugy gondolom, erre a törzsközönségre kellene építenünk.

Falusi művelődési otthon. A mozigépész bejelenti a filmet.

— Kérném a kedves mozilátogatók figyelmét. Mára este pontosan nyolc — azaz el is múlt nyolc óra, bocsánat — vetítésre kerül egy nagyon jó amerikai filmem. Egy kitűnő, színes amerikai film. Csak egy filmet fogok vetíteni, mert két film, azt hiszem, nagyon hosszas lenne. És így csak egy filmet fogok vetíteni — egy lej huszonöt banival.

Csáky Zoltán

A székely hadrendszer és katonai társadalom a XVI. századig

A katonai szolgálat a székelység középkori történetének meghatározó tényezője volt. Annyira az, hogy ennek köszönhetően nemzeti szabadságjogainak és földközösségi termelőmódjának alapjai egészen a XVI. század derekáig — jelentős elemei pedig később is — fennmaradtak. A hadrendszernek a társadalmi-politikai jogokkal való összefüggései a székely történelemben jól nyomon követhetők; *mindaddig, amíg általános és fejenkénti hadkötelezettsége fennállt, a székelység meg tudta őrizni szabadságát is*, és viszont, amikor az 1562-es nagy felkelés után a fejedelmi hatalom az ún. gyalogrendet lefegyverezte, a társadalom nagyobb részét alkotó köznép évtizedekre jogfosztott osztállyá vált: fejedelmi vagy földesúri függőségbe került.

Ha a fentiekhez még azt is hozzátesszük, hogy a székelység a középkorban *katonai szervezetben élt*, eléggé megindokoltuk hadtörténetük kutatásának szükségességét; enélkül számos régi intézmény szerepe, fejlődési sajátossága egyszerűen nem érthető meg. Az ilyen irányú bűvárkodás azonban csak akkor vezethet eredményre, ha a régi történetírásnál jobban feltárja *a székely hadrendszer és a vele kapcsolatos székely katonatársadalom sajátosságait és gazdasági alapját*.

Mivel a székely társadalomfejlődésben, katonai társadalomban, valamint hadrendszerben az 1241-es tatárjárást követő időszak óta lényeges változások a XVI. században következtek be, ez nagyon alkalmas a székely hadtörténet kutatására. Ezért a XVI. századnak rövid tanulmányunkban nagyobb teret biztosítunk, mint a megelőző koroknak. A XVI. századi székely történet kutatásának egyébként is időszerűsége ad az, hogy az 1596-os székely felkelésről, amelynek a hadrendszerrel való összefüggései nyilvánvalók, ezekben a hónapokban országos szinten emlékezünk meg.

1. Székely harci alakulatokról már a XII. századból vannak értesüléseink: a *Képes Krónika* emlékezik meg róluk az 1116. évi olsvai és az 1146-os lajtai csatákról szólva. A XIII. században elsősorban a tatárok elleni harcokban tűntek ki, majd a következő századokban azokban a nagy katonai vállalkozásokban, amelyek célja a török hódítás megakadályozása volt. Ott voltak Zsigmond, a Hunyadiak, sőt Štefan cel Mare és mások hadaiban is. Történeti források tanúsága szerint *a székely haderő önálló egységet alkotott Erdély hadseregében*. A székely haderő zömmel akkor a könnyű íjász lovasságból állt, amely az ősi keleti harcmodort sikeresen alkalmazta. Ebben a vonatkozásban sokatmondó az a tény, hogy a kézdi székelyek hadi szolgálataik jutalmául kapták a XIII. században letelepedés céljából az Aranyos vidékét. Harci erényeik nem kerültek el Mátyás király titkárának, Bonfini Antalnak a figyelmét sem, s elismeréssel szólt a székely lovasságról az 1504—1573 között élt humanista történétíró, Verancsics Antal is.

A felsorolást persze folytathatnók, de úgy véljük, főleges, mert az eddiegiekből is eléggé kitűnik: *a székelység mint katonanép bukkant fel írott történelmünkben*.

Hadrendszerükről először Zsigmond király 1429-es, majd Mátyás király 1463-as hadügyi szabályzata, valamint az 1473-ban kiadott rendelkezése tudósít. Ez utóbbi és más források egyöntetűen mutatják, hogy a székelység hadkötelezettsége *általános* volt. (Az erdélyi megyékben csak a nemességet kötelezték hasonló szolgálatra.) A székelyeknek hadrakelés esetén *személy szerint*, ahogy akkor mondták, „fejenként” kellett táborba szállni, a *módosabbaknak lóval, a szegényebbeknek pedig gyalogosan*. Az állomány kétharmada kivonult, míg egyharmada otthonmaradt a *határok és várak őrzésére* (Székely Oklevéltár I. 196—199.; a továbbiakban: SZO.). Az egész haderőt a székely ispán vezette. A mozgósítás az alakulatok

vezénylése a csapattisztek feladata volt, akiket viszont közvetlenül az egyes székek főhadnagyai irányították. A hadfelkeltés céljából kivont kardot hordoztat- tak a helységekben, száldobokat és más eszközöket (például tűzhalmok gyújtását) használtattak fel (SZO. I. 198.). II. Ulászló 1499-i szabályzatából kitűnik, hogy a főtisztek az ellenőrzések és mozgósítások alkalmával igénybe vették „főemberek”, a székelységből kiemelkedő vezető réteg segítségét.

A székelység *katonai szervezetének* formái, valamint intézményei a sajátos hadrendszer és katonai társadalom függvényei voltak. Ezt a szervezetet az jelle- mezte, hogy minden más erdélyi területi közösséghez viszonyítva jobban és hosszabb időre megőrizte régi formáit és intézményeit. A megtelepedés után a katonai szervezet a településrendszer struktúráján épült fel.

A XII. és XIII. század folyamán nagyrészt kialakult a székelý falurendszer (a falvankénti település rendszere). A falvak csoportját később a területi elvek szerint szerveződött székek fogták közigazgatásilag egybe; ezek együtt alkották a székelýek földjét („Terra Siculorum”). Már itt szövé tesszük, hogy a „közigazgatás” akkor főleg katonai igazgatást és bíraskodást jelentett.

Katonai szempontból a falvakat tízes részekre osztották, aminek emléke máig is él több helységben az egyes falurészek neveiben: „al-tíz, fel-tíz, közép-tíz”. A tízedeket falvanként vagy falucsoportonként századokba szervezték. Ilyen alapon állt egybe az egyes székek hadereje, amely lovas és gyalogos alakulatokat foglalt magában. Hadfelkeléskor az egyes székek alakulatai megőrizték saját rendjüket, különállásukat, de általános felkeléskor az összes székek csapatai együtt képezték a székelý kontingenst. A haderő létszáma a XVI. században, amint a forrásokból kivehető, elérhette a 25 000—30 000-et is. A székelý alakulatoknak jól meghatá- rozott helye volt Erdély hadrendjében. János Zsigmond idején például, amint azt A. Gromo, aki rövid ideig a fejedelmi testőrcsapatok parancsnoka is volt, felje- gyezte, mintegy 10 000 székelý alkotta az erdélyi hadak elővédjét. Részleges had- bavonsuláskor egyes székek hadai külön-külön is kiállhattak; sokszor az egyes székek csak kisebb létszámú alakulatokat küldtek a táborba.

A katonacsapadok nyilvántartását a hét székelý szék főkapitányai („supremus capitaneus”) végezték. A korábbi források egyszerűen hadnagyt vagy katonai vezetőt emlegetnek; bizonyos, hogy a széki hadnagy, főhadnagy és főkapitány ugyanazt a funkciót jelöli. Ők gondoskodtak a katonák rendszeres kiképzéséről is. A tiszteket általában választották, bár a főtiszteket nemzetségi áganként megha- tározott sorrend szerint; a választás joga egyik fontos eleme volt a régi székelý szabadságnak. A tisztek megbízása rendszerint egy évre szólt, esetleg csak egy hadjárat idejére. A vezetők nagyobb része az előkelők köréből került ki, az egyes csapatnemek hadnagyai, főhadnagyai a lófők, időnként a gyalogrendűek közül is. Már említettük, hogy a székelý haderő parancsnoka a székelý ispán volt. Mivel azonban a székelý ispáni tisztség később beleolvadt az erdélyi vajdai, majd a fejedelmi hatalomba, a különálló székelý erők élére az összes székelýek főkapi- tánya, generálisa került, ami persze viszonylag késői képződmény.

A hadrakelés kötelező volt; elmulasztása a legsúlyosabb megtorlást vonhatta maga után. Oláh Miklós humanista író és a már említett Verancsics Antal jegyezte fel, hogy a hadba szólító parancsot megtagadó házát a közösség széthányhatta, őt magát megölhette. A hadbahívásnak ez a közösségi kényszer jellege (Szűcs Jenő hívta fel rá a figyelmet) ősi szokás továbbélését mutatta. Valóban, mi sem jellemzőbb a szabadságjogok és a hadbaszállási kényszer nemzetség-kori eredetére, mint az a tény, hogy a közösség azokat, akik a székelý szabadság ellen vétettek, éppoly módon büntette, mint a hadból elmaradókat (l. a székelý nemzetgyűlések határozatait).

Az előbbiekből felvázolt hadszervezet érvényben maradt egészen az 1562-es felkelésig (bár az 1540-es évektől lassú átalakulások következtek be), amely aztán gyökeres változásokat idézett elő mind a hadszervezetben, mind a székelý társa- dalomfejlődésben. De lássuk először a székelý katonai társadalom kialakulását és fejlődését.

2. Számos forrás utal arra, hogy a XIV. század közepére végbement a régi nemzetségi-törzsi székelý társadalomnak egy *egészen egyedülálló rendi jellegű tago- zódása*. E társadalmi megoszlás kifejtett formájában figyelhető meg az 1473-as, Mátyás király-féle rendelkezés tükrében. Rendi tagozódást említettünk, bár ez a kifejezés itt megtevésztő lehet, mert az olvasóban a hűbéri, feudális rendiség képét idézheti fel, annak földesúri-jobbági viszonyaival, amely az erdélyi megyékben is általános volt. A Székelýföld esetében azonban egészen más rendiség jött létre. Mert bár felbomlott itt is a régen nagyjából egységes társadalom, ennek nyomán elsősorban katonai jellegű rendek fejlődtek ki. Még pontosabban: ez a fejlődés

kialakította ugyan a székely társadalom hierarchikus rendi megosztottságát, de nem vezetett feudális típusú, antagonista osztálytársadalom kialakulásához. Lássuk erről a XV. századbéli források fogalmi rendszerét, és próbáljuk meg annak értelmezését.

Az 1463-as hadi szabályzatnak Erdélyre általánosan érvényes része, amikor meghatározza a katonai szolgálat struktúráját, főként ezeket a fogalmakat használja: nemesek („nobiles”), nemesek jobbágysai („iobagiones nobilium”), majd ezekkel kapcsolatban részletezi a kötelezettségeket (SZO. I. 196.). Vagyis a dokumentum kimondottan hűbéri, feudális osztályképletet érint. A kizárólag székely vonatkozású 1473-as rendelkezés viszont előkelőkről („primores”), lófőkről („primipili”) és gyalogokról („pedites”) beszél (SZO. I. 220—222.), azaz a székely társadalom sajátos katonai rendi tagozódásáról tájékoztat. Katonai volt ez a megosztás, mert a társadalom tagjait a hadban elfoglalt helyük szerint különböztette meg, ezért beszél lovasokról, gyalogosokról és vezetőkről. Ugyanakkor rendi jellegű is volt e tagozódás annyiban, amennyiben az említett kategóriák a családok vagyoni-társadalmi differenciálódását is kifejezték. Ezzel kapcsolatban jellemző volt, hogy az egyik rendből a másikba való átlépés általában vagyoni okokon múltott egészen a XVI. századig. Ez a tény és annyi más világosan kifejezésre juttatja, hogy a székely rendiség nem feudális alapokon állt. (Az erdélyi megyékben, ahol a társadalom rendisége feudális volt, a nemes a nemesi rend tagja maradt akkor is, ha elszegényedett.) A székely rendek között nem alakult ki feudális típusú függőség, alárendeltség, ellenkezőleg: a köztük való politikai viszonyok az eredeti székely jogegyenlőségben nyugodtak, legalábbis elvileg. Ez azonban itt nem vált teljesen üres formulává, mint az osztálytársadalmakban. Gondoljunk csak arra, hogy a faluközösségekben, a széki közgyűléseken és a XVI. század közepéig rendszeresen megtartott székely nemzetgyűléseken a közrendűek is a jogegyenlőségre hivatkozva védekeztek a felsőbbek uralmi törekvései ellen. Századokon át sikerrel, ám később kevesebb eredménnyel. De mindjárt látni fogjuk, ekkor támaszt kaptak a központi hatalomban!

Új jelenség volt a székely katonai társadalom fejlődésében egyes feudális társadalmi formák kialakulása. Ebben a vonatkozásban döntő bizonyíték az ún. földönlakók kategóriájának felbukkanása a XV. században. Ezeket a földönlakókat nevezték a későbbi források ősjobbágyoknak. Bár a katonai társadalom a faluközösség segítségével igyekezett saját rendiségén kívül szorítani a jobbágyságot, ez s más feudális elemek mégis kikezdték a katonai társadalom viszonylagos egyensúlyát. Ekkor avatkozott be a központi hatalom a társadalomfejlődés folyamatába.

Esetünkben Mátyás király megparancsolta az erdélyi vajdának — igaznak találván a hadi táborában lévő udvarhely- és marosszéki lovasok és gyalogosok saját előkelők elleni panaszait —, hogy a székely székekben a lovasokat és gyalogokat külön-külön írják össze, s a listán senki se merjen változtatni (SZO. I. 220.). A dokumentumból kitetszik, hogy az összeírás révén a katonacsaládokat kellett védelmezni az előkelők bizonyos törekvései ellen. A központi hatalom pedig azért állt ki a lovas és gyalog katonák mellett, mert érdeke volt a székelység katonai erejének fenntartása. Ilyen megfontolások következtében vált a központi hatalom az említett katonai rendek „szövetségesévé” a vagyonosabb és az állandó igazgatási tisztségeket betöltő primorokkal szemben. Látni fogjuk, hogy ez a szövetség nem mindig volt egyformán szoros és hatásos.

Mivel a kollektív katonáskodásra fogott székelységtől a hadi szolgálat hatalmas anyagi erőfeszítéseket és nagy véráldozatot követelt (akkoriban a háborús állapot volt a megszokott, a béke kivételszámba ment), hadi erejének megóvásáért a magyar királyok, majd az erdélyi fejedelmek sajátos jogokat biztosítottak a székelységnek, illetőleg — s ez volt a jellemzőbb — tiszteletben tartották bizonyos régi szabadságjogait. Ebben a vonatkozásban valószínű, a legényegesebb az volt, hogy a székelyek földjére nem terjesztették ki a király birtokadományozási jogát, ami Erdélyben, a megyei területeken annyira hatásos eszköze volt annak idején a feudalizmus elterjedésének (emlékeztetünk a jobbágyadományozásra, amely olyan nagy arányokat öltött, hogy a parasztságnak csak egy vékony rétege kerülhetett el a feudális függést). S mivel a székelyek közt régebben királyi birtokadományozási jog nem volt (vagy ha volt, egészen véletlenszerűnek tarthatjuk), a földhasználatot illetően életben maradtak a székely jogszokások, erőteljes támaszaiként a székely termelési módnak és katonai társadalomnak. További kiváltság volt, hogy a székelységet nem kényszerítették rendszeres adózásra, nem szállásoltak el falvaikban katonai egységeket; szabadon élhettek a sóhasználat jogával. Ezek s az öngazgatás jogai alkották az annyit emlegetett székely szabadságot („libertas“-t).

Térjünk át a székely katonai társadalom gazdasági alapjának felvázolására.

Az előbbieken kollektív kötelezettségekről és jogokról ejtettünk szót. Igen ám, csakhogy a székely hadrendszer egyik sajátossága értelmében az általános hadkötelezettség voltaképpen személy szerinti, „fejenkénti” katonai szolgálatban

nyilvánult meg. A katonacsalád férfiai attól a zsenge koruktól kezdve, amikor alkalmassokká váltak a fegyverfogásra (ez bekövetkezhetett akár a 15. életévükben), kötelesek voltak szolgálni addig, amíg fegyverhordozásra képtelennek bizonyultak. Az alkalmasság kérdésének eldöntése a szék kapitányára tartozott. Tehát a katonáskodás terhei a családok háztartására nehezedtek. S mert a hadi felszerelés beszerzése (a lőtartás, ruházat előállítás, az önélelmezés, egy ideig még hadbavonulás után is) nem lehetett olcsó mulatság, a családok megterhelése nagy volt. Ezt csak úgy tudták elviselni, ha megfelelő gazdasági bázissal rendelkeztek.

A meglepedés után, a katonáskodó székely család anyagi alapját a földművelést és állattenyésztést folytató gazdaság alkotta, amelyben megfelelő háziipari tevékenység is helyet kapott. Ez a gazdaság egyéni volt, de *kettős földtulajdon használatán nyugodott: a család létfenntartásához szükséges javakat azon a földön termelték meg, amelyet a földközösség bocsátott rendelkezésükre, illetve amely mint magántulajdon a családé volt (ezt nevezték örökségnek, hereditásnak)*. Eltekintve a termelési kérdésektől, minket most az érdekel, milyen hatással volt a kettős földtulajdon a székely katonai társadalom s benne az egyéni családok fejlődésére.

Több évszázados történelem tanúsága szerint a faluközösségi közföldek birtoklása megvédte a katonacsaládokat az elszegényedéstől, hiszen amikor a közösségek tagjai közt nagyobb vagyoni egyenlőtlenségek keletkeztek, a faluközösségek visszavették a családoktól a közföldeket, s újra kiosztották őket, bizonyosan a családok szükségleteinek szem előtt tartásával. Ez a közföldtulajdon ilyenformán fékezte a társadalom rétegződését, valósággal életője volt a hagyományos társadalomnak és életmódnak. De a köztulajdon mellett már korán terjedni kezdett a föld magántulajdon, s ez irtások, vásárlások, öröklések és közföld-kisajátítások útján gyorsan növekedett. A földmagántulajdon rendszere az egyes családok differenciálása révén egészen más irányt adott a székely katonai társadalom fejlődésének, mint a közös földtulajdon. Sietette a katonai rendek kialakulását, a társadalmi hierarchia meghonosodását. Hatása annyira erőteljes volt, hogy beépülve a sajátos székely hadrendszer struktúrájába, átalakította idővel a faluközösségek földosztási rendjét is. Erről a kérdéstről egy XVI. század közepén keletkezett, de korábbi viszonyokat tükröző oklevél tájékoztat.

Eszerint a székely falvakban a közösségi földeket („nyílföld“) a főnépeknek, lófőeknek és gyalogoknak „*kinek-kinek az ő conditiója szerint*“ adják. A lófé kétszer annyit kapott, mint a gyalogrendű, a főember pedig „*annál is többet*“. Mindezt azért, mert az egyes családok hadviselési kiadásai nem voltak egyformák; a főember többedmagával — valószínűleg szolgálva — állt ki, a lófé egy maga, de lóval s megfelelő hadi szerszámokkal, a gyalogos is személy szerint, de olcsóbb felszereléssel. Emellett a gyalogrendet kevesebb alkalommal szólították felkelésre, mint a két előbbi (*Erdélyi történelmi adatok* III. 252—253.).

A földhasználatnak ez a szokása, mivel idővel a közösségtől kapott földeket magántulajdonba mentek át, először a primori, majd a gazdagabb lófé-családok esetében s végül az összes katonáskodó rendeknél a földközösségek felbomlásához vezetett. Ezután a katonáskodó családok gazdasági alapját nagyrészt a magántulajdonban lévő szántók és kaszálók alkották; az erdők és legelők továbbra is közösségi használatban maradtak. Böződi György azt az időt, amikor a magántulajdonú szántók nagy túlsúlyba kerültek a közösségi szántóbirtokokkal szemben, a XVI. századra teszi. És ezzel feltárul a XVI. század társadalmi mozgalmainak és átalakulásainak nyitja: az elerőtlenedett falu- és földközösségek nem lehettek többé gátjai a közrendűek anyagi lesüllyedésének, s nem volt miből földosztással birtokossá tenni az *egyre szaporodó* katonai családokat. Következésképpen erősen megnőtt a szegény szabadok osztálya, mely társadalmi bázisa lett a régi egyenlőség, az „egalitarizmus“ jegyében fogant fölkeléseknek. S mivel e mozgalmak kevés eredményre vezettek, a lesüllyedt családok nem kis száma önként jobbágyi szolgaságra adta fejét. A XVI. században bekövetkezett tehát a székely katonai társadalom válsága.

3. Az 1562-es felkelés is az elszegényedő köznép, a székely gyalogrend kétségbeesett kísérlete volt szabad állapotának megőrzésére, de éppen ellenkező eredményre vezetett. Határkő a székely társadalomtörténetben, főleg azért, mert leverése után mintegy négy évtizednyi időszakra a hűbéri elemek túlsúlyba kerültek a székely társadalomban; úgy tetszett, hogy a katonai rendek társadalma teljesen széthull. A székely társadalomfejlődés fenti vonásait erőteljesen hangsúlyozni szeretném; voltaképpen a székely szabad társadalom és a feudalizmus között folyt a harc, de az előbbire nézve rosszabb feltételek között, mint korábban.

Az 1562-es felkelés leverése után végbemenő társadalmi átalakulások egyik szembevetendő jellegzetessége, hogy nem teljesen „organikus“, természetes úton mentek

végbe. Mert ha korábban a feudalizmus elemeinek előbb lassú, majd a XVI. század ötödik évtizedétől felgyorsuló terjedése mindenekelőtt a belső erők harcának eredménye volt, a felkelés után a *fejedelmi hatalom a felülről való, erőszakos társadalmi formaképzés eszközához folyamodott*, nevezetesen a jobbágyosítás, birtokadományozás, egy új katonai rend (darabontság) létesítése, tömeges lőfősítések módszere révén. Csupa olyan jelenségek voltak ezek, amelyeknek mását 1562 előtt csak szórványosan, mondhatni csirájukban találjuk meg. A felkelés (és a korábbi székely zendülések) mintegy megtorlásaként felbomlott a központi hatalom és a székely katonai rendek „szövetsége”, amelyről a bevezetőben szoltunk. Ennek pedig az lett a következménye, hogy a székely gyalogrend egy ideig saját vezetőrétege és a fejedelmi hatalom nyomása alá került; érthető, hogy e súly alatt össze kellett roppannia.

A felkelés után a fejedelmi hatalom és a nemesség sietett kimondani a gyalogrend szabadságának elvesztését, azt, hogy *jogilag* a fejedelem hatalma alá helyezték. Néhány év múlva, 1566 után a királyi (fejedelmi) birtokadományozás jogának a Székelyföldön való *általános gyakorlata* következett be; ennek eredményeként a fejedelmi hatalom alá vetett közszékely családok nagy számát székely előkelőknek és egyes lőfő-családoknak adományozták. A birtok- és jobbágyadományozások nem szüntek meg a század végéig, ami a régi közszékelyek sorait meggyöngítette, a jobbágytartó rétegek helyzetét viszont megerősítette.

A régi katonai rendek oldaláról közelítve a kérdésekhöz: két, korábban elsősorban katonai rend gyors bomlásnak indult — az előkelők rendje, amely nemesi réteggé vált, és a gyalogoké, melynek romjain kialakul egy új jobbágyosztály, illetőleg, amint látni fogjuk, egy új katonai rend, a darabontoké. Ez utóbbi azonban semmiképpen sem volt azonos a régi gyalogrend újjászületett változatával. Az átalakulások méreteinek és mélységének illusztrálására idézzük az 1562-es segesvári országgyűlés végzéseit: „Az főnépek az ő fősekégekben és az lőfejek az ő lőfőségekben minden székben szabadon éljenek, úgy mint az *nemesség az ő nemességökben, és az földön-lakókat, kiket jó igazsággal bírnak, úgy mint a nemesség az ő jobbágyokat, ők is jobbágyul bírnák.*” (SZO. II. 161—162. Kiemelés tőlem. — E.Á.) Tehát az eddigi primorok nemesi renddé, s a „földön-lakóik” jobbágyokká váltak. S ha itt csak az 1562 előtti ún. ősbjobbágyokat kell is érteni, a folytonos jobbágyadományozások révén ebbe a kategóriába került az 1562-ben fejedelmi hatalom alá jutott székelység jó része is.

Milyen átalakulások következtek be a hadrendszerben?

4. A felkelést követően a segesvári országgyűlés határozott az új hadrendről is. Eszerint „Az fő népek és lőfejek minden dézmának fizetéséből kivéssenek, de úgy, hogy ők is jó lovakkal, páncéllal, sisakkal, paissal, kopjákkal, hadakozóképpen jó móddal készen legyenek mindenkor úgy, hogy minden lőfő az ő lőfőségekről (családi gazdaság) az mű parancsolatunkra és országunk szükségére, valamikor kellettendek, egy-egy lóval indulhassanak” (SZO. II. 161—162.).

Mivel ez a paragrafus jórészt a már korábban is meglévő katonai kötelezettségeket ismétli meg, bár azt erőteljesen, paradox módon az *igazi változás abból tűnik ki, amit elhallgat*. Mert a segesvári országgyűlés az 1562 előtt legnagyobb katonai erőt képviselő harmadik rend katonai kötelezettségeiről szót sem ejtett. Ellenben félreérthetetlenül kimondta: „A székely község a mi szabad birodalmunk alatt légyen.” Ezt a határozatot a régi történetírás úgy értelmezte, hogy a régi gyalogrendet fejedelmi függőségbe, afféle kincstári jobbágyoságba helyezték, s hogy ebben sok volt az igazság, az abból is látszik, hogy a fejedelmek jobbágyként adományozták el egy részüket, míg másik részükből létrehozták a puskás gyalogok rendjét, de ugyancsak teljesen önkényes eszközökkel. Eltűnt tehát a XVII. század fordulójáig, Báthori Zsigmond, Mihai Viteazul, majd Bocskai István felleptéig a régi székely gyalogrend mint kollektív katonai erő. És lehatnyatlott társadalmi szabadsága is.

A segesvári országgyűlési határozatok jól példázzák, hogy a hadrendszer változása milyen nagy mértékben függ a gazdasági-társadalmi rendszer átalakulásaitól. Ebben az esetben a székely előkelők s még inkább az *erdélyi nemesség számára* a gyakori lázadásai miatt *megbízhatatlanná vált közszékelység mint fegyveres katona nemkívánatos: veszélyessé vált*. Mi sem mutatja ezt jobban, mint az az eset, amikor 1571-ben a volt gyalogrend képviselői (csak képviselői!) fegyveresen gyülekeztek Tövis alatti táborukban, hogy a Gyulafehérváron ülésező országgyűléstől elvesztett jogaik visszaadását kérjék; ekkor Báthori István parancsára a nemesek siettek szétzavarni a közszékelyeket, ők aztán kérelmüket csak írásban nyújthatták át (SZO. II. 328.). Pedig Báthori István erdélyi fejedelmként is, lengyel királyként is nagyra értékelt a székely katonát, de neki is, a

fejedelmi hatalomnak is a régi székely katonánál inkább alávetett s könnyebben fegyelmezhető harcosokra volt szüksége.

Az 1562-es felkelés után a székelység társadalma és termelőmódja is közéletűvé az általános erdélyi képhez. S valamennyire a hadrendszere is. Indokolt hát érintenünk az önállóvá vált erdélyi fejedelemség hadrendjének szerkezetét.

Erdély hadereje a XVI. század derekán állandó és felkelő seregekből tevődött össze. Az állandó hadsereget, melynek létszáma mindössze néhány ezer volt, egyharmad—egyharmad arányban állították ki a nemesek, székelyek és szászok. A felkelő sereg a nemesek és jobbágyság, valamint a székelyek és a szászok felkelő alakulataiból, tehát etnikailag románokból, magyarokból és németekből állt össze. A haderő létszáma Bíró Vencel szerint elérhette a 80 000-et (*Erdély belügyi fejlődése a fejedelemség megalakulása korában*. Kolozsvár, 1911. 30—35.). E szám azonban inkább elméleti beccsel bír, mivel a gyakorlatban ilyen nagy haderőt nem vontak össze abban az időben. Ennek egyik oka az volt, hogy a nagytömegű, de képzetlen hadsereggel kevés sikerre lehetett számítani* akkor, amikor szerte Európában kialakulóban volt az új harcászati, főként a löfegyverek elterjedése miatt. Ilyen összefüggésekben terelődött ismét a fejedelmi hatalom figyelme a katonailag képzett székelység erőtartalmáik felé.

5. De senki sem gondolt egyelőre a régi székely katonai rendszer teljes visszaállítására. A fejedelmi hatalom szándéka inkább az volt, hogy a székely haderőt minél jobban beleolvassza az erdélyi hadseregbe a székely katonai rendszer autonómiájának háttérbe szorítása révén. Ennek a katonapolitikai célnak a lényegét a korabeli történeti források ezekkel a szavakkal fejezték ki: „Ez veszedelmes támadásnak [1562] utánna is [...] a székelység felséged számára [a fejedelemtől van szó] Kapitányság alá vették.” (SZO. II. 281.) *A kapitányság alá vettetésnek* a katonai szervezetet illető jelentősége az volt, hogy a székelység fékentartására épített udvarhelyi vár („Székelytámad”), illetőleg a várhegyi vár („Székelybánja”) főkapitányai, akiket a fejedelem nevezett ki, a központi hatalom képviselői voltak, s aszerint cselekedtek; befolyásuk nagy volt, mert katonailag az egész székelység az említett két várkapitányság hatáskörébe tartozott. Némi szerepe volt még a görgényi várkapitányságnak is.

Mindennek következtében az 1562-es felkelést követően a székely katonai szervezet hierarchiájának csúcsán a fejedelem állt, s közvetlenül alatta rendszerint Udvarhely vára, esetenként Várhegy várának főkapitánya, székely főkapitányi minőségében. A központosítási törekvéseket és a székely katonai rendszer mellőzését szolgálta az új szokás is, hogy nem töltötték be, csak nagy ritkán, az egyes székek főkapitányi tisztjét. Nagyrészt megszűnt a tisztek választásának szabadsága, ami abból is kitetszik, hogy a fel-felhangzó panaszokból rendszerint nem hiányzott a szabad tisztválasztás jogának kérése.

S ezzel el is érkezünk egyik leglényegesebb kérdésünkhöz: igénybe vették-e 1562 után a régi gyalogrend katonai szolgálatait, s ha igen, hogyan?

Láttuk, hogy a segesvári országgyűlésen a harmadik rend katonai kötelezettségéről nem esett szó. A katonáskodás terhe utána nagyrészt valóban a lófők és primorok rendjére hárult, ami miatt telve voltak panasszal (viszont hadi szolgálataikat a fejedelem jobbágymányozással jutalmazta). Csakhogy a székely gyalogság elmaradását az erdélyi haderő is megsínylette, hiszen abban az időben a harcászati Európában szerte mindenhol növekvőben volt a gyalogság szerepe. Mindent egybevetve: az erdélyi fejedelmi hatalomnak szüksége volt az ingyen katonáskodó székelység erejére is, hiszen e kis ország kettős — török és osztrák — nyomás között nehezen tudta önállóságát megőrizni. Ezért aztán nem is maradtatott következetesen az 1562-es határozatok szelleméhez, és keresni kezdte azokat a módokat, amelyek útján a köznépet ismét katonáskodásra foghatná. Ennek a törekvésnek a során láttak hozzá egy új katonai rend, a darabontság létesítéséhez. Hogy a régi gyalogság helyén új, *puskás gyalogság* képzése volt a korparancs, azt már János Zsigmond s az első Báthoriak is tudták és szorgalmazták. Ezzel kapcsolatban térszűke miatt itt csak Báthori Kristóf 1580. március 31-én Gyulaférváron kiadott oklevelére hivatkozunk, hogy arról intézkedik, hogy *a magukat katonai szolgálatban kitüntetett sepsiszéki megnevezett jobbágysaládókat a sepsiszéki gyalogpuskások közé emeli* (SZO. V. 123.). Felmenti őket minden adófizetési kényszer alól, és arra kötelezi, hogy jó hadi készülettel, karddal és puskával fel-fegyverkezze, „hadra mindig készen álljanak“.

Ily módon szervezték meg tehát az új gyalogságot, amelyet ruházata után vörös darabont rendnek neveztek el. Hogy jelentős folyamatot indítottak el, azt

* Erre a kérdésre Pataki József volt szíves felhívni a figyelmemet. Ezért s más értékes észrevételeiért ezúttal is köszönetet mondok. Hasonlóan Magyarai Andrásnak is.

számok mutatják: 1602-ben 630 vörös darabont családok eskettek fel a császárnak, s mivel az akkori összeírás a történetkutatók véleménye szerint szerfelett hiányos volt, feltehető, hogy a vörös darabontok száma többre rúgott az említettél. Igazi virágkorát ez a rend a XVII. században éri el.

A vörös darabontság külön székely katonai rendet alkotott, amely viszont, a régebbi gyalogrendtől eltérően, nagyon hasonlított például a Kővár-vidéki román puskások rétegéhez; ez is kiváltságokat élvezett, s meglehetősen elkülönült a paraszti társadalomtól. Úgy látszik, hogy a székely gyalogpuskásokat is közvetlenül az erdélyi haderőbe osztották be, annyira, hogy jórészt kivették őket a székely hadszervezet kötelékéből, még Udvarhely vára kapitányának hatáskörét is igen megnyirbálták velük kapcsolatban (Jakab Elek—Szádeczky Lajos: *Udvarhely vármegye története*. Budapest, 1901. 204.).

A darabontság szervezésén túl, a XVI—XVII. század fordulóján kísérlet történt arra is, hogy a régi székely gyalogrendet az 1562 előtti hadrendszer szerint állítsák talpra. Itt Báthori Zsigmond, Mihai Viteazul és Bocskai István idejére utalunk.

6. Mivel az említett korszak mozgalmas politikai története eléggé ismert, itt csak néhány, a székely hadrendszerrel összefüggő kérdését villantjuk fel.

Báthori 1595-ben törökellenes hadjáratára készülve jutott arra az elhatározásra, hogy eltekint a segesvári határozatoktól, és fegyverbe szólítja a székely köznépet is, mégpedig a régi hadszervezet szokásai szerint. Megígérte a székely szabadság visszaállítását, viszont szabadságlevelében előírta, hogy a székelyek mindnyájan „személy szerint” és „a maguk költségén” kötelesek hadrakelni, valahányszor a fejedelem parancsolja (Jakab—Szádeczky i.m. 204.). Véres kardot hordoztatva a falvakban és városokban, táborba gyűjtötte a székelyeket, mintegy 24 000-es számban. Bár a székely haderő derékul küzdött a havasalföldi törökellenes hadjáratban, hozzájárult a katonai sikerekhez, a nemesség, helytelenítve a közszékelység felfegyverzését, megakadályozta Báthori szabadságlevelének érvényesítését. Így és más módon is előidézőjévé vált egy újabb felkelésnek, és megrendezte az ún. véres farsangot. Ismét bebizonyosodott — bár negatív példa révén — a székely szabadság és hadviselés közti egység. Ám ha le is hanyatlott a szabadság zászlója, a székelység katonai ereje, szervezete és erőtartalékai még mindig olyan tényezőket képviseltek, amellyel mindenkinek számolnia kellett.

Ebben az összefüggésben Mihai Viteazul és a székelyek kapcsolata releváns. Mihai szabadságot ígért, aminek fejében arra hívta fel a székelyeket, hogy „kiváltságai szerint fejenként és saját költségükön álljanak ki”. Hívására ismét összesereglett a székelység, s mivel Mihai tényleg visszaállította a székelyek szabadságát, a székely haderő hadi vállalkozásaiban jelentős szerepet játszott. (Demény Lajos: *Secuții și Mihai Viteazul*. Mihai Viteazul. București, 1975. 129—149.) A székelység célja az volt, hogy hadi érdemeivel szerezze vissza a szabadságot, és hogy ezáltal elkerülje a jobbágyi sorsot. Bebizonyosodott, hogy a székelység gondolkodása, tudata akkor erős nemzeti elemekkel átitatódott sajátos rendi (nem nemzeti) jellegű volt.

A XVII. század elején a székelység törekvései Bocskai Istvánnál találtak teljes megértésre. S mivel ebben a tekintetben a kor legjelentősebb fejedelmei Bocskai útját járták, lehetővé vált, hogy a székely katonai erő az egész XVII. század folyamán az erdélyi hadseregben kiemelkedő helyet foglaljon el.

Egyed Ákos

Karancsi Sándor: Ex libris

Romániai magyar népdalok

Régóta várt ajándék. Kéziratáról már a hatvanas évek elejétől kezdve tudunk. Készt, de biztosak voltunk abban, hogy megjelenik, hiszen ami benne van, „magyar népdal” címen is az emberi szellem hosszú időn át létrehozott nagyszerű közös terméke. Az 1973. évi *Korunk Évkönyv*ben biztató jelentést kaptunk róla: Jagamas János cikkét *Népzeneink kutatásának történetéről*, mely nem egyéb, mint a kötet eredetileg tervezett bevezetőjének részlete.

A *Romániai magyar népdalok* megjelenése pillanatától kezdve a magyar népzene fontos kézikönyveinek egyike. Ezért jó, hogy ugyanaz a Kritérium Könyvkiadó adta ki (1974-ben), amely viszonylag rövid idő alatt, figyelmet és tiszteletet érdemlő munkák sorával bizonyította, hogy a hagyománymentéshez különleges érzelme, szakértelme és áldozatvállaló ereje van. Jó, hogy a címlapon Jagamas János bizalomébresztő neve mellett a szöveggondozás tudományos értékéről Faragó József neve kezeskedik. Jó a nem hivalkodó, de tartós „kriterion” vászonkötés, jó — és fontos — a könyv végén a rövid, lényegretörő román és német nyelvű kivonat; jó, hogy gondosan elkészített mutatók segítenek a daltalok és szövegek közötti eligazodásban. Végül, de nem utolsósorban, jó a könyv terjedelme (29 és háromnegyed nyomdai ív), és jók belső arányai: 350 népdal részletes, de takarosan fogalmazott jegyzetekkel, a szövegekre vonatkozó rövid általános tájékoztatóval és szűkszavú, de a kötetben foglaltakra vonatkozó népzenei tudnivalókban (előzmények, a közlés elvei) kitűnően eligazító bevezetővel.

A 350 népdalt — mint ezt a bevezetőből megtudjuk — mintegy tízezerből válogatta ki a zenei közreadó, vigyázva a gyűjtött területek arányaira, még inkább arra, hogy a közölt dalok megbízható képet adjanak az általuk képviselt tízezerről. A szó szerinti arány — helyesen — csak annyiban módosult, hogy a pusztuló és értékes régi dallamok az úgynevezett új stílusúakkal szemben előnyben részesültek; ez utóbbiakból mindössze 46 került a kötetbe. Bartók

és Kodály 1923-ban az erdélyi magyarság népzenei bemutatására 150 népdalt adott ki — elenyésző kivétellel csak székely népdalokat (*Erdélyi magyarság. Népdalok*. Belső címlapján: *Erdélyi magyar népdalok*). Ez a 350 viszont nagy területről gyűlt össze; nemcsak a Székelyföldről, hanem korábban kevésbé ismert vidékekről, főleg a Mezőségről és Moldvából.

Ez a könyv tehát a romániai magyarság népdalkincsének korszerű antológiája. (Teljesebb és korszerűbb változata csak azután várható, ha — míg még nem késő! — a népzene-kutatók eljutnak az általuk eddig még nem vagy csak alig érintett területekre.) Olyan antológia, amelynek jó részét az iskolássá sablonosított „magyar népzenei” mércével felmérni sem tudjuk. Friss levegő csap ki belőle. Megteszi mindazt, amit nyomtatott gyűjtemény ma még egyáltalán megtehet: a népzene élő világával, annak merev skatulyázást nem ismerő, egymásba fonódó sokféleségével szembeállít bennünket.

Mindjárt az első dalon megakad az olvasó szeme. Szokatlan, hevenyészettnek látszó dallamképződmény. A jegyzet további nyolc, a Mezőség különböző falvaiból származó változatáról értesít; a népzeneben véletlenül előforduló friss jövevénynek tehát nem tekinthetjük. Ha pedig nem véletlenül és idegenül fordul ott elő (hiszen, a jelek szerint, a nép magáénak érzi), akkor nekünk — olvasóknak, népdalkedvelőknek, népzene-kutatóknak — is el kell fogadnunk úgy, ahogy van, akkor is, ha nem egyezik a „klasszikus” népdalról alkotott fogalmainkkal. Valószínű, hogy inkább fogalmainkat kell helyesbíteniünk és tágitanunk — erre e kötet folyamán jó néhány esetben kapunk még indítást. De maradjunk az első dallamnál. A kötet zenei szerkesztője műzenei eredetűnek tartja; népies dal-analógiát is említ hozzá. Annál több oka van a műdal-eredet sejtésére, mert a szövegből is leplezetlenül kilátszik a tudatos verscseráló keze nyoma: *Alatta szép kis kert virul, / Jó szag terjed virágról.* (Faragó József ki is mutatja az érintett vers-

szakról, hogy Szakál Lajos múlt századi népies költő *Szegény legény* című verséből származik.) Mégis — bár maga a kiinduló zenei gondolat származhat a műzenéből — a dallamnak természetesebb, a szokatlan szerkezetet is könnyebben elfogadhatóvá tevő magyarázata is lehetséges; mégpedig a hangszeres zene oldaláról. A dal — mint alcíme is jelzi — táncdal, pontosabban „kissek [leány-legénykor előttiék] tánca”. A jegyzet az archívumban levő változatokról közli, hogy közöttük három- és négysoros szerkezetűek egyaránt előfordulnak, a különböző változatokban pedig a sorok szótagszáma 8, 11, 12, 13 és 16 között váltakozik. Vagyis — a variánsok tükrében nézve — a dallam meglehetősen laza, motivikus szerkezetű. A félütemenként végig azonos ritmusséma szerint elrendeződő, nagyon egyszerű, sőt kezdetleges dallamvonal olyanféle rögtönzést sejtet, amilyeneket mezőségi hangszeres tánczenében „figurája”, „cifrája” vagy egyéb néven gyakran játszanak a zenészek a zárt szerkezetű dallamok közé ékelve. Amennyiben „figurából” — azaz motivikus közjátékból — önállósult ez a dallam, akkor éppen mint a régies, improvizáló tánczenélés egyik értékes, zárt formává merevült emlékét kell tudomásul vennünk. (Természetesen nem egyedülállóan ebben a nemből, hiszen a nagyon régi gyökerű, motívumismételgető dudazenéből, az úgynevezett „aprája”-ból is önállósultak szöveges dudánóták, és hasonló példák más népek zenéjében is bőven akadnak.) A dallam így is, úgy is C osztályú marad; de a C osztály ebben az esetben is, mint általában, nem jelenti azt, hogy néprajzi értékben hátrább vagyunk az A-nál és a B-nél. Bartók — mint mindnyájan jól tudjuk — azokat a dallamokat tette a C osztályba, amelyek stílusjegyei nem illettek bele a nagyon is egységesnek látszó előbbi két kategóriába. Ennek következtében viszont a C osztály — vagyis az egyelőre nem osztályozott magyar népi dallamok tömege — csaknem a magyar népdalkincs felét teszi ki! Aki a magyar népzében röviden megérthető iskolapéldát keres, az természetesen A vagy B osztályú — „rég” vagy „új stílusú” — dallamot választ, és a C osztályt mint bizonytalan területet elkerüli. A tudományunk viszont ma éppen ezen a területen van a legtöbb keresni és felfedezni valója: egyebek között régi korszakok sokféle értékes zenei emléke.

Csak gratulálni lehet a kötet zenei közreadójának a rendíthetetlen tudományos következetességért; a „szépségre” nem figyelő, csak a tudományos hitelességet szem előtt tartó, a kötet kezdő

dallamként C osztályú dallamot is közzélni merő bátorságért. Hogy éppen egy nem „szép” dallam került a kötet elejére, annak egyébként a közlés rendjéről választott és szigorúan tiszteletben tartott Kodály-féle kadenciarend az oka. Ami pedig a kimondottan szép dallamokat illeti, azt is bőven talál az olvasó a 350 között.

Talán túlságosan sokáig is elidőztünk egyetlen dallamnál, csupán azért, mert véletlenül a kötet első dallama. De aki könnyű és gyorsan elvégezhető olvasmányt akar, ne ilyen gyűjteményt vegyen a kezébe; mert ebben majdnem minden darabnak megvan a maga érdekes, részben megfejtett vagy csak ezután megfejtendő históriája. Itt éppen az okozza a kellemes olvasmányélményt, ha egy-egy dalnál megállunk, megnézzük a hozzá fűzött kitűnő jegyzeteket is, és — töprengünk rajta. A *Szegény árva asszony* balladájánál (5. számú) például azon, hogyan szólhatott dallama 1953-ban — és ki tudja hányszor még azelőtt és azután — a 28 éves moldvai asszony, Dobos Ferencné Balán Magda ajkán, hogy az a sok versszak miatti sokszori ismétlés folytán sem vált unalmassá. A népzenei lejegyző odajegyezte a dallam alá a különböző versszakok kottával könnyen kifejezhető dallameltéréseit, de nem írhatta oda azokat a tempó-, ritmus-, hangszín-, hangmagasságbeli árnyalatokat, amelyekkel a dallam feltűnés nélkül, érzelmeinkkel mégis jól követhetően hajlik a változó szöveghez és az énekes hangulatához — s amelyeket a kotta már nem tud kifejezni. Ez a mindössze huszonnégy főhangból álló, jelentéktelennek látszó kis zenei építmény ugyanis sokszor kipróbált és bevált régi szerkezet: a Rákóczi-nóta egy változata. A dallamcsalád egyházi és világi tagjaiból a legfontosabbakra már Kodály is felhívja figyelmünket *A magyar népzene* című könyvében. Magam egy felejthetetlenül szép változatát búcsús-énekként ismertem meg, még kisgyermek koromban, a kapunk előtt vonuló gyergyói és felcsúki búcsúsoktól.

A kottalejegyzésnek természetesen mindent ábrázolnia kell a hangzó valóságról, amit csak ábrázolhat. Tiszteletreméltó önfegyelmével és fáradságot nem kímélő lelkiismeretességgel tartja magát ehhez az elvhez a kötet zenei szerkesztője és a legtöbb dallam lejegyzője (egyben tanára és — Bartók, Kodály nyomán — mintaképe azoknak a fiatalabb lejegyzőknek is, akiknek még lejegyzéseit a kötetben látjuk). A kötet tartalmának csak mintegy 25 százaléka származik vázlatosabb, helyszíni lejegyzésből; a többinél: „A technikai lehetőségekkel élve, nem sajnáltuk azt az

időt és fáradságot, amelyet aprólékos lejegyzéseinkre, majd azok sokszori ellenőrzésére fordítottunk" — olvashatjuk a bevezetőben. Jagamas János iskolájában, több mint két évtizeddel ezelőtt — kitűnő bukaresti román népzenekeutatók nagyszerű munkájának hosszabb ideig tartó megismerése után — néhány hetet magam is eltölthettem. Éppen az idő tájt folyt a kolozsvári fiókiintézetben is a lepezgőbb gyűjtő- és lejegyző munka. Személyes tapasztalattól tanúsíthatom: a munka pontosságának rovására ott valóban nem lehetett időt és fáradságot kimélni. Sajnálatos dolog, hogy ez a tevékenység nem folytatódott ugyanazzal a lendülettel tovább, mint e kötet anyagának összegyűjtése idején, 1949 és 1955 között. Pedig mikor, ha nem a mi évtizedeinkben volna az ideje nagyban elvégezni azt a szakszerű gyűjtést — ahogy Brăiloiu megtervezte, és fiatalabb, részben ma is működő munkatársaival együtt végezte —, azt a részrehajlást nem tűrő feltárását és lejegyzését minden elérhető népzeneke — ahogy Bartóktól tanultuk?! Ott tartunk, hogy kelő tapintattal és szakszerűséggel közlekedő szakavatott folkloristák helyett népbámulni járó turisták veszik birtokba a még gyűjthető területeket. Ha jó szándékkal közlekednek, akkor is többet taposnak le a hagyomány pusztuló értékeny virágaiból, mint amennyit a maguk számára belőle leszakíthatnak. Tiszta szándékkal is csak a *maguk* számára, mert nem tudják — nem tudhatják —, mire és hogyan van még a tudományunk szüksége. A vásári forgatagban pedig óhatatlanul elindul a faluban egy olyanféle méltatlan folyamat, amelyet egyszerűen a hagyomány végkiárusításának nevezhetünk.

Közben pedig nagy általánosságban a szakképzett énektanárok, a zenei anyanyelv tanítói is csak madártávlatból ismerik a népzeneét. Fel tudják sorolni stílusait, dialektusait, formai jellemzőit (már amennyit ezekből eddig a tudomány tisztázott), szívhez szóló általánosságokat mondanak — ha van hozzá szó-készségük — a népzene eredetéről és hivatásáról; ugyanakkor a leglényegesebbéről még mindig nem tudja kellően felvilágosítani őket a tudomány: arról, hogyan lüktet a nép vére ebben a zenében, mik azok a finom rezdülések benne, amelyek csalhatatlanul kifejezik a nép jellemét? Az ilyen részletes elemzéshez pedig részletes lejegyzések kellenek — részletesek, de nem olvashatatlanul bonyolultak; olyanok, amilyeneket többségben a *Romániai magyar népdalok* is közöl. Olyanok, mint például az 55. számú (széki) dal, amelynek — mert a gazdagon improvizáló előadás szükséges-

sé tette — mindhárom versszakát folyamatosan leközölte a lejegyző, beleírva a kottába mindazt, ami csak írással jelezhető, s nem sajnálva a három versszakon át huszonkétszer beállítani a metronómot a finom tempóingadozások jelzésére. Aki egyszerűsített kottából vagy avatatlan közvetítőtől tanulja a népdalt, az csak valamiféle dallamemlékeztetőt vagy jobb esetben is dallamvázlat énekel; nem csoda, ha az iskolás gyerekek, ilyenek alapján, ugyanúgy megunják a népdalt, mint a hajdaniak a tandalt. Pedig még az (állítólag fesszesre szabott) új stílusú népdalnak is meg lehet adni az ízét-zamatát. Nézzük meg például a kötet 335. és 336. számú új stílusú népdalát; első ránézésre is megsejti a kottaolvasó: mi teremhetett azok szívében, akik — különösen az első világháború idején — oly tömegesen és annyi érzéssel fűjték ezeket a dalokat.

Olyan természetes, hogy már szóva tenni is oktalanságnak látszik, mégis jó, ha időnként rá gondolunk: a népzene az emberiség nagy, közös szellemi értékeinek egyike. A népek ősidők óta ösztönösen eszerint bánnak vele: jóhiszeműen és gátlástalanul veszik át egymástól mindazt, ami ízlésükhöz közel áll; tovább alakítják, rányomják egyéniségük bélyegét, a magukévá gyűrjék. Ez a hagyomány gyarapodásának legfőbb módja. Jó, ha „menet közben” tudunk egy-egy átvételt tetten érni; a hagyomány életének fontos alaptörvényét tanulmányozhatjuk rajta. Vegyes nemzetiségű területeken gyakrabban kínálkoznak ilyen példák, s a *Romániai magyar népdalok* közül ezek sem maradtak ki. A 19 éves magyar-szováti Kiss József (1950-ben) szebbnél szebb változataiban Erdély-szerte ismert szép keserves dallamot énekel — nemcsak régi magyar katonaszóveggel, hanem két szép román nyelvű lírai strófával is (283. számú dal). Egy magyarórdi „szegényes” táncdal szövegsorainak viszont nyolcadik szótagja olyan szótagpótló *u*, ami nem a magyar, hanem a román népdaléneklésre jellemző; a jegyzet szerint magyar szövegben ez a romános szótagpótlás nem egyedülálló eset Magyarórdon (31. számú dal). A 89. számú régi szépkényerűszentmártoni lakodalmas dalhoz a jegyzet ugyancsak román szövegű lakodalmas változatot közöl — de a románok által is énekel dal almásálomi magyar adatközlőtől származik. Találunk továbbá olyan dallamokat ebben a kötetben, amelyeknek szerkezete és variánsköre egyaránt a román eredet mellett tanúskodik — mint például a háromsoros 264. és 265. számú dal, valamint a *Tavas*, *tavas*, *gyenge tavasz* kezdetű trunki dal (304. számú), melynek szerkezete és előadásmódja a

régi stílusú, hangszerkíséretes román balladaelőadásra emlékezett.

Különösen olyan területen, mint a Mezőség, ahol többnyire valóban él még a népdal, és erős a hagyomány teremő-asszimiláló áthasonító ereje, tanulságos példáit lehet találni a műzenéből átvett, különböző fokon asszimilált dallamoknak és szövegeknek. Kötetünkbe — népzenei alapon összeállított gyűjteményről lévén szó — legfeljebb csak olyan műzenei eredetű dallamok kerülhettek bele, amelyekben még itt-ott felismerhetők a műzene nyomai, de már visszavonhatatlanul a népzene szférájába tartoznak; például a 2. (itt kivételesen nem látszik meggyőzőnek a jegyzetben említett népdalanalógia), a 256., a 258. vagy a 269. számú dallam. Nem lesz meglepő, ha majd a 280. számú szép széki dalszövegnek (*Megegendjen Szék városa...*) is megtaláljuk (talán a XIX. század eleje tájáról) műzenei gyökerét. Népzene-kutatásunknak (és magyar zenetörténeti kutatásunknak) még hosszú utat kell megtennie ahhoz, hogy a dallamokból itt-ott kicsillanó szokatlan fordulatokról, kívülről származó, de már átértelmezett stílusjegyekről hozzátartozóan bizonyossággal nyilatkozhassunk.

A szövegkutatásnak e tekintetben előnyösebb a helyzete. Részben azért, mert nagyobb múlttal és több tapasztalattal rendelkezik; de azért is, mert a szöveg műköltői elemeire könnyebben és meggyőzőbben lehet rámutatni. *Temetőben láttalak meg legelőbb...* — olvashatjuk az egyik szép széki dallam kottája alatt (24. számú) — minden sorban megismételve, helyi hagyomány szerint —, és nem kell sok humorérzék hozzá, hogy ne megbotránkozzunk, hanem inkább elégedetten mosolyogjunk a hagyományos cseréptányérból fogyasztott úri pempőn. Azok a gyomrok ott Széken és környékén erősek, nem árt meg nekik. Igazi népdal-

versszakok tömege közé egyrangúan elvegyítve ismeretlen szerzőjű népies dalversszakok mellett Petőfi, Czuczor, Szentiváni Mihály és mások többé-kevésbé folklorizálódott versszakaira bukkanunk. Egyebek közt, és nem utolsósorban, így kapja a népköltészet a nyersanyag-utánpótlást. A tanult költőké mellett két parasztköltő hangja is belevegyül a hitelen népi szövegek színes harmóniájába: Péter András naiv és megható „Borvizes ének”-e (145. számú) és a csikmenasági Erdélyi Sándor józsu székely humorral megverselt története egy megrészedésről és ennek következtében ökreinek elvesztéséről (165. számú).

Nem lehet eléggé méltatni a kötet jegyzeteit. A zenei közreadó minden jegyzet elején pontosan beszámol az illető dallamnak a kolozsvári intézet archívumában található [az 1955. október 1-éig gyűjtött — a szerk.] változatairól, és felhívja az olvasó figyelmét a legfontosabb kiadványokban eddig megjelent változatokra, illetve rokon jelenségekre. A szövegek gondozójától pedig jól dokumentált, koncentrált, érdekes tájékoztatást kapunk a dalok funkciójáról, mindenképpől pedig népköltészeti és irodalmi kapcsolatairól. Mintája lehet ez a jegyzetelés minden hasonló kiadványnak.

Mind ez ideig leginkább azzal foglalkoztunk, ami a *Romániai magyar népdalokban* valamiféle külön odafigyelést érdemel. A sajátos részletek megbeszélése után itt volna az ideje a könyv zöméről is szólni: arról, hogy mennyi szép népdal van ebben a gyűjteményben. Erre már nem maradt helyünk, de ez az, amit úgyszólván a könyv címének tudomásulvétele nyomán is mindnyájunknak tudniuk kell. Tudjuk azt is, hogy ahol a gyűjtemény darabjai termettek, kiapadhatatlan népzenei források vannak. Várjuk a folytatást.

Sárosi Bálint

Egy történelmi riport margójára

„A gyarmatok a gazdag országok számára az egyik legelőnyösebb tőkebefektetést jelentik [...] a gyarmati kérdés eme országok számára, már csak a nagy kivitelre dolgozó iparuk miatt is — lásd Franciaországot —, maga a piackérdés [...] Olyan tengerészet, mint a miénk, a végtelen tengereken nem nélkülözheti a szilárd támaszpontokat, védelmi berendezéseket és utánpótlási bázisokat... Ezért volt szükségünk Tuniszra, ezért

volt szükségünk Saigonra és Kokinkínára, s ezért kellett nekünk Madagaszkár [...] S nem mondunk le róluk soha!” — így szónokolt Jules Ferry francia politikus 1885. július 28-án a francia parlamentben, s ezzel a legfélreérthetlenebbül elismerte azt a viszonyt, amely a gyarmatokat az „anyaországhoz” fűzte.

Ne higgyük, hogy a gyarmattartók propagandája, agitációja nyomtalanul eltűnt

a közvéleményből. Továbbá, ne feledjük, hogy az egykori gyarmatok nyomában keletkezett független államok néha jelentős nehézségekkel küzdenek, vagy nem éppen demokratikus irányban fejlődnek, s még az is megtörtént, hogy egyikén-másikán a gyarmati elnyomást olyan adminisztráció váltotta fel, amely a neokolonializmus szövetségese. Egyzóval a független fejlődés útja az egykori gyarmatokon sem egyenes vonalú, inkább nagyon is ellentmondásos, néha erős megtorpanásokkal, sőt visszaesésekkel terhes... E feltételek között a gyarmati uralomra való történeti visszaemlékezés némi lakkbevonatot nyerhet, főleg a ponyvairodalom, a kalandfilmek és az egykori gyarmati tisztviselők, gyarmati tisztek által művelt divatos emlékirodalom nyomán, amely ha nem is közvetlenül, de másod-harmadkézből még hozzánk is elszivárog.

Éppen ezért minden olyan könyv, írás, film és más felvilágosító eszköz, amely a Föld bármely pontján — természetesen nálunk is — az egykori gyarmati rendszerről valamilyen vonatkozásban reális képet ad, demokratikus politikai tett. Heylesen tájékozódott tehát a Politikai Könyvkiadó, amikor Aszódy János történelmi riportkötetének* kiadására vállalkozott. Ugyanakkor csak sajnálhatjuk, hogy a kiadók ma még húzódoznak ettől a nagy nevelőerejű, tehát hasznos, ugyanakkor kedvelt műfajtól.

A műfaj, amelyről Aszódy nagyszerű könyve kapcsán szót kell ejtenünk: a történelmi riport. Behatóbb tanulmányt is megérdemelne ez a műfaj, de e helyen csak néhány elengedhetetlen vonatkozásra szorítkozhatunk.

Olyan korban élünk, amikor a gyarmati rendszer kialakulásának és felbomlásának története középiskolai lecke, pártoktatási kérdéskör és a sajtó híryanagának, kommentárjainak a tárgya. Azt, amit egykori tanárom humánumból, világnézeti kényszerből, talán tudományos meggyőződésből, de mindenképpen a tanterven felül nyújtott, ma minden történelemtanár a tanterven belül, kötelező módon oktatja.

Kötelezően, de vajon élményszerűen is? Mert a nevelés és az oktatás szintézise csak az ismeretanyag élményszintre történő felemelésével valósulhat meg. Viszont a kötelező ismeretanyagot még a legkiválóbb oktatók is csak kivételesen szerencsés körülmények összejátszásakor tudják élménnyé tenni.

Marx és Engels A német ideológiában azt írják, hogy „csak egyetlen tudományt ismerünk, a történelem tudományát”, a

továbbiakban pedig kifejtik, hogy a történelmet fel lehet ugyan osztani a természet történetére és az emberek történetére, de a történések e két oldalát lényegében nem szabad elválasztani szemléletünkben. Azt hiszem, egy nép műveltségének a lényege, hogy kérdéseit nem sub specie aeternitatis, hanem történetiségükben tudja szemlélni, és anélkül, hogy jóslatna vagy jóslatna magának, felismeri és megérti a világtendenciákat.

Gondoljuk meg: mikor Lenin az imperializmus alapvető ellentmondásait elemezte, s a gyarmati rendszer felbomlásának történelmi szükségszerűségét előre látta, a gyarmatok még szilárdan a gyarmattartók kezében voltak. S annak még csak öt-hat évtizede! De mi egy félszázad egy nép életében, és mi a népek életében?

Csak éppen ahhoz elegendő idő, hogy Aszódy könyvét nyugodt lélekkel tekinthessük történelmi riport-kötetnek. És jó volna, ha szemléletünkben a „történelmi” jelző nem feltétlenül tapadna az évszázadok vagy az évezredek fogalmához, térben pedig provinciákon túlra tágulna, s magában foglalná legszűkebb kozmikus otthonunkat, a Földet. És az is jó volna, ha mindnyájan megtanulnánk a század nagy leckéjét: önmagunk dolgát világ tükrében szemlélni, és önmagunk sorsát hozzáadni a világ sorsához. Mindezt el sem mondanám, ha egyetlen olyan kort ismernék, amelyben a felismerés és a megértés, a megértés és az értelmes tett között olyan nagy lett volna a tehetetlenségi nyomaték, mint korunkban. S nagy szerencsénk, hogy végzetes megfontolatlanúságra, ha van is mód, nincs hajlandóság. Ilyen történelmi adottságok között a tollforgató mi mást tehetne? Szolgálja a felismerést és a megértést.

Meggyőződésem, hogy Aszódy „légióskönyve” éppen ilyen szolgálattevő munka: azért vesszük kezünkbe, hogy hadd lássuk, miként is volt, de olvasás közben már mindegyre felmerül bennünk a gondolat: vajon miként lesz, vagy ami még jobb — miként legyen. Ó, nem a könyv vagy a történet végére találgatunk, hanem mindnyájunk holnapjára! Íme, egy sűrítve kiragadott részlet Aszódy könyvéből, hogy milyen módszerekkel járhatja be olvasójával az utat a volttól a leszig és a legyenig.

Így szólott a parancs, amelyet a légió kapott: „Gyújtásotok fel a kunyhókat, pusztítsátok el a marhaállományt, a termést, s ha kell, öljétek meg vagy ejtsétek foglyul a lakosságot...” Mikor is történt ez? Huszonöt éve! Önkéntelenül arra kellett gondolnom, hogy minden jóhiszemű ember helyeslésével két-három évvel azelőtt ilyen parancsok kiadásáért, sőt

* Aszódy János: A pokol zsoldosai. Az idegenlégió. Lapok a gyarmatosítás történetéből. Politikai Könyvkiadó. Bukarest, 1975.

végrehajtásáért felakasztottak néhány egyenruhás mániákust. Csak hogy akkoriban, amikor az Idegen Légió ilyen „pacifizálási parancsot” kapott, Párizsban — éppen abban a fővárosban, ahonnan a zsoldosokat és parancsnokokat kiküldték — felhangzott a tiltakozás: „Mi, francia asszonyok, esküszünk, hogy folytatjuk és fokozzuk a harcot a vietnami háború ellen!” A szabadságukért felkelt gyarmati népeknek pedig nemcsak a „fehér kepis” irgalmatlansággal s az őket pénzelő moloch-uralommal kellett számolniuk, hanem bízhattak és bíztak is Franciaország népében. Már 1947-ben a vietnami népi vezetés így értékelte a felkelés előre látható lefolyását: „... a gyarmati hadseregeket szétzilálhatjuk egy túlságosan elhűzódó hadakozás [...] vagy Franciaország népe nem akarja, hogy folytatódjék a vietnami háború, mozgalmak kaphatnak lángra a hadjárat, a reakciós gyarmatosítók ellen...”

Azt hiszem, ez a másfél oldalról általam sürített kivágás jól illusztrálja a szerző munkamódszerét és kiváló riporteri készségét, amely tulajdonképpen az írói tehetség egyik sajátos válfaja. Minden bizonnyal e három momentumra épülő kivágás az eseményeken túli gondolatsort is elindít az olvasóban, amely feltétlenül a demokráciának, a demokratikus szabadságjogoknak és a népi önrendelkezésnek a dicsérete.

Én például az ímént felvillantott összefüggéssel kapcsolatban arra gondoltam, hogy a Szajna szigetén, a Notre-Dame mögött áll G. H. Pinguson emlékműve annak a 200 000 franciának a tiszteletére, akiket Hitler SS-pribékjei elpusztítottak. Az emlékmű felirata: „Bocsáss meg, de ne felejt!” A kormányzat „telkiismeretét”, amely e művet állíttatta, jóval több mint 200 000 gyermek, asszony, öreg, kintókamrákban és „stratégiai falvakban” (értsd: lágerekben) elpusztított ember halála nyomja! Afelől

pedig Aszódy könyve sem hagy semmi kétséget, hogy az Idegen Légió és a másféle gyarmati hadak „kémelhárítói” éppen úgy értették és éppen úgy fel is használták a kínvallatás technikáját, mint Hitler pribékjei. Tehát: az emberség erkölcsi normája nevében mi a különbség, és kiknek szól a Notre-Dame mögötti felirat? Meggyőződésem szerint a különbség alapvető. A francia nép ugyanis az elmúlt évtizedek politikai és társadalmi viharaiiban megvédte demokratikus szabadságjogait, és azokra támaszkodva megvédelmezte a francia nemzet becsületét is. Viszont annak a népeknek, amely hagyja vagy kénytelen hagyni, hogy az önmaga feletti rendelkezés jogát kisajátítsák vagy elorozzák, végül olyan tettek ódiáját is el kell viselnie, amelyeket nevében, de megkérdésezése nélkül követtek el. Gondolom, a párizsi felirat a német népek hirdet bocsánatot, de ugyanakkor a népek felelősségére, a demokrácia jelentőségére emlékeztet, s arra, hogy Vietnam és Algéria népétől a francia népek sohasem kellett bocsánatot kérnie, mert fiai és lányai mindig tettek arról, hogy a francia népet ne lehessen összetéveszteni a francia gyarmatosító uralommal.

Nos, ilyen könyv az Aszódyé: bármely fejezetét olvassa is az ember, mindig másra is kell gondolnia. A jó történelmi riport ugyanis — ellentétben a tankönyvekkel és a tantörténelemmel — nemcsak oldalakkal és ívekkel mért terjedelemmel s a tartalomjegyzékből érzékelhető szerkezettel rendelkezik, hanem távlati is vannak minden irányban. A szerzőnek sikerült legyőznie a műfaj legnagyobb nehézségét: azt, hogy a jó riportnernek végig perrendszerűen kell bizonyítania állításait, a legnagyobb tárgyilagosságra kell törekednie, holott csak szilárd elvi alapon áll, pártos szubjektivitással lehet e műfajban meggyőző erejű, magas élményszintű alkotni.

Dáné Tibor

Mi a biofizika?

Nemcsak a nagyközönség, hanem a szakemberek számára is gondolatébresztő Vincze János könyve*, amely tavaly év végén jelent meg. Ez a munka, mint címe is mutatja, egy viszonylag új „hátartudományhoz” kívánja közel vinni az olvasót, s e célját a szerző rendkívül tömör, de könnyed stílusának, folyama-

tos gondolatvezetésének és tárgyi tudásának köszönhetően sikeresen megvalósítja.

Századunk tudományos fejlődése soha nem tapasztalt rohamlépésekkel halad előre: némelykor úgy érezzük, mintha varázsszöngyegen repülnénk, s úgy figyelünk az eseményeket. Ami tegnap még álom volt, ma már túlhaladott, és amit ma jóslani merészelünk, az meg sem közelíti a közeljövő eredményeit.

* Vincze János: A biofizika nagy fejezetei. Dacia Könyvkiadó. Kolozsvár-Napoca, 1975.

Sajátságos fejlődés jellemezte a tudományágak között a fizikát, mely az 1900—1940 közötti időszakban olyan „ugrásokkal” haladt előre, amelyek egyenként is több minőségi lépcsőfokot jeleznek. A fizikában kialakult egy duális szemléletmód, az anyag hullám—korpuzkula szemlélete, ami teljesen új megvilágításba helyezte a fizikai jelenségeket, s lehetővé tette a magfizika kialakulását és fejlődését — eljuttatva bennünket a békés atomreaktorok és a termonukleáris háború lehetőségeinek világvárába.

A biológiai tudományokat elsősorban a hatalmas méretű, egyre egzaktabb kutatómunka jellemezte. Roppant mennyiségű kísérleti adat halmozódott föl, a kutatásban egyre tökéletesebb műszereket alkalmaztak, bevezették a számítógépes adatfeldolgozást, s ezáltal szükségsszerűvé vált egy új szemléletmód kialakítása. Ez volt a molekuláris biológia. Eredményei valósággal szenzációk: a DNS kettős spiráljának felfedezése, az aminosav-szekvenciák megállapítása, a szervtültetések, a gének információs anyagának módosítása stb. Mindez természetesen fölvetette a szakember jogi és társadalmi felelősségének olyan vetületeit, mint az élet és halál kérdése, a biológiai egyensúly megbontása — akárcsak a fizika esetében, ahol szintén óriási hangsúlyt kapott a szakemberek felelőssége az emberiség sorsáért.

E két igen kiterjedt tudományág — a fizika és a biológia — szinte „pulzálóan” kapcsolódik egymásba: kialakult módszereik és szemléleteik nagyon sok kérdéscsoport vizsgálatakor szervesen egymásba olvadnak. El sem tudjuk képzelni például az úrkutatást ember nélkül — de akkor az élő szervezetnek a nem földi gravitációs erőkterekhez való alkalmazkodását kell ismernünk. A modern orvostudomány állandó jelleggel használja az izotópos laboratóriumi vizsgálatokat, de ez ugyanakkor feltételezi a sugárzások hatásának ismeretét az emberre. S a példákat még akármeddig szaporíthatnánk.

E hatalmas szintézis fontosabb vetületeit kapjuk Vincze János könyvében, az egyetlen hazai szakemberében, aki nálunk a fizika—biológia „szimbiózis” magyar nyelven való megírására vállalkozhatott, figyelembe véve szakmai képzettségét, valamint tudományos kutatómunkájának irányvonalat és eredményeit. Témájának ismerete feltételezi — a magától értetődő biológiai és fizikai ismeretek mellett — a speciális kémiai, orvosi, matematikai, sőt filozófiai ismereteket, ami nagyon meglepő az emberiség dolgát azoknak, akik hasonló tárgy fel-

dolgozásával próbálnának megbirkózni. Polihisztoraink ma már nincsenek, egyetlen ember sem képes mindent áttekinteni, de csak az találjon kifogásolnivalót egy ilyen széles skálájú és még forrongásban levő tudományágról szóló könyvben, aki őszintén meri vallani, hogy jobban megírta volna.

A könyv nyolc fejezetre oszlik. A molekuláris szintre vonatkozó fejezet egybefoglalja az atommag, az atom és a molekula kérdéseit a vízről és a makromolekulákról szóló szerkezeti ismeretekkel. Rendkívül érdekesek a polivíz biológiai aspektusai, valamint a hemoglobinszerkezet vizsgálata matematikai modellezéssel (amiről a szerző a *Korunk* „Tudományos Műhely” rovatában is írt), valamint az így kapott fehérje-törzsfázis zoológiai kapcsolatai. A következő fejezet ismerteti azokat az energetikai rendszereket, amelyek az atomok és molekulák kölcsönhatása alapján állnak, majd az ún. makroerg kóteseken keresztül tisztázza az élő szervezetek energetikai háztartását. (Nagyon jónak tartom itt a termodinamikai potenciálok sematikus rajzát, valamint azt, hogy a szerző sikeresen kapcsolja az elmondottakat a középiskolás ismeretekhez, s ezáltal nagymértékben elősegíti a fejezetben szereplő absztrakt fogalmak megértését.) Ezután tér rá az újabb fejezet az élő szervezetek morfológiai és funkcionális egysége, a sejt tárgyalására — olyan terjedelemben, amennyi éppenséggel szükséges a továbbiak kibontásához.

A könyv legértékesebb fejezete a negyedik, amely a szállítási jelenségek mechanizmusát mutatja be az élő szervezetekben. A szerző itt teljesen eredeti felfogásban, a legfontosabb kísérleti s elméleti bizonyítékok ismeretében és saját kutatási eredményeire is támaszkodva olyan ismereteket közöl, melyekhez hasonlókkal ilyen tárgyú szakkönyvben — egyetlen egységben keretben — alig találkozhatunk. Vincze János saját eredményeiből érdemes kiemelni a szállítási jelenségek szabatos, pontos meghatározását, az általa bevezetett integrál-differenciál egyenletet, az aktív és passzív mechanizmusok új elméletét, a pórusok fogalmának új típusú értelmezését stb. Látszik, hogy az e fejezetben foglaltak a szerző kedvelt kutatóterületét alkotják, ahol jelentős tudományos eredményeket is elért, s minden bizonnyal érdemes lenne csupán az itt tárgyaltak bővebb kidolgozása egy új könyv formájában.

A következő két fejezetben a szerző igyekszik a klasszikus strukturális fogalmak mellé beiktatni az újabb biofizikai kutatások eredményeit a szerendszerekről, készülékekről és analizátorokról. (Néhány érdekesség: a csontle-

mezek eloszlásának tanulmányozása. a vérhozam meghatározása vétag-kalorimetriás módszerrel, a negatív viszkozitás, az emberi szervezetben bekövetkező változások a súlytalanság állapotában stb.) A radiobiológiát, amely általában külön fejezetként szerepel az ilyen munkákban, a szerző beiktatta az élő szervezet és a környezet problémáit vizsgáló hetedik fejezetbe. Ezzel utalni akart arra, ami a könyv egész felépítéséből is kitűnik: hogy a tárgyalás fonalát a molekuláris szintről kezdi, a sejt szerkezetével, majd az egész élő szervezet leírásával folytatja, s végül rátér a biológiai anyag és a környezet viszonyára. E fejezet kitűnő ötleteket **pendít meg a cél**elmélet általánosításánál, mely az egyik legérdekesebb elméleti vonatkozása a radiobiológiának, s eljut egészen a nukleáris gyógyászati alkalmazásokig. Szintre a meglepetés erejével hat a többi, jól kiválasztott paragrafus is: a biocönózisok, a fajok kölcsönhatása, az anyagok körforgása, a bioritmusok, a növekedés és fejlődés, a stressz, a fajok evolúciója. E témák a klasszikus biofizika-szakkönyvekben általában nem szerepelnek, de itt és így érdekesen újszerű megvilágítást nyernek.

A zárófejezetben Vincze János „feltezi a koronát“ az egész könyvre: úgy van megírva, hogy bárki külön is elolvashatja. A kibernetika keretében be-

mutatja, hogyan válaszol az élő szervezet a külső és belső környezet ingereire. Rendkívül tisztán jelentkezik itt a viszszaacatolás elve a példákban, és a neuron modelljének bemutatása, a DNS-kód. s nem utolsósorban a rendszerelméleti megfogalmazások olyan gondolatokat ébresztenek, amelyek minden olvasó szellemi épülésére válnak.

Természetesen, mint minden könyvben. ebben is vannak apró hibák (például a tartalomjegyzékben *adszorbcio* szerepel, de a szövegben — helyesen — *adszorpció*ról van szó; a szerző a *stressz* szót így írja, noha a magyar szakirodalomban a *stress* írásmód az elfogadott; a 16. ábra jelöléseinek magyarázata hiányzik stb.). Mindezek a kis „szépséghibákra“ vonatkozó észrevételek semmit sem vonnak le a könyv értékéből, amely a legrangosabb hazai szakmunkák közé sorolható. A szerző azoknak írta, akiket érdekelnek, foglalkoztatnak a modern tudomány eredményei. Ajánlom különösen középiskolásoknak, főiskolásoknak, orvosoknak, biológusoknak, tanároknak és kutatómunkáival foglalkozó szakembereknek.

Dicséret illeti végül a Dacia Könyvkiadót is egyre számosabb és rangosabb magyar nyelvű tudományos könyvéért: reméljük, hogy a jövőben még sok hasonló szakkönyvvel fog megörvendeztetni bennünket.

Uray Zoltán

KÖNYVRŐL KÖNYVRE

DIE WOLKENTROMPETE. Rumänische Dichtung der Avantgarde

Irodalmi avantgarde — mennyit olvasunk róla irodalomelméleti fejtegetésekben és irodalomtörténeti traktátusokban, s ennek ellenére — legalábbis hazai viszonylatban — milyen kevés mű kerül a maga valóságában a szemünk elé! Egy-egy jobb középiskolást sem lehet már zavarba hozni olyan kérdésekkel, mint: mi a futurizmus, expresszionizmus, szürrealizmus? — ám ha például megkérdezzük, mikor és milyen hazai gyűjteményes kiadásban olvasott ilyen verseket, a látszólagos jólétesültség egyszerű lexikoncímszó-tudássá mérséklődik.

Könyvkiadásunk nem tett sokat azért, hogy akár román, akár magyar vagy német nyelven pótolja e hiányt. Az „első fecske“ Saşa Pană 1969-ben kiadott válogatása volt (*Antologia literaturii române de avangardă*), tavaly év végén pedig ennek alapján német nyelvű kötet látott napvilágot Anemone Latzina és Heinz Kahlau fordításában.

A román irodalom avantgarde alkotóit, folyóiratait, szerepét a korabeli és későbbi irodalmi fejlődésben kitűnően szemlélteti Saşa Pană bevezetője, amely rámutat, hogy a konstruktivizmus és a szürrealizmus volt a két fő irányzat, a futurizmusnak és dadaizmusnak nem voltak képviselői (bár ez utóbbinak, többek között, éppen a román származású Tristan Tzara volt egyik kezdeményezője 1916-ban). A kezdetek 1922-ig, a *Contimporanul* című folyóirat megindulásáig nyúlnak

vissza, de voltaképpen Urmuz első prózai írásaitól (1906—1908) kellene számítani a román avantgarde életkorát. Az előző folyóiratok és művek utóéletével, továbbhullámzó hatásával kapcsolatban a következő gondolatmenetet tartalmazza:

„Azt kérdezem, hogy *mit* és *mennyit* tehet magáévá ennek az antológiának a munkáiból a mai fiatal olvasó: vajon helyesen ítéli-e meg a két világháború közötti román avantgarde létét és jelentőségét? Ezek a versek ma »szelídeknek«, sőt logikusaknak tűnnek számára. Am éppen ez igazolja az itt említett írók avantgarde szellemét. Tegnap még abszurdaknak és agyszüleményeknek bélyegezték meg e verseket, ma pedig — tehát egy fél évszázad múlva — újra kiadják őket, ismert kritikusok komolyan és hozzáértéssel foglalkoznak velük, tankönyvekbe kerülnek, egyetemi államvizsga-dolgozatok, sőt doktori értekezések témájaként szerepelnek.“

Az antológia költői között a XX. századi román irodalomban jártas olvasó csupa ismerős névvel találkozók: Baranga, Bogza, Virgil Carianopol, Geo Dumitrescu, B. Fundoianu, Mihnea Gheorghiu, Gellu Naum, M. R. Paraschivescu, Virgil Teodorescu, Ion Vinea, Ilarie Voronca... S örömmel fedezzük fel, hogy a bibliográfiai adatokban — Miron Radu Paraschivescu neve alatt — a korabeli román folyóiratok mellett a *Korunk* is szerepel, arra emlékeztetve, hogy az író támogatta Gaál Gábort a 30-as évek román irodalmi életének bemutatásában. (*Kriterion*, Bukarest, 1975.)

M. J.

ZOLTÁN BOGÁTHY: INDREPTARUL PSIHOLOGULUI INDUSTRIAL

O. Bogáthy Zoltán, aki évei számát tekintve még fiatal ember, annak az új hazai pszichológusnemzedéknek a tagja, amely a lélektan „klasszikus“ és „örök“ problémái mellett a változó világ, a forradalmian átalakuló társadalom, a rohamosan fejlődő ipari civilizáció felvetette új kérdésekkel találja szemben magát. E kérdések nagy halmazából Bogáthy azoknak a tanulmányozása mellett kötött ki, amelyek — napjainkra önálló kutatási területté szerveződve — az *ipari lélektan* tárgyát alkotják.

Eredményes gyakorlati munkásságáról, amelyet elsősorban a resicai nehézipari kombinátban, e nagy termelőegység immár országos hírű ipari lélektani laboratóriumában fejtett ki, folyóiratunk olvasói 1973. 3. számunk *Tudományos Műhely* rovatából értesülhettek (O. Bogáthy Zoltán: *Ipari lélektan — valóság és lehetőségek*). Már ebben a tanulmányban — s Bogáthy másutt közölt cikkeiben, különféle tanácskozáson tartott előadásaiban hasonlóképpen — a gyakorló üzemi pszichológus mellett megmutatkozott az az elméleti szakember is, aki képes tapasztalatai általánosítására, kísérletei és megfigyelései rendszerbe foglalására: az a szakíró, akitől az ipari civilizáció útján rohamléptekkel haladó társadalmunk összes érdekelt tagjai joggal elvárták, hogy kezükbe adja ezt az időszerű és hasznos kézikönyvet (*Az ipari pszichológus útmutatója*). Az itt közölt részletet a könyv utolsó előtti fejezetéből válogattuk, amely — szellemes fordulattal — az ipari lélektan üzemi gyakorlatba való bevezetésének „lélektanát“ tárgyalja.

„Az alapvető feladat a munka problematikájának megoldása, amit a termelés szüntelen fejlődése és szakosodása jelöl ki, s ami szükségessé tette az üzemi lélektani laboratóriumok megszervezését — kezdetben a nagyobb vállalatoknál.

A szükség felismerése nyomán e vállalatoknál pszichológusokat és szociológusokat alkalmaztak, anélkül azonban, hogy előzetesen tisztázták volna szerepüket és státusukat. Alkalmazásuk tényével a vállalatok vezetősége általában leróttak tekintette minden kötelességét e szakemberekkel szemben. Utólag aztán megértették munkájuk jelentőségét, s a legtöbb helyen növelték létszámukat, egyidejűleg a laboratóriumok működéséhez szükséges technikai felszerelést is biztosítva számukra.

Az említett nagyvállalatok példája más termelőegységeket is arra ösztönzött, hogy — belátva a lélektani laboratóriumok hasznosságát — lépéseket tegyenek megszervezésük érdekében.

A termelés bonyolult folyamatai során, az üzemek sokoldalúan összetett ember—gép rendszerében felmerülő problémák megoldása több szakember (pszichológus, orvos, mérnök, toxikológus, szociológus, pedagógus, közgazdász) együttműködését igényli. Azoknál a vállalatoknál, ahol e problémák megoldásának jelentőségét felmérték, nemcsak a megfelelő szakember-személyzet alkalmazásáról és a munkájukhoz szükséges felszerelés beszerzéséről gondoskodtak, hanem — ami még fontosabb — a vezetőség támogatja a lélektani laboratóriumokban dolgozókat, be-

hatóan érdeklődik munkájuk és terveik iránt, javaslataikat nem tekintik fölösleges beleszólásnak az üzem dolgaiba. Mégis ma még elég kevés ilyen laboratórium működik országszerte — pedig a munkabalesetek megelőzésére, a munkaerővándorlás csökkentésére, a dolgozók integrálódására, a selejtes termelés visszaszorítására stb. tervezett és sikeresen lebonyolított akcióik számtalanszor bebizonyították hasznosságukat.“ (*Editura științifică și enciclopedică. Colecția Psyché. București, 1975.*)

V. Z.

JELENLÉT

A kötetben szereplő írókat és költőket a felszabadulás élménye felnőttkorban érte. Mindannyian huszadik életévükön innen vagy túl, de a harmincon innen élték át a nagy történelmi fordulóponthoz, egyesek már írói múlttal, mások csak anyagot gyűjtve a jövőndő irodalmi tevékenységhez. 1975-ben a magyar irodalmi élet derékhatárhoz tartoznak. Hogy 66 írásuk (huszonkét íróé és tizenkét költőé) egyetlen kötetben jelent meg, csakis egyféleképpen értelmezhető: megírásuk — ahogy ezt a kötet címe is jelzi — jelenlétüket bizonyítja, fizikai és szellemi jelenlétüket országuk-nemzetük társadalmi-politikai létének minden eseményénél. A társadalom tagjaként — emberként és íróként. Alább Major Ottó tanulmányából közlünk részletet:

„Hogyan lesz az ország egyik leggazdagabb főurából társadalmi forradalmár? Hogyan tart ki egy hosszú életen át választott eszményei mellett, miközben kudarcok, csalódások, személyes sérelmek érik, s hogyan jut el végül a kommunizmusig? Ezt feltárni, megrajzolni jövőndő monográfusok, életrajz- és regényírók izgalmas feladata. Bizonyos azonban, hogy ezt a metamorfózist a hozzá legközelebb állók közül is kevesen értették. Ezért nevezte barátja, *Jászi Oszkár* szfinxnek Károlyit. De magában a forradalmi mozgalom vezetésében is voltak, akik kételkedve, bizalmatlanul fogadták a grófi forradalmárt, aki — ezt el kell ismerni — csakugyan rendhagyó jelenség volt.

Hiszen lehetett volna Tisza István utóda, az ancien régime leghatalmasabb embere, de ő a függetlenségi ellenzék élére állott. A háborúvesztés után felhasználhatta volna az antantnál tekintélyét és befolyását osztálya érdekében, de ő a forradalmat, népe érdekét választotta. Forradalom alatt tálcán kínálták neki az ellenforradalom fővezerségét. De ő inkább kívánta kormánya balszárnyának, a radikálisoknak és a szociáldemokratáknak szövetségét, mint Horthy babérait. A szociáldemokrata jobboldal nyomásának engedve, eljátszhatta volna a forradalmat vérbe fojtó Noske és Scheidemann gyászos szerepét, de ő nem volt hajlandó lövetni a forradalomra. Miután saját kormánya szociáldemokrata miniszterei megkerülték, és a háta mögött egyeztek meg a kommunistákkal, holott ezt a megegyezést éppen ő ajánlotta és szorgalmazta, valóban félreállhatott volna, de ő közkatonaként ajánlotta fel szolgálatait a Tanácskormánynak, és végzett igen értékes diplomáciai munkát. (Példát adva ezzel is — mint egyébként egész további életével — a forradalmár kötelező puritánságára.) És Károlyi a Tanácskormány bukása után sem hasonlott meg, mint oly sokan. Nem lett az emigrációban sem áruló, se »két és feles«, se neokrisztianus vívódó, hanem éppen ettől kezdve valotta magát marxistának, s kötött szövetséget az üldözött kommunistákkal. Ez a Károlyi a magyar történelemben csakugyan példa nélkül álló, s magában a forradalmi mozgalomban is szokatlan jelenség. De hát az emberi és államférfiúi nagyság egy nemzet történetében sosem volt, és soha nem is lehet tipikus és általános.

A Károlyi-szfinx rejtélye nem is rejtély valójában. Egyéniség és történelem, jellem és lehetőség kivételes találkozása. E jellem belső logikája szükségképpen kapcsolta össze a nemzet sorsát a társadalmi haladással.“ (*Szépirodalmi Könyvkiadó. Budapest, 1975.*)

G. Gy.

Művelődésünk új dimenziói

A politikai nevelés és a kultúra kongresszusát megelőző időszakban országszerte összegezik a szellemi javak teremtői és igénylői — egy szakadatlan folyamat felé ívelő szakaszán — a mindennapi igények és a messze tekintő elvek általánosabb érvényű tanulságait. Szerkesztőségünkbe látogató műszaki értelmiségiek számoltak be többek között arról, hogy az üzemi könyvstandok százezres forgalmat bonyolítanak le, s egyre csökken a vállalati könyvtárak látogatottsága, abban a mértékben, ahogyan az emberek művelődési eszménye és lehetősége az egyéni könyvtárban találja meg a kultúra bázisát. Fontos művelődésszociológiai tanulságokat kínálna ennek a jelenségcsoportnak a tudományos feltárása és összehasonlítása azokkal az adatokkal, amelyeket Dankanits Ádám idéz (MŰVELŐDÉS, 1976. 2.) a régi *Korunk* idevonatkozó anyagaiból. Az olvasók és az írók társadalmi hovatartozása messzemenően hatott a két világháború között a romániai magyar irodalomra, és nem csupán közvetlenül ideológiai vonatkozásban. Világosan kitűnik ez Jancsó Elemérnek a *Korunk* 1933. 2. számában közölt tanulmányából: „Az erdélyi irodalom zöme kimondottan középosztályirodalom. Ez az osztály adta az írók és az olvasók táborának nagy részét [...] Különösen divatos a történelmi regény. Jellemző ez a középosztály ideológiai érdeklődésére, mely a jelentől elfordulva a távoli múltban keres vizsgálatot vélt és valódi panaszaira.“

A tartalmi vonatkozásoknál nem kevésbé beszédesek a könyvkiadás statisztikai adatai, amelyeket a szerző György Lajos kimutatásából idéz Dienes Lászlónak a *Korunk* első számai egyikében közölt cikke alapján. Hat év alatt — 1919 és 1924 között — „1066 magyar könyv jelent meg Erdélyben“, ami „az impériumváltozást megelőző idők két évtizedének termelésével ér fel“. Nyilvánvaló, hogy ez az adat szorosan összefügg a fordulatot követő művelődési decentralizációval. Jellemző a művelődés struktúrájára, hogy arányaiban a könyvkiadás így oszlik meg az idézett szakaszban: egyharmadát a szépirodalom alkotja, a tankönyvek csaknem egynegyedét, de mindössze 19% a szaktudomány, illetve a népszerűsítő irodalom aránya. Hat év alatt kb. egymillió magyar könyv jelent meg Romániában, ennek 47%-a Kolozsváron, a többit — az arányok sorrendjében — Nagyváradon, Brassóban, Aradon, Temesvárott, illetve Marosvásárhelyen adták ki. „E mérleg alapján tehát kiderül — állapítja meg Dankanits Ádám —, hogy egy romániai magyar lakosra hat évente sem jutott egy könyv!“

Mindazokra, akik számára a régi *Korunk* évfolyamai hozzáférhetetlenek, az egykori közművelődési viszonyokat akár az általánosságban megfogalmazott igények, feladatok, akár a szociológiai apparátussal végzett kutatás szintjén tükröződő tények a reveláció erejével hatnak. Ismertetésükkel Dankanits eléggé nem méltányolható szolgálatot tesz művelődéstörténetünknek. „Hétszázak részére, hetvenek épülésére“ csepegtetik a nyomdák a kultúrát, állapítja meg a *Korunk* 1927. 7-es számában Halász Sándor, és 1940-ben, az utolsó számok egyikében már csak szignó mögé rejtőzve számolhat be Cz.A. a szatmári munkásság könyvinségéről: „Komoly értelemben vett könyvvásárlásról ennél a rétegnél [ti. az ipari munkásságnál — Sz.J.], melynek heti keresete gyakran alig haladja meg egy valamirevaló magyar könyv árát, természetesen szó sem lehet“, s így érthető, hogy „Szatmár magyar anyanyelvű lakosságának kb. 10%-a olvas“. Az összefüggések hátterét Gaál Gábor már 1927-ben látta: „Ahol nagy a csecsemőhalandóság, ott rosszak a gazdasági viszonyok: nem telik védőeszközökre; de rosszul áll a műveltség dolga is — mert ez is védőeszköz — és erre sem telik, se a zsebeknek, se a léleknek.“

Mikor áll jól a műveltség dolga? Kikből áll a műveltek társadalma? Ne kontárkodjunk a művelődésszociológusok dolgába, és ne vágjunk elébe az eddigieknél szélesebb körű és szakszerűbb vizsgálatok adatainak és konklúzióinak. Emlékeztessünk viszont arra, hogy az elmúlt években szóban és írásban sokat és sokan vitatkoztak, egyesek ingerültebben, mások józanabban arról, hogy miként áll a „hivatásos műveltek“ — írók, tanárok, szakemberek — műveltségének dolga. Szó esett nemzetiségi kultúránk lehetséges és kívánatos korszerűbb, teljesebb struktúrájáról,

s ezen belül többek között arról is, milyen legyen, milyen lehet irodalom és filozófia viszonya. Legegészségesebb megállapításaiban ez az eszmecsere soha nem törekedett arra, hogy valamiféle hierarchiát állítson fel. Leszámítva természetesen a minőség hierarchiáját, az egyetlen rangsort, amely a szellemi alkotás birodalmában érvényes lehet.

Hogy szakmai és egyéb elfoglaltságokon végül is a józan belátás győzött, a minőség igénye, arról legutóbb annak a magát önkéntesnek tudó közösségnek az eszmecseréje győzött meg, melynek tagjai az 1975. év könyvének kijelölésére vállalkoztak (UTUNK, 1976. 9.). A kolozsvári Kritikusok Díja — mert a Pezsgő-díj lényegében ez —, akárcsak az előző években, most is méltó művet jutalmazott. Új volt viszont az érvelés minősége, a szubjektivitást, elfoglaltságot szinte teljesen mellőző hang, s ezt kell mint művelődésünk érettség szintjének jelét az egész olvasó társadalom figyelmébe ajánlanunk. Megnövekedett a Pezsgő-díj zsűrijében a filozófia fajsúlya, vagyis az elmélet, aminek bizonyos típusú vitákat lezáró és igényes döntéseket ígérő jelentőségét nem lehet eléggé hangsúlyozni. Ha pedig az esztétikai indítékú műelemzésben jártas zsűritagokhoz hozzászámítjuk a két irodalomtörténészt, s utoljára, de nem utolsósorban azt a kritikust, aki eddig is a magas elméleti kultúra szempontjait képviselte az elmúlt évek könyvei megítélésében — akkor már csak az marad hátra, hogy ettől az önkéntes testülettől egyenként is elvárhassuk, és az eddiginél gyakrabban lehessen tapasztalnunk azt, amit mostani közös fellépésük tudásában, komolyságban és felelősségérzetben felmutatott.

Sz. J.

A PRAGMATIZMUS A KORTÁRS GONDOLKODÁSBAN (Era socialistá, 1976. 4.)

Ludwig Grünberg, a kitűzött cél jellegéhez mérten viszonylag kis terjedelmű tanulmányában nem kisebb feladatra, mint a pragmatizmus történetének bemutatására, a modern polgári társadalom által meghatározott, úgynevezett „gyakorlati” igények és a pragmatizmus kapcsolatának az elemzésére vállalkozott. Írásának értékét és hasznát csak növeli az a tény, hogy a szerző, miközben a fenti célt érzékeny filozófiai elemzőkészségre építve valósítja meg, állandóan utal arra az alapvető különbségre is, amely a pragmatizmus gyakorlatfogalma és a marxizmus praxiselmélete között létezik. A tanulmány egésze alapján nyilvánvaló, hogy Grünberg a pragmatizmus elméletének felvázolását és az általa felvetett ismeretelméleti, pedagógiai és szociológiai problémáknak az elemzését is azzal a céllal végzi, hogy kimutassa, mennyire elhibáztak azok az álláspontok, amelyek Marx filozófiájában a pragmatizmus sajátos megnyilvánulását látják.

A döntő különbségek aláhúzása érdekében Ludwig Grünberg előbb az úgynevezett „életfilozófia” és a pragmatizmus kapcsolatára utal, és joggal vonja le azt a következtetést, hogy a pragmatizmus tulajdonképpen az „életfilozófia” egy „technokratikus változatának” tekinthető. Már az első pragmatisták, Peirce és James úgy vélték, hogy a pragmatizmus az élet által felvetett problémák elemzésének módszere.

A tanulmány gnoszeológiai szempont-

ból legfontosabb része a második fejezet, amely a pragmatizmus igazságelméletét elemzi. Itt Grünberg I. E. Benthleylet is idézve jut arra a következtetésre, hogy James pragmatizmusa praktícizmus, amely szerint egy eszme azért igaz, mert hasznos, míg a marxizmus szerint az igazság az objektív valóság adekvát tükrözése. Innen a marxizmus és a pragmatizmus kibékíthetetlen ismeretelméleti ellentéte.

Ennek az ellentétnek a lényegén nem módosított semmit a pragmatizmus klasszikus képviselője, John Dewey sem. annak ellenére, hogy a Jamestől való megkülönböztetés szándékával ő maga filozófiáját instrumentalizmusnak nevezte. Az új elnevezés ugyanis, mint Grünberg megállapítja, a hangsúlyokat megváltoztatta ugyan, a filozófiai perspektívát azonban nem. Az ismeretelméleti állásfoglalások radikális megváltoztatására azért sem kerülhetett sor, mert Dewey az elméleteket egyszerű „instrumentumoknak” tekintette, amelyeknek nincs tükröző jellegük, és társadalmilag sem meghatározottak.

Ezzel az elméleti állásponttal függ össze Dewey általános neveléselmélete is, amelyet végső fokon a filozófiával azonosított. Minthogy azonban a filozófiát Dewey — technokratikus szemléletének megfelelően — csak annyiban ismeri el, amennyiben technikai eszközökké válik, amellyel az „új értelmiségi mandarinok” nevelhetők — a filozófia csak látszatra kap méltó elismerést.

Mind ezek ellenére vagy talán éppen ezért — állítja Grünberg — a pragmatizmus sokszor megjósolt halálhíre ellenére mindenütt jelen van, ahol a pénz

és a technikai hatékonyság az emberi megvalósulás magasabb rendű kritériumaiként szerepelnek. Íme, miért kell a pragmatizmust a hasznosság-mítosz foglyaként létező, egydimenziós ember filozófiájának tekinteni.

Tanulmányának befejező részében Grünberg az RKP gazdasági-társadalmi fejlesztési politikájára hivatkozva hangsúlyozza, hogy ez a politika lényege szerint antipragmatikus, és ezért gyakorlati, antitechnokratikus, és éppen ezért igazi humanista pátosztól áthatott, elmentés minden filozófiai idealizmussal, és ezért alkalmas arra, hogy a technika humanizálását egyszerű szónoki jelszóból hatékony cselekvési programmá változtassa. Az RKP programja világos demarkációs vonalat húz a marxizmus és pragmatizmus között: ahhoz, hogy a szó valódi értelmében gyakorlatiak legyünk, sohasem kell pragmatikusoknak lennünk.

A SZERVEZET ÉS KÖRNYEZETE (Valóság, 1975. 11.)

A rendszerelmélet fogalmi kezdetben szegényesek, merevek voltak. A rendszerről alkotott modell formalizált leírását azonban épp a fogalmak — és maga a modell — egyszerűsége könnyítette meg. Aztán az egyszerűség sok esetben „tülegyszerűségnek” bizonyult. Az elmélet fejlődése, alkalmazási körének tágulása együtt járt fogalomrendszerének gazdagításával, árnyalásával — s a technikai jellegű rendszerek után a biológiai és társadalmi rendszerek leírására is alkalmassá kellett tenni az elméletet.

A folyamatos alapozás napjainkban is tart. A *Valóság* 1975. 11. számában Kulcsár Kálmán annak a fogalomkörnek a kidolgozásához járul hozzá, amellyel a *társadalmi szervezetek* (mint rendszerek) és *környezetük kölcsönhatását* lehet megragadni.

Az első részben a hangsúly arra a műveletre s annak fogalmi eszközeire esik, amellyel egy adott szervezet (mint rendszer) környezetét meghatározhatjuk. Kulcsár rámutat arra, hogy maga a szervezet léte, céljai, feladatai is hatnak a környezet meghatározására; a *releváns környezet* felismerését maga a szervezet is befolyásolja. A környezet azonban sokkal összetettebb és változóbb, semhogy a szervezet szempontjából relevánsnak tűnő elemeket tekinthetnők fontosaknak. A releváns elemek csak erőszakoltan szakíthatók ki a környezet történetileg alakuló összefüggéseiből.

A szervezet a hozzá tartozó emberek egyéni környezetén keresztül is kapcsolódik a környezethez. Ebben a vonatkozásban a szerző elégtelennek ítéli azt a

felfogást, amely szerint a szervezetben két, egymástól független rendszer van: a formalizált struktúra, amely célirányosan épül fel, és az emberi kapcsolatok (humán relations) rendszere, amely a szervezet eredeti célirányultságán túlmenő elemeket visz be a rendszerbe. Kulcsár szerint e két rendszer együtt, egymáson keresztül létezik; a szervezet struktúrája emberi magatartásokban fejeződik ki, miközben az emberi kapcsolatok a formalizált struktúra talaján jelennek meg. (Allítását egy nagyüzemben folytatott szervezetszociológiai vizsgálat rendkívül tanulságos eredményeivel példázza.)

A második rész a *makro-* és *mikrokörnyezet*, valamint az *input-* és *output-környezet* fogalmának tisztázásával kezdődik. A szerző hangsúlyozza, hogy e fogalompárok analitikai célokat szolgálnak, alkalmazásuk közben nem kell megfeleldezni a környezet egységéről. A továbbiakban a környezetben fellelhető formalizált elemekről, rendszerekről, ezeknek és a vizsgált szervezetnek a kölcsönhatásáról esik szó. „Egyre több emberi tevékenység kerül szervezeti keretek közé, ami azt jelenti, hogy a *szervezetnek mint rendszernek környezeti kapcsolatai jelentős részben más rendszerekhez fűződnek*” — állapítja meg Kulcsár. Majd: „A szervezetrendszer egyrészt önmagában is része a környezetnek, másrészt befolyásolja az egyedi szervezet és az általánosanabb értelemben vett környezet kapcsolatának alakulását.” A szervezetnek a környezetéhez való sikeres alkalmazkodása más szervezetek alkalmazkodásának sikerességétől függ.

Végül a harmadik rész a szervezet és környezet kapcsolatának egyes dinamikai kérdéseit tárgyalja. E dinamika más és más jellegű aszerint, hogy a szervezet céljai között a „túlélés” (illetve „fejlődve túlélés”) mellett milyen súllyal szerepel a környezet *befolyásolása*. Ha jelentős súllyal szerepel, akkor a szervezet *hatékonysága* a környezetben mutatkozik meg. Mindennek elméleti megközelítését — írja a szerző — „bonyolulttá teszi elsősorban az, hogy a szervezeti hatások a környezetre eleve többértékűek, és távolról sem csak a szándékolt módon mutatkoznak meg (a latens vagy éppen diszfunkcionális következmények valósága, nemkülönben vizsgálatuk a szervezetszociológiában már elismert.) Bonyolulttá teszi ezt a problémát a környezeti hatások bekövetkeztének *történetisége*, különösen az a körülmény, hogy a hatások részben közvetlenül és azonnal, másrészt azonban közvetetten és időbeni eltéréssel, esetleg csak hosszabb idő múltán mutatkoznak meg. Végül bonyolulttá teszi a problémát az a körülmény, hogy a környezet nem passzív fogadó,

hanem önmagában, saját törvényszerűségei, jelenségei stb. folytán (egyebek közt a környezet részét alkotó »más« szervezetek mechanizmusán keresztül) is alakítja a kapott hatást.“

A tanulmány értékét emeli a változatos és érdekfeszítő példaanyag, s külön szót érdemelnek a jegyzetek, amelyek szokásos bibliográfiai funkciójukon túlmenően útmutatóul szolgálnak a tárgyat fogalmak megjelenésének és fejlődésének megismeréséhez.

BRÂNCUȘI TÜRELME (*Tribuna*, 1976. 9.)

Igy is lehet ünnepelni, ilyen igényesen, tartalmasan, sokfelé figyelve, s valóban azokat szólalattva meg, akik a kortársak közül tanúi, a fiatalabbak sorában folytatói, örökösei lehetnek a brâncuși-i gondolatnak. A *Tribuna* 1001. száma kitűnő ajánlólevél a második ezres sorozathoz, koncepciójában, kivitelezésében irigylésre méltó: D. R. Popescu Kolozsvárt és Bukarestben, Ion Popa — az „in exclusivitate pentru *Tribuna*“ jelzetű interjúk bizonyága szerint — Párizsban toborozta a munkatársakat a Brâncuși-különszámhoz, amely így olyan személyiségeket tud felsorakoztatni, mint Eugen Jebeleanu, Adrian Marino, Mircea Zăciu, Virgil Vătășianu, Barbu Brezianu, Octavian Fodor a hazai szerzők közül, meg Mircea Eliade, Ionel Jianu (a párizsi Arted kiadó igazgatója), a szobrász Berto Lardera, a művészettörténész Carola Giedion-Welcker, a budapesti Sík Csaba. A kitűnőségek e névsora nem teljes, hiszen vannak, akiknek a nevével csak most ismerkedünk, mint a kilenc évig Párizsban Brâncuși mellett élt két festő, Natalia Dumitrescu és Alexandru Istrati (az Octavian Fodornak írt levélben közvetlen, meleg hangon számolnak be személyes emlékeikről), vagy Marielle Tabart, a párizsi Modern Múzeum egyik Brâncuși-szakértője, műzeológus, vagy az angolul életrajzot író Peter Neagoe. És még nem említettük Florica Cordescu 1956 őszén készített Brâncuși-portréit, Ion Vlasiu szobrát, Dan Bimbea rajzát. És nem soroltuk fel a verssel ünnepelő költőket, köztük Lászlóffy Aladárt, Panek Zoltánt sem.

Egyébként a *Tribuna* Brâncuși-száma nem csupán a felsorakozás miatt érdemli figyelmünket. Újat persze nem könynyű mondani a világszerte elismert újtörő (Ionel Jianu írja, hogy 1963-ban az ő könyvében a Brâncuși-bibliográfia még csak 350 címet jelentett, ma 500 fölött van a számuk). Vătășianu jelzi a különféle Brâncuși-magyarázatok típusait: egyesek magányosnak mondják,

mások a középkori szerzetes-poéta, Milarepa nézeteiben keresik a rokonságát; vannak, akik Kelet- és Nyugat-Európa kultúrájának találkozási pontján vélik véglegesen kijelölni Brâncuși helyét a művészettörténetben, és vannak, akik a genius loci meghatározó voltát hangsúlyozzák, tehát Tirgu Jiuhoz, illetve Hobițăhoz térnek vissza. A vita eldöntésére, illetve az igazságarányok megállapítására nem vállalkozhattak a felvontatott szerzők külön-külön vagy együttesen, ám rendkívül vonzó mindaz, amit élet és mű belső kapcsolatairól elmondanak, elsősorban a közvetlen élmény alapján. Többen is melegen emlékeznek arra, milyen szívesen fogadta, látta vendégül Brâncuși (asztalvendégül is — saját főztjéből) a számára kedveseket. Idegen volt tőle a reklám, a sztárszellem, s amikor már sok pénze volt, akkor is megőrizte — az összes tanú egybehangzó véleménye szerint pozörködés nélkül — a román paraszt természetességét, emberségét. A legjellemzőbbek talán az Ezra Pound följegyezte Brâncuși-aforizmák: „En a tiszta örömtől adom nektek; nézzétek, amíg nézni tudjátok, az istenséghez legközelebb állók látták már“; „Amikor már nem vagyunk gyermekek, halottak vagyunk“; „En én maradok“.

Berto Lardera a hites tanúk közül is az egyik leghitelesebb, minthogy nemcsak személyes ismerőse volt a nagy szobrásznak, de maga is szobrász, aki — nem a Brâncuși megjelölte úton halad. Tőle idézzük: „Brâncuși valóban a föld embere volt, valóban szerény román paraszt. Volt türelme; türelme, amelyet a szobrászat igényel — a megmaradásra hivatott művész... Amikor már nem fogják tudni, kik voltak a kor miniszterei, ki volt az elnök stb., vagy mindezekről a történelemkönyvben néhány sort fognak írni, örökre létezni fog Brâncuși szobrászata, jelen lesz, ne feledjék. Brâncuși itt lesz, és a jövő századok emberei szeretni fogják őt. Mert, végül is szeretettel, nagy szeretettel tele művet alkotott: szeretet jellemzi az anyag, de szeretet az ember iránt is.“

HOMO SAPIENTISSIMUS? (*Poland*, 1976. 1.)

Milyen lesz a jövő embere? Melyek az emberi faj biológiai távlatai? Eddig főleg az ember evolúciós múltját kutatták, a jövőre, az evolúció távlataira jóval kevesebb figyelmet fordított a tudomány — állapítja meg Adam Urbanek professzor, a varsói egyetem paleontológiai tanszékének vezetője.

Az idősebb biológusnagymenedék véleménye

nye szerint az ember további fejlődése az értelmi képességek növekedésének, a fogazat és a szőrzet további csökevényesedésének útját követné. Ez a lényege a tehetetlen rendszerek determinált fejlődését hirdető, ún. ortogenezis-elméletnek, amely az evolúciót egy egyenes mentén való mechanikus mozgáshoz hasonlítja, azaz változatlanul ítélte a fejlődés irányát.

E vélemények az evolúcióról alkotott jelenlegi nézetek fényében nem helytállóak. Ma úgy tartjuk, hogy az evolúció két — időben állandóan egymást fedő, összefonódó — szakaszban valósul meg: az elsöben *megjelennek*, a másodikban *szelektálódnak* a mutációk. Nos, a megjelenő mutációk nagy száma és sokfélesége eleve kizárja az evolúció valamely általános iránya meghatározásának a lehetőségét. Az evolúció irányát a második szakaszban bekövetkező természetes kiválasztódás darwini (vagy másfajta) formája határozza meg — a mutációk alkalmazkodási képességének függvényében. A mondottak alapján kidolgozott „evolúciós előrejelzések” azonban, amelyek egy fejlett technikai civilizációban ható új szelekciós tényezőkkel (pl. közúti és munkabalesetekkel, a gépesített és automatizált világ depressziós hatásával stb.) is számoltak, az ortogenezis-elmélettel való szembenállásuk ellenére a jövő emberének nagyjából hasonló hipotetikus sajátosságait vázolták fel: az agy növekedése, a lábujjak, a szőrzet csökevényesedése, csaknem gömb alakú koponya kialakulása, a mimikai izmok elcsatnyulása.

A. P. Bisztrov szovjet anatómus és paleontológus, összegezve az általa *Homo sapientissimus*nak elnevezett jövőbeli ember fizikumára vonatkozó feltevéseket, kimutatta, hogy a *Pithecanthropus erectus* és a *Homo sapiens* között nincsenek nagyobb alkati különbségek, mint a *Homo sapiens* és az „előrejelzett” *Homo sapientissimus* között. Bisztrov kritikai álláspontja szerint azonban a természetes szelekció az emberi fajnál, párhuzamosan az értelmi képességek és a civilizáció fejlődésével, elvesztette hatékonyságát. A természetes szelekció kiküszöbölődése viszont az evolúció egyik tényezőjének megszüntét jelenti, s a fennmaradó tényezők — az öröklékenység és a változékonyság — Bisztrov szerint nem elegendők az evolúcióhoz; az ember biológiai fejlődését felváltotta civilizációjának és kultúrájának fejlődése. A váltás időpontját Bisztrov a *Cro-Magnon-i* emberfaj megjelenésére teszi, noha a vélemények többsége szerint a természetes szelekció ellenőrzése alól való kiszakadás *fejlett* civilizációs körülményeket feltételez.

A probléma nem olyan egyszerű — állítja Urbanek —, mint ahogy Bisztrov okfejtéséből látszik. Közbelép ugyanis a szelekció *nem darwini* formája, ti. az, hogy a különböző genotípusok nem egyformán termékenyek, és a termékenyekben alkalmazkodási képességüktől függetlenül jelentős hatást gyakorolhatnak az elkövetkező nemzedékek tulajdonságaira, mivel számbelileg túlsúlyra jutnak bennük. Semmi sem bizonyítja, hogy a szelekció e formája kevésbé hatékony lenne most, mint a múltban.

A környezet elviseléséhez még viszonylag szerény alkalmazkodóképességgel rendelkező egyedeknek is lehetőségük van a szaporodásra és lényeges tulajdonságaik továbbörökítésére. Ennek következménye kedvezőtlen genetikai változások megjelenése lehet, így tehát nem zárható ki teljesen a genotípusok további változásának lehetősége sem (anélkül, hogy ez valamilyen „progresszív” evolúciót jelentene). A természetes szelekció darwini formájának gyengülése, illetve megszűnte az emberi populációkban káros mutációk felhalmozódásához vezet. Így egy adott pillanatban fontos feladattá válik az ember élettani normáinak megőrzése. Mivel a kiválasztódás hatékonyságának csökkenése viszonylag nemrég kezdődött, a káros mutációknak (például örökletes betegségekért felelős gének megjelenésének) számaránybeli felszaporodása lassú folyamat, a helyzetet tehát nem kell dramatiszálni. Jacquard francia genetikus adatai szerint például a hasnyálmirigy rákjáért felelős géneknek harminc nemzedékre, azaz mintegy ezer évre lenne szükségük, hogy gyakoriságukat megkétszerezzék. Az emberiséget nem fenyegeti tehát gyors elkorcsosodás veszélye, és a jelenlegi emberi genotípusok, amelyek évek százezreinek szigorú szelekciója által jöttek létre, még hosszú ideig állandóak lesznek. Így elég időnk marad ahhoz, hogy — szükség esetén — helyénvaló határozatokat hozzunk fajunk evolúciós egyensúlyának a megőrzésére.

SARTE FEJLŐDESSZAKASZAI (Telos, 1975. 25.)

Jean-Paul Sartre eszmei alakulását vizsgálva, Mészáros István — többek között — néhány általános érvényű megállapítást tesz az alkotók gondolatvilágának változásairól. Az egyéni gondolkodás struktúrája — véleménye szerint — igen korán kialakul, s a későbbi kisebb vagy nagyobb módosulások csak az eredeti struktúra alapján értelmezhetők. Egy értelmiségi életmű több rétegből tevődik össze, szerkezeti változásai pedig

mindig az eredeti struktúrára, illetve ennek metamorfózisaira vezethetők vissza. Nem elég azonban csupán a folytonosság s a megszakítottság egységére hivatkozni. Egy olyan író esetében, mint Sartre, nem a kontinuitás és a változás egysége, hanem a fejlődés konfigurációja mutatkozik érdekesnek. Sartre ama kijelentésében például, hogy nem a politika, hanem az irodalom biztosítja a megváltást, kulcsot kapunk egész pályájának a megértéséhez. Felismerhetjük, hogy változásai mélyén folyamatosan jelen van az „abszolútum” s valaminő nem vallásos jellegű „megváltás” szenvedélyes kutatása.

Sartre élettevékenysége — Mészáros értelmezésében — rendkívül paradoxális formákban nyilvánult meg. Nem annyira az említett folytonosság, mint „a múlttal való radikális szakítások” sorozata jellemző rá. A francia író-filozófus oeuvre-jében kimutatható szakaszok annak a figyelembevételével állapíthatók meg, hogy a kor és az alkotó kapcsolatát csak a műre hatást gyakorló történelmi események, illetve társadalmi változások alapján lehet feltárni.

Mindezek után az amerikai marxista folyóirat szerzője Sartre-nál a következő szakaszokat különbözteti meg:

1. Az „ártatlanság” évei (1923—1940). Jellemző, hogy e szakasz irodalmi és filozófiai művei csupán szerzőjük egyéni tapasztalatait transzponálták rendkívül felfokozott egzisztenciális átéléssel, de hiány voltak bármilyen társadalmi vagy politikai dimenzióknak. Ezek a vonatkozások legfeljebb a láthatáron mutatkoznak az elidegenedés s az eldologiasodás rezignációval telített kifejezéseiként.

2. Az elvont hősiesség évei (1941—1945). A háború — a maga borzalmival és megpróbáltatásaival — bizonyosfajta elkötelezettségre ösztönzi Sartre-t, akit az ellenállás, a vállalt megpróbáltatás morális motivációi foglalkoztatnak. A hősiesség problémája például abban a vonatkozásban izgatja, hogy miként tud valaki hallgatni a kínvallatás alatt.

Elvont ez a hősiesség Sartre gondolatvilágában, s nem csupán azért, mert ő csak megfigyelőként medítál róla, hanem azért is, mert szemléletében a kérdés morális vetülete jelentkezik — az egyén önmeghaladásának összefüggéseiben. E szakasz fő filozófiai műve, *A Lét és a Semmi* (1943), s ugyanezekben az években született *A legyek*, a *Zárt tárgyalás* és *A szabadság útjai* című nagyregény két első kötete. 1945-ben írja meg Sartre magyar nyelvre is lefordított esszéjét az egzisztencializmus és a humanizmus viszonyáról.

E szakasszal kapcsolatban Mészáros megjegyzi, hogy sajátos jegyei mögött

világosan kivehetők a folytonosság erővonalai: „az egyéni praxis ontológiai szerkezete” marad Sartre érdeklődésének kerete, ami a *La critique de la raison dialectique* esetében is kitapintható.

3. A politika kutatása a moralitás jegyében (1946—1950). Ha az első szakaszt az önmagába fordult subjektivitás, a másodikat az elvont morális hősiesség uralma jellemzi, a harmadik az erkölcsileg elkötelezett politikum s az egyéni szuverenitás megőrzésének jegyében bontakozik ki. Ez a szakasz az előbbieket meghaladása is. Jelentkezik már benne a történelmi-társadalmi valóság iránt megnyilvánuló érdeklődés, de ez még nem terjed ki a problémák megoldásához szükséges intézményekre. Olyan írások, mint például *A piszkos kezek* (1948), közvetlenül politikai kérdéseket feszegetnek ugyan, a szerző magatartását mégis olyan erkölcsi dilemma jellemzi, amely nem vezet megoldáshoz.

4. Az erkölcs kutatása a politika jegyében (1951—1956). Az előző korszak okozta frusztrációk, főként pedig a hidegháború tapasztalata, mely lelkiismereti önvizsgálatot indít el Sartre-ban. *Az ördög és a Jóisten* című dráma, a sartré-i életmű kiemelkedő alkotása azt a fordulatot jelzi, amely e vizsgálódás következménye. Mészáros a darabot Sartre Guernicájának tekinti. Sartre-t mindenekelőtt az atomháború fenyegetése foglalkoztatja, ez a veszély készíti politikai cselekvésre, s arra ösztönzi, hogy a kommunista párthoz közeledjék. Új opcióiról két írás tanúskodik: *A kommunisták és a béke* (1952—1954), *Az Henri Martin-ügy* (1953). A Miller drámája alapján készült *A salemi boszorkánnyok* (1956) filmscenárium is ugyanazt az új tendenciát közvetíti.

Sartre politikai radikalizálódása a Camus-vel és Merleau-Pontyval való szakításhoz vezet.

A politika az erkölcs jegyében és az erkölcs a politika jegyében két olyan szakasz, amelyekben az adott történelmi szituációnak megfelelően Sartre más és más mozzanatra helyez hangsúlyt, de — Mészáros szerint — strukturálisan közös vonásokkal rendelkeznek: ez pedig nem más, mint az alapvető antinómiák kifejezése.

5. A történelem dialektikájának kutatása (1957—1962). Az újabb tapasztalatok a történelem felé terelik Sartre érdeklődését, akit egyre inkább az a kérdés foglalkoztat: melyek a jövő esélyei? A válasz keresése viszont arra sarkallja, hogy a történelem struktúráit és meghatározóit vizsgálva, az egyéni praxis lehetőségeivel szembevitse őket. E nagy vállalkozás eredménye a *La critique de la raison dialectique*, amelynek második

kötete azonban — mint ismeretes — már nem jelent meg. Sartre a félbemaradt filozófiai mű helyett Flaubert életének és oeuvre-jének szentelt — méreteiben is hatalmas — munkával jelentkezik. Ebben a szakaszban sem szűnt meg érdeklődni az időszerű politika kérdései iránt, s következetesen részt vállal például az algériai háború, a kínvallatás elleni harcokból; üdvözlöi a kubai forradalom győzelmét, de egyre inkább magányos támogatóként áll ki az általa értékeseknek minősített ügyek mellett, s egyre kevésbé tekinti magát valamilyen politikai mozgalom tagjának. Kritikái önvizsgálatba kezd, és mindjobban elhatárolja magát a felfogása szerint szklerotikus intézményektől.

6. Az egyedi egyetemes felfedezése (1963—). *A szavak* (1963) című önéletrajzi írás az érettség derűs békéjét sugallja. Sartre, anélkül hogy kimondaná, élénk érdeklődést tanúsít továbbra is a politika, különösen a harmadik világ küzdelmei iránt. Bevezetőt ír Lumumba cikkeinek válogatásához, megvédi Régis Debray-t. Az 1968-as események lázba hozzák, de végeredményben elszigetelt marad még akkor is, ha elvállalja a *La Cause du Peuple* című ultrabaloldali lap névleges szerkesztését. Felismeri, hogy a „konkrét egyetemes” megvalósítása csak egy olyan társadalomban lehetséges, amely ugyanabból az anyagból van felépítve, és elfogadja az értelmiség szerepének korlátozását.

Mészáros István kiemeli, hogy Sartre az az ember, aki a világ ellentmondásait dilemmákban, antinómiákban és paradoxonokban ragadja meg, életművének egységét pedig az abszolútum következő kutatása biztosítja.

AZ „ÖRÖK ÁRAM” SZOLGÁLTATAI (The Daily Telegraph Magazine, 1976. 583.)

Hatvanöt esztendővel ezelőtt az alacsony hőmérsékletet fizikájának atyja, Kammerlingh Onnes egy kísérlet alkalmával igen bizarr jelenséget tapasztalt. Különböző fémek vezetőképességét vizsgálta alacsony hőmérsékleten, s amikor higanyszálat hűtött le az általa cseppfolyósított hélium hőmérsékletére, azt észlelte, hogy a higanyszál elektromos ellenállása teljesen megszűnik. Ezt a jelenséget szupravezetésnek nevezte el.

Ennek magyarázatára csupán 1957-ben került sor az illinoisi Egyetem három fizikusa — J. Bardeen, L. Cooper és R. Schaeffer — kidolgozta elmélet keretében.

A fémekben az elektromos potenciál hatására áram jön létre, vagyis a negatív töltésű elektronok az áramforrás po-

zítív pólusa felé áramlanak. Közöséges hőmérsékleten azonban a fémek alkotó, kristályrácsokba rendeződött atomok állandó rezgőmozgást végeznek, s ezért az elektronok útjukban gyakran belépnek ütköznek, átadva saját energiájuk egy részét. Így jön létre tehát az elektromos ellenállás. Az abszolút zéró fok közelében az atomok rezgőmozgása megszűnik. Ilyen hőmérsékleten két-két elektron összekapcsolódva stabil párokat alkot, s így halad a pozitív pólus felé. Ha ilyen párok ütköznek az atomokba, ezek kimozdulnak nyugalmi helyzetükből, de az ugródeszkához hasonlóan hamarosan visszanyerik eredeti helyzetüket, s az elektronpárnak visszaszolgáltatják a kölcsönzött energiát. Az áram tehát veszteségmentesen folyik, a vezető ellenállása megszűnt. Ez a helyzet mindaddig fennáll, amíg a vezetőt kellő hőmérsékleten tartjuk, tehát egy ilyen szupravezetőben elegendő elindítani az áramot, hogy gyengülés nélkül a végtelenségig keringjen benne. Energiabefektetésre csak a hőmérséklet fenntartása végett van szükség.

Ha ilyen szupravezetővel elektromágneset készítünk, akkor csak a mágnes bekapcsolásához van szükség áramforrásra. Az első ilyen mágnes maga Kammerlingh Onnes készítette ólomhuzal felhasználásával, s megállapította, hogy ha a mágneses tér erőssége meghalad egy bizonyos értéket, a szupravezetés hirtelen megszűnik, s az áram megszakad. Nagy mágnesek esetében ez rendkívül veszélyes lehet, hiszen a bennük felhalmozódott energia hatására az áram hirtelen megszakadásakor ezek felrobbanhatnak, amire elég gyakran volt példa.

Azóta a fizikusok olyan szupravezetőket is kikísérleteztek, amelyek nagyobb mágneses teret is kibírnak. Ilyen például a nióbbium. A szupravezető elektromágnesek alkalmazásai közül a cikk szerzője, Tom Margerison csupán a legfontosabbakat említi meg.

A fizikusok egyik leghőbb vágya az irányított termionukleáris reakció megvalósítása. Ismeretes, hogy két könnyű atommag egyesülésekor nagy energia szabadul fel. Ez történik például a Napban vagy a hidrogénbombában. Az atommagokat úgy lehet egyesülésre készíteni, hogy kellő közelségbe hozzuk őket egymáshoz. Ehhez a hidrogéngázt zárt térfogatban eléggé hosszú ideig a Napnál magasabb hőmérsékleten kell tartani. Ilyen zárt térfogat („edény”) semmilyen anyagból nem készíthető. A megoldás az ún. mágneses csapda, amelyben a forró gázt csupán a rendkívül erős mágneses tér súrítja. Klasszikus elektromágnessel ennek létrehozása olyan nagy elektromos energiabefektetést igényelne, amely egy kisebb város ellátá-

sára is elegendő lenne. Ezért fűzik reményeiket a kutatók a szupravezető mágnesekhez.

Szerte a világon folynak a kísérletek olyan szupravezető motorok, generátorok, transzformátorok készítésére, amelyek hatásfoka megközelítené a 100%-ot. Az Egyesült Államokban föld alatti távvezeteket akarnak megépíteni 1980-ig, amelynek költségei a klasszikus távvezetékek költségeinek felét nem haladnák meg. Angliában és Japánban olyan vasutat terveznek, amely a légpárnás vasúthoz hasonlítana, ám a légpárna helyét mágneses tér foglalná el, amely szupravezetőkkel létrehozva energiavesztés nélkül működne. Az erős mágneses teret az ércek dúsítására, a kaolin és az agyag szétválasztására, folyóvizek tisztítására, sőt energiatárolásra is fel lehet használni. Mindez azonban csak a kezdet. Ugyanis valóságos műszaki forradalomra várhatunk, ha sikerül olyan szupravezetőket előállítani, amelyek közönséges hőmérsékleten is működnének. Ilyen irányban is folynak kísérletek. Bizonyos oldalágakkal rendelkező hosszú szénláncokból álló molekulák, a jelek szerint, magasabb hőmérsékleten is lehetővé teszik az áram folyását. A kaliforniai IBM-cég munkatársai kikísérleteztek egy polimerfajtát, amely szintén szupravezető-tulajdonságokat mutat.

Valószínűleg nincs messze az az idő, amikor az „örökmozgó” áramot az ember számos igényének kielégítésére lehet majd felhasználni.

BARTÓK-STILUSELEMEEK EREDETERŐL (Muzica, 1975. 9—10.)

Adalékok Bartók Béla életműve néhány stíluselemének keletkezéstörténetéhez a címe Eisikovits Mihály tanulmányának. A világos, módszeres és emelkedett kifejezésmóddal megírt, igen jelentős tanulmány szerzője előjáróban felsorolja azokat a muzikológusokat, akik hosszabb-rövidebb tanulmányokban foglalkoztak Bartók alkotói módszerével. Rámutat arra, hogy — sajnálatos módon — a román zenetudományban csak Zeno Vanoea idevágó tanulmányát említhetjük. Saját tanulmányának célját Eisikovits nem abban látja, hogy népzenei idézetek, beszűrődések kimutatására vállalkozzék; feladatának azt tekinti, hogy kiderítse, mi „a román folklór tonális-melodikus sajátos szerkezeteinek szerepe és hozzájárulása a magyar és a többi délkelet-európai hatás mellett a bartóki stíluselemek keletkezéséhez, és milyen teret foglalnak el e román elemek a zeneszerző jellegzetes stílusjegyei-

nek meghatározásában“. Hozzátehetjük, hogy ez egyben az összehasonlító zenei stilsztika egyik fontos lépése is.

A Kelet és Nyugat grandiózus szintézisét megvalósító s az elaprózódó alkotói tendenciákat a maga korában össze-sítő Bartók életművének ilyen jellegű vizsgálata az 1967-ben Hágában, Benjamin Suchoff gondozásában *Rumanian Folk Musik* (a továbbiakban RFM) címen megjelent kötete alapján, Bartók román népzenegyűjtésének és az életműnek sokéves tanulmányozása, illetve az eddigi tanulmányok újraértékelése után vált lehetségessé.

A kutatók közül Lendvai például Bartók tonális és harmóniai rendszerét vizsgálta, Kárpáti János csupán a fenomenológiaiak minősített megállapításokkal vitázik, de ő sem keresi — a vonósnyegyeseket kivéve — az alkotás genezisének magyarázatát. Bartók zeneszerzői fellépésének idején mindenki megcsö-mörlött már az utóromantika kromatikájától. A feltáratlan energiákhoz fordulva jut el Bartók a népzenehez, annak kifejező erejéhez. A magyarság és a dunamenti népek zenéje egyik legavatottabb értelmezőjét tisztelheti benne.

Amint azt már Lendvai Ernő kimutatta, a tengelyrendszer, az alfa-akkord és változatai nem elszigeteltek Bartóknál. hanem — Eisikovits szerint is — *közös forrásból erednek, s így egységes hangzásvilágot teremtenek*. A gyakori *distan-cia-elvű akkordok* (1:2, 1:3, 1:5 modell) Lendvai szerint a *Fibonacci-féle arany-metszés-sor* eredményei, Kárpáti tetra-chord-elhangolást (scordaturát) sejt. Ehhez teszi hozzá Eisikovits, hogy a *modellekből adódó szűkített kvint*, illetve *bővített kvart* a román népzeneből is eredhet. Bizonyítja ezt a fent említett román gyűjtés, s maga Bartók is utalt rá. A tanulmány szerzője szerint az 1:2 modellhez — hogy ne tűnjön spekulatív-nak — Bartók élő zenei támasztékot keresett. Ez az archaikus román folklór-ból eredő, közvetlen impulzus. Az 1:2 modell ugyanis jellegzetes szerkesztési elv a román archaikus énekben, főként a *gyász-repertoárban*, s amely modell meglepően gyakori Bartók kutatásának idején és területén. Valószínűleg sokkot okozott, mint annyi más új kifejezési lehetőséget rejtő népzenei elem, törvényszerűség. Eisikovits sűrű népzenei (az RFM-ből vett) és bartóki dallampéldákkal bizonyítja, hogy Bartók az intenzív organikus szerkesztésmódot veszi át, a *kettős distancia* struktúráját, amely a román és más kelet-európai népzene-re jellemző, s addig a műzenében ismeretlen volt (bár Lisztnél — ha nem is tudatosan — előfordul). „Lendvai első, és fenomenológiai legfontosabb kérdése

genetikailag megoldódott!“ — írja le indokolt büszkeséggel a szerző. Ami az 1:3 modellt illeti, keleti jellege kétségtelen, de a román népzében is megvan, kromatikus modusokban. Az 1:5 modell nem magyarázható az elhangolással (scordaturával), nincs modális vagy premodális előzménye. Ez, mint az új népzene kultúra mélyén lerakódott s azon átcsillogó archaikus réteg, megvan a román népzében. Bartók sokszor állítja, hogy a zene megújulása csak a legősibbhez való visszanyúlással, az utalással lehetséges. Persze, az elsüllyedt formák átvétele lehetségesnek bizonyult az arab zenéből is.

Az úgynevezett „mesterséges modus“, az egymástól egy hangnyira összekapcsolódó két különböző tetrachord, éppúgy megvan *A csodálatos mandarin* kezdő ostinatójában, mint egy — az RFM-ből idézett — Hora Lungában. A hatfokúságot Bartóknál többnyire Debussy-hatásnak minősítik. Eisikovits bebizonyítja, hogy a hatfokúság kiegészülésre való törekvése elsősorban a bihari román népzene formateremtő lid tetrachordjában található meg, a triton-félhang ismétlődő formulájában. A műzenében a Bachkal kezdődően jelenlevő hatfokúság (hexatónia) a kelet-európai népzenenek is sajátja, mely fent-lent egy-egy félhanggal „diatonizálva“ (az RFM tanúsága szerint) a mi folklórunkban is fennmaradt. A francia impresszionizmus után Bartók használta ki legteljesebben a hatfokúságot. De Bartóknál a népzenei diatonizált forma „nosztalgijája“ is felbukkan.

Lendvai a derűs kontrasztskálát Bartóknál az akusztikus skálában jelöli meg. Eisikovits szerint a modell népi jellegű, a kettős távolság elve szerint; ez a hangsor csak két hangban különbözik az 1:2 modelltől. Vajon nem annak a metamorfózisa, diatonizált változata? S a szerző továbbkérdésében: vajon az ázsiai (és a Bartók román gyűjtésében is kimutatható) distancia-elv nem létezhetett-e együtt valamikor az akusztikus, a diatonikus modalitást alkotó alapelvvvel? Vagy — a mi gyermekdalaink alapján — nem előzhette meg az akusztikus elvet időben? Annyival inkább, mert distanciális harmóniai elveket a román hangszeres zenében is fellelhetünk.

Befejezésül Eisikovits csupán a harmóniai kérdéseknek és az alfa-modellnek szentel egy részt. A gamma-akkord (mint az alfa-akkord derivátuma) már az angol madrigalistáknál megvan mint keresztező kromatikai eljárás, hamis modális reláció. De náluk (és Gesualdónál) már előfordul tisztán is a szűkített oktav. Ez Bartóknál is jelen van. (Maga az akkord aranymetszésű: 4—5—3 fél-

hang, ez is Bartókra vallana; Lendvai szerint is.) Eisikovits kottapéldák sorával bizonyítja a bővített és szűkített oktav jelenlétét és hasonló kezelésmódját az angol madrigalistáknál és Bartóknál. A kétnemű, azaz egydobben kis- és nagytercü akkord konfliktusok forrása, vízváltató modális és tonális közt, másrészt a kifejezés elszegényedése ellen koronként fellépő eszköz. Bartók és az angol madrigálszerzők zenei kapcsolataira nincs bizonyíték. De a jelenség a román népzeneik is sajátja, amennyiben ez is afunkcionális, modális jellegű — állítja a tanulmány szerzője. Egyik lehetséges bizonyíték a román és a magyar népzeneik az a jelensége, hogy a szó-lódallam kis tercü, míg a hangszerkíséret nagy tercü. S a kis terc legtöbbször a nagy terc fölött jelenik meg. Bartók az idézett román népzenei gyűjtésben sic!-et is ír egy ilyen helyre, rögtön a hegedű-szólószónata kezdetét juttatva eszünkbe. A magvas tanulmány szerzője így foglalja össze kutatásainak jelentőségét:

„A nagy, életképes megvalósítások és alkotóperiódusok mindig a közösségi élmény- és hangulatvilágba gyökerezett zenéből erednek, s ehhez kapcsolódnak. Együttal átfogó összegezést is jelentenek, amely a temperamentális-érzelmi adottság és az egyes nemzet kulturája egyéni stílusjegyeinek összeolvasásából áll, egy körülhatárolt földrajzi térségen.“

A BŰNÖZÉS ÚJ HULLÁMAI (Time, 1975. 27.)

Az Egyesült Államok — állapította meg egyik beszédében Ford elnök — távolról sem tudott sikeresen megküzdenni azzal a típusú bűnözéssel, amely éjjel-nappal leselkedik az amerikaiakra: az utcai bűncselekményekkel, gyilkosságokkal, rablásokkal, s nemi erőszakoskodásokkal, orvtámadásokkal, betörésekkel — azzal a nyers erőszakkal, amely miatt az amerikaiak félnek az idegenektől, és nem mernek éjszaka kimenni az utcára.

A bűnözés, melynek hullámai egyre inkább terjednek, Amerika megoldásra váró nemzeti problémája lett. 1961-től a súlyos bűncselekmények száma megkétszereződött. Egyetlen év alatt (1973-tól 1974-ig) számuk 17 százalékkal emelkedett, ami azt jelenti, hogy amióta e vonatkozásban statisztikai kimutatások vannak (44 év óta), a legmagasabbra ugrott. A növekedés ritmusa az elmúlt 14 évben szüntelenül fokozódott. Ez idő alatt a rablások 255, a nemi erőszak esetei 143, a súlyos támadások 153, a gyilkosságok 106 százalékkal szaporodtak.

Új jelenség, hogy a bűncselekmények

aránya a nagy városok mellett a peremvárosokban és a falusi településeken is megnövekedett.

A bűncselekmény-statisztikák közül természetesen a gyilkosságoké a legmegbízhatóbb. (Ezek ugyanis csaknem kivétel nélkül a rendőrség tudomására jutnak.) Például 1974-ben több, mint 20 ezer személy lett gyilkosság áldozata. A jelentések szerint e bűncselekmény forrása lehet valamely káros szenvedély, de barátok és rokonok közötti veszekedés is fájulhat emberölésig. A kiváltó ok azonban igen sok esetben ismeretlen marad. 1974-ben a New Yorkban meggyilkoltak 34 százalékánál, azaz 1554 áldozat esetében, a támadók kilétét nem tudták megállapítani. A rendőrség mintegy 20 százalékát fogja el az erőszakos bűntények elkövetőinek. Meglepő, hogy ezeknek csaknem fele tizenéves vagy fiatal felnőtt. A gyilkosok 44 százaléka 25 éves vagy ennél fiatalabb, 10 százaléka nem érte el a 18 évet. Az utcai bűncselekmények tettesének (a gyilkosságokat nem számítva) 75 százaléka 25, 45 százaléka 18 évnél fiatalabb. Az elfogott bűnözők között nagy a színes bőrűek aránya. 1974-ben a gyilkosok 56, a nemi erőszakot elkövetők 45, a betörők 63, a zsebtolvajok 30 százaléka a négerek közül került ki. A legtöbb esetben az áldozat is színes bőrű. A bűnözők többsége férfi, de a zsebtolvajok 33 százaléka 1974-ben már nő volt. A nők arányának növekedése a bűnözésben általános jelenségé vált.

A cikk ismerteti azokat az intézkedéseket, amelyeket a bankok, intézmények, áruházak foganatosítanak a bűnözés ellen. Denverben például az 1400 főből álló állami rendőrség mellett 2469 magánrendőr is alkalmazott harcol a bűnözés ellen. Sok helyen a magánosok szerveznek rendszeres éjjeli szolgálatot, de sem ez, sem más intézkedések nem bizonyultak elég eredményeseknek a bűnözés új hullámának visszaszorítására.

Mi az oka a bűncselekmények nagyfo-

kú elterjedésének? Sokan úgy vélik, hogy ismétlődő hullámról van szó. Egyesek az amerikai lakosság vegyes etnikai összetételével, a homogenitás hiányával magyarázzák e fokozódó jelenséget. Mások azt tartják, hogy a gyors gazdasági fejlődés valósággal termeli a bűnözést, és a neves francia szociológusra, Émile Durkheimra hivatkoznak, aki azt állította, hogy a bűnözés minden fejlett társadalom jellemző vonása, a gyorsan bekövetkező gazdasági és társadalmi változások elkerülhetetlen mellékterméke. Emelkedése összefüggésbe hozható a tizenévesek, különösen a színes bőrű tizenévesek munkanélküliségének növekvő arányával. Jelenleg ezeknek mintegy 40 százaléka hiába keres munkát. Vannak, akik a magyarázatot demográfiai tényezőkben keresik, vagyis a lakosságnak az utóbbi két évtizedben észlelt gyors szaporodásában. 1950-ben a 14–24 évesek korcsoportjába tartozó személyek száma 24 millió volt, egy évtizeddel később ez a szám 27 millióra emelkedett, jelenleg eléri a 44 milliót. Sokan lélektani tényezőkben látják a bűnözés gyors növekedésének okát. A zilált családi helyzetek, a bennük rejlő feszültségek, a nevelés túlzó szigora, vagy éppen a túlzott engedékenység vezet bűnözéshez. Különösen a színes bőrű lakosság körében gyakoriak a rendezetlen családi körülmények. Ennél a csoportnál a családfő 35 százalékban nő, vagyis a gyermekek nélkülözik az apa irányítását. A legfőbb ok mégis a társadalom erkölcsi lazaságában keresendő, a bűnözőkkel szemben tanúsított enyhé magatartásban, a vezető körökben eluralkodott felelőtlenységben. Egy olyan társadalom, amelyben a korrupció és a karrierizmus uralkodik, elkerülhetlenül szüli a bűnt, és nem képes a felállított erkölcsi mércéket tiszteletben tartani. Amint ezt egyik jogász a konkrét tények alapján megállapítja: „Bekövetkezett a politika fokozódó kriminalizációja és a bűnösök politikai mentetése.”

Karancsi Sándor: Ex libris

SZERKESZTŐK-OLVASÓK

CZELLÁR FERENC (Budapest). — Kedves Barátaim, Korunk Szerkesztői, Kedves Öcsém! — Szívből köszönöm nagyon kedves, nagyon szép, megtisztelő sorait. Kicsit restellem is magam a nagy dicséretért, hiszen amit végeztem, az természetesen, magától értetődő dolog volt: a Korunk gondolköre, szellemi tartalma, törekvései teljesen megegyeztek az enyéimmal. Ha a Korunk alapítója és szerkesztője, Dienes László nem a sógorom, feleségem bátyja lett volna, akkor is ugyanúgy cselekedtem volna. Gaál Gábort is igen nagyra becsültem, és igen nagyra becsülöm ma is. Nagyon jól megértettük egymást, sok nagyszerű levelet írt nekem, és én is igyekeztem méltó lenni hozzá. — A jubileumi számot meg a Korunk Galéria nagyon szép és érdekes kötetét idejében megkaptam, és már régen készültem ennek a levélnek a megírására, de sajnos, az influenza közbejött, amibe szokásom ellenére én is beleestem, és éppen csak pár napja kászálódtam ki belőle. — Az is hátráltatta a választomat, hogy vártam az Emlékkönyv megjelenését és elküldését. Remélem, hogy hamarosan ez is megjön! — Legmelegebb üdvözléssel, a viszontlátásra.

Korok tanúja címmel irodalmi műsort rendezett a kolozsvári Állami Magyar Színház a régi és az új *Korunk* hasábjain megjelent versekből, próza-, dráma- és esszé-részletekből; az április 9-i előadáson írók és vendégművészek is felléptek. A színház emeleti előcsarnokában ebből az alkalomból retrospektív kiállítás nyílt a Korunk Galéria anyagából, kiegészítve néhány régi *Korunk*-munkatárs műveivel. A következő művészek festményei, grafikái, szobrai, kerámiai, fémdomborításai, szönyegek és fotói szerepeltek ünnepi tárlatunkon: Ábrahám Jakab, Asztalos Sándor, Baász Imre, Bakó-Hetei Rozália, Balázs Imre, Balázs Péter, Bardócz Lajos, Bene József, Henry Catargi, Aurel Ciupe, Cseh Gusztáv, Cseke Tamás, Csutak Levente, Deák Ferenc, Dési Huber István, Feszt László, Finta Edit, Fülöp Antal Andor, Gergely István, Györkös Mátyás Albert, Teodor Harşia, Incze Ferenc, Incze János-Dés, Jakab Ilona, Kabán József, Kasza Imre, Kazinczy Gábor, Kecskés Péter, Kopacz Mária, Kós Károly, Kristófi János, Romul Ladea, Lugosi Edit, Lugosi László, Tasso Marchini, Mattis-Teutsch János, Nagy Albert, Nagy Imre, Nagy István, Páll Lajos, Palotás Dezső, Paulovics László, Póka Zsombori Erzsébet, Pongrácz Antónia, Pop Silaghi Vasile, Puskás Sándor, Sajgó Fodor Erzsébet, Sipos László, Gy. Szabó Béla, Szabó Tamás, Szervátiusz Jenő, Szilágyi Zoltán, Tóth Szűcs Ilona, Unipan Helga, Weiss István és Zsigmond Aranka.

50 évvel ezelőtt jelent meg a Korunk címmel április 26-án este a Román Televízió félórás dokumentumműsort sugárzott.

Mondj igazat című verses műsorát március 12-én Székelyudvarhelyen, 13-án Székelykeresztúron, 30-án Zilahon, majd április 23-án a bukaresti Petőfi Sándor Művelődési Házban mutatta be Boér Ferenc, a szatmári Északi Színház művésze; egyidejűleg Bencsik János, a Korunk Galéria korábbi bukaresti vendége állította ki grafikáit a Petőfi Házban.

Az ötvenéves *Korunk* megünneplésére országszerte több irodalmi kör, szabadegyletem, művelődési ház és más intézmény vállalkozott. A lap belső és külső munkatársai az elmúlt hónapokban több városban, faluban tartottak tudományos előadásokat, olvasták fel novelláikat, verseiket. Március 4-én a tordai Jósika-kör keretében Balázs Péter, Mikó Imre, Székely Dániel és Veress Zoltán tartott előadást Balázs Ferencről, illetve a *Korunk* képzőművészeti kiállításairól. Március 11. és 13. között Gáll Ernő, Jancsik Pál, Kántor Lajos és Ritoók János tartott előadást Brassóban, Székelyudvarhelyen és Székelykeresztúron. Március 30-án Zilahon Veress Zoltán ismertette a *Korunkot*. Népszerűtudományi kérdésekről és a *Korunk* ez irányú közleményeiről beszélt Herédi Gusztáv március 17-én Aradon, 18-án Kisiraton, április 23-án Szalontán. Temesváron a Pedagógusok Háza rendezésében április 23-án szólt a *Korunkról* Balogh Edgár, Gáll Ernő és Veress Zoltán, valamint Izsák László és Székernyész János.

A középiskolások 1976. évi Irodalmi, illetve Filozófiai Olimpiájának országos szakaszán az irodalmi Korunk-díjat Mészáros János, a filozófiai Kós Ágnes kapta; mindketten a kolozsvári 11. számú Líceum utolsóéves tanulói.

A Korunk Galériában április folyamán Bardócz Lajos grafikáit és Páll Lajos festményeit állítottuk ki.

Régi és új olvasóink figyelmébe!

KERESSÜK

— a régi Korunk (1926—1940) teljes évfolyamait és külön-külön is bármelyik számát adományként vagy cserébe más számokért;

— az új Korunk számait adományként vagy cserébe:

1957—1960: valamennyi számot;

1962: 2., 4., 5.

1963: 1., 6.

1964: 12.

1965: 1., 2., 3., 7—8., 12.

1966: 1., 2., 8., 9., 10., 11.

1967: 2., 3., 4., 5., 7., 12.

1968: 1., 2., 6., 11.

1969: 2., 5.

1972: 1., 3.

1973: 1., 2., 11.

Kérjük olvasóinkat és a könyvtárosokat, hogy más számokat se dobjanak el, hanem ajánlják fel — kiegészítésként — a Korunkot gyűjtő legközelebbi könyvtárnak, antikvárumnak vagy kutatóknak.

A KORUNK szerkesztősége